

iktisat

dergisi

AYLIK DERGİ

Ağustos-Eylül 1988 • Sayı: 285-286 • 1000 TL.

12 Eylül Sonrasında Sanayi İlişkileri

Önder Aker
A. Murat Demircioğlu
İbrahim Erol
Turhan Esener
A. Ali Karaca
Şükran Ketenci
Tuğrul Kutadgubilik
Ernest Mandel
Nihal Tuncer
Nurhan Yentürk-Çoban

İFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI

Ağaç ambalaj üretiminde Türkiye'nin en gelişmiş entegre kuruluşu: **Demantaş**

Tel dikişli açılır-kapanır ağaç ambalaj sandığı

Kavak
sandık papeli

Ahşap
yükleme paleti

Demantaş, ağaç ambalaj türevleri (her türde palet, tel dikişli açılır-katlanır tipte tarımsal ve endüstriyel sandık papeli ve kontrplak) üretiminde ülkemizin uzman kuruluşudur.

SMC - Rockaway/U.S.A. Grubu'nun "leasing" ve "know-how" işbirliğiyle **Demantaş**'ın modern entegre tesislerinde, her ihtiyaca uygun, kaliteli, kullanışlı, dayanıklı ambalaj malzemesi üretilir: Büyük bir titizlikle, üstün teknolojiyle, dünya standartlarında...

Sanayiciler, İhracatçılar!
Ürünüze yakışır bir ambalaj istiyorsanız **Demantaş**'ı arayın. Size sunacağı özel imkanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyin.

DEMANTAŞ

demircioğlu entegre ambalaj sanayi ve ticaret a.ş.

Yoğurtçu Şükrü Sokak 49/1 Kadıköy, İstanbul
Tel: (1) 338 94 91 - 345 40 51 - 345 40 52
Teleks: 29177 hıdt tr

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sahibi:

I. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAIL SATLIGAN

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN, ALP ORÇUN,
TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ,
ZAFER TUNCA, OSMAN ULAGAY,
REŞAD UMUR, YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları :

Yıllık 12.000 — TL. (Öğrenci 6.000 — TL.)
6 Aylık 6.000. — TL. (Öğrenci 3.000. — TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 14.000 TL — 6 aylık 7.000 TL.

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı yer:

YENİLİK BASİMEVİ
Tel.: 143 55 72 - 145 32 48

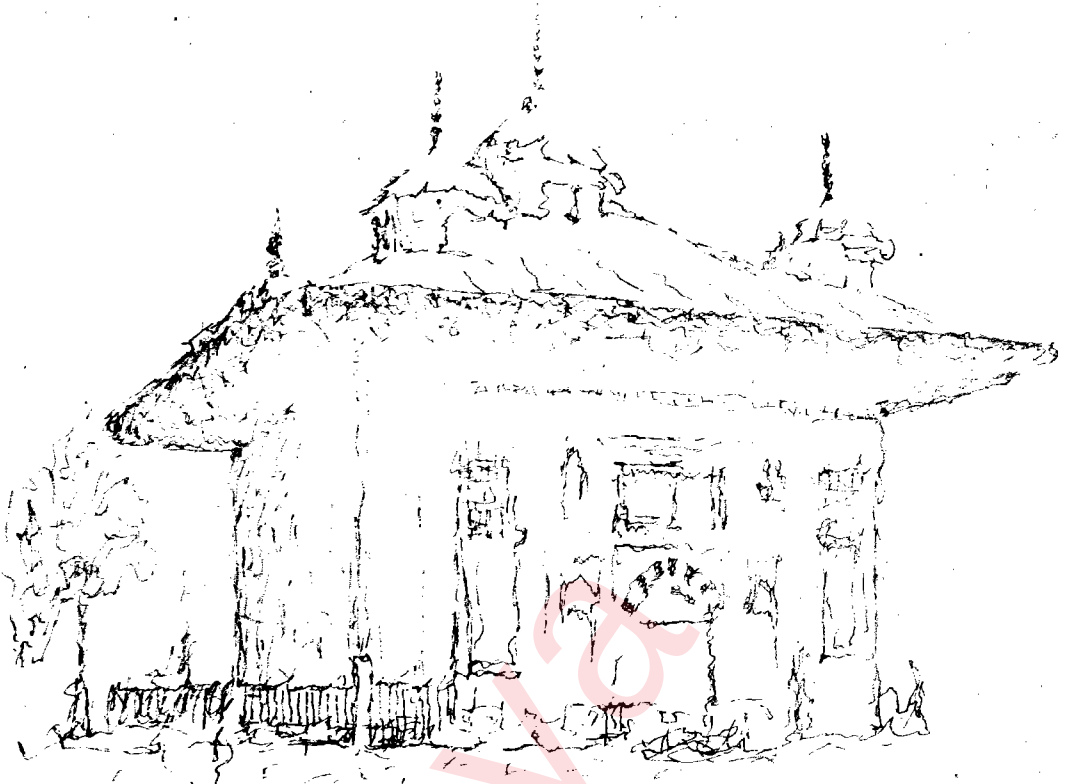
Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

YUVARLAK MASA : ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNDE YENİ BİR DÜZENİ GEREK VAR MI? (Önder Aker / A. Murat Demircioğlu Turhan Esener / Şükran Ketenci Tuğrul Kutadgubilik)	3
TÜRKİYE'DE ŞEHİRLEŞMENİN GENEL SORUNLARI (İbrahim Eral)	13
ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN İSTANBUL VE SORUNLARI (A. Ali Karaca)	18
TÜRKİYE'DE KESİMLER ARASI KAYNAK AKIMLARI VE NİSPİ FİYATLAR : (1980 - 1986) (Nihal Tuncer)	21
AT İLE ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK ALT YAPISI (Nurhan Yentürk - Çoban)	31
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (XIII) : PİYASA SOSYALİZMİ EFSANESİ (Ernest Mandel)	39

tasarruflarınıza güvenli gelir,
ekonomimize güç,
milli kültürümüze hizmet.

“Geçmişe önem

geleceğe güven”

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Endüstri İlişkileri Sisteminde Yeni Bir Düzene Gerek Var mı?

Önder AKER
A. Murat DEMİRCİOĞLU
Turhan ESENER
Şükran KETENCI
Tuğrul KUTADGUBİLİK

Avukat Önder Aker Türk-iş genel başkanlık danışmanı ve iş hukukçusudur. Dr. Turhan Esener Boğaziçi Üniversitesi İş Hukuku Ana Bilim Dalında profesör ve eski çalışma bakanıdır. Şükran Ketenci Cumhuriyet gazetesinde köşe yazarı ve İş-Sendika Servisi şefidir. Tuğrul Kutadgubilik TİSK ve MESS yönetim kurulları üyesi ve Koç Holding işçi-iş veren ilişkileri genel koordinatörüdür. Açık oturumu dergimiz adına Yıldız Üniversitesi İş Hukuku Ana Bilim Dalı profesörü Dr. A. Murat Demircioğlu yönetti.

MURAT DEMİRCİOĞLU : 12 Eylül 1980 sonrasında ülkemizde endüstri ilişkileri sisteminde, sistemi tümü ile değiştiren köklü değişiklikler söz konusu oldu. Yasal platformda bu değişimlerin öncülüğünü Anayasa değişikliği yaptı. 1982 Anayasasında ekonomik ve sosyal haklarda getirilen yeni düzenlemeler ile özellikle sendikal haklar alanında birtakım kısıtlamalar ve yasaklamalar öngörüldü. Bununla da yetinilmedi. Bu haklarda öyle ayrıntılı düzenlemeler yapıldı ki, yasalara değil, tüzüklere bırakılması gereken hükümler Anayasa metninde yer aldı. Daha sonraları bu Anayasaya koşturularak 2821 ve 2822 sayılı yasalar ve bunlarla ilgili tüzük ve yönetmeliklerde de getirilen değişikliklerle endüstri ilişkileri sistemimizde yeni yapının yasal çerçevesi çizildi. Ancak işçi kesiminden bu yeni sisteme giderek yükselen seslerle eleştiriler geldi. Uluslararası sendikal hareket ve Uluslararası Çalışma Örgütü ise bu sistemi, yasal çerçeveyi, uluslararası standartlara aykırı görerek Türkiye'yi protesto etti. İçerden ve dışardan gelen eleştiriler ile uygulama sorunları sonucu yasalarda son 5 yılda birçok değişiklik yapıldı. Ancak tartışmalar ve eleştiriler durulmadı. İşte bu noktada taraf sözcülerinin de yer aldığı bu oturumda, aşağıdaki dört soruya yanıt arayacağız. Yanıtlarla birlikte tarafların yeni endüstri ilişkiler sistemimizin dününü, bugününü nasıl değerlendireceklerini bir kez daha anlamaya çalışacağız...

1 — Türk endüstri ilişkiler sistemi bugünkü yapısı ile gereksinmelere yanıt verebiliyor mu?

2 — Gereksinmelere yanıt vermiyorsa, sorunlar nereden kaynaklanıyor?

3 — Sistem nasıl bir yaklaşımla gereksinimleri karşılayacak bir yapıya kavuşturulabilir?

4 — Bu yönde ne gibi önlemler alınabilir?

Soruların ilk ikisini birinci turda, kalan ikisini de ikinci turda değerlendirmeye çalışacağız. İlk sözü bu yasaların hazırlanmasında ve yürürlüğe konulması sırasında Çalışma Bakanı olan Sayın Prof. Dr. Turhan Esener'e veriyorum.

TURHAN ESENER : İlk bakışta ekonomi ilmi ile sosyal politika ve iş hukuku arasında bir tezat var görünür. Gerçekten ekonomi, mümkün olduğu kadar gelir sağlamak ve bu geliri yatırımlara yöneltmek, sosyal politika ise, mümkün olduğu kadar çalışanların refahını temin etmek ve dolayısıyla ücreti artırmak, yaşama şartlarını en iyi şekilde getirmek amacını güder. Ama bu tezat görünüştedir. Çünkü aslında ekonomi ilmi bir vasıta ise sosyal politika bir sonuç almalıdır. Yani bu şu demektir: Ekonomi başarıya ulaşır ve ekonomik imkânlar sağlanırsa bu sağlanan imkânlarla çalışanların yaşam şartı düzenlenir. Böylece ekono-

mide yapılan her iyi düzenleme sosyal politikada yapılan iyi düzenleme sayılmalıdır. Başka bir deyişle, ekonomi ile sosyal politika birbirine fevkalâde bağlı iki bilim dalıdır. Şimdi bütün mesele acaba bu gün ekonomik imkânlarımız hangi ölçüde çalışanların refahını sağlayacak tedbirleri almıştır ve almakta mıdır, alabilecek midir? Çok zaman ekonomi politika kemer sıkmayı gerektirir. Bu bir zaman için, geçici olmak kaydıyla sosyal politika bakımından da tasvip edilebilir bir sonuçtur. Ama mütemadiyen kemer sıkma politikası sosyal politikanın işine gelmez. Bir ölçüde sosyal politika, ekonomik önlemlerin aldığı sonuçları çalışanlara dağıtmak ister ve onların refahını sağlamak ister. 1983 yılından sonraki duruma da değinmekte fayda vardır. 1980'in başında enflasyon oranı Türkiye'de yüzde 110 civarındadır ve böyle bir enflasyon, muhakkak ki sosyal politikayı derinden yaralamıştır. Alınan bazı önlemlerin sonucu olarak, özellikle kamu yatırımlarının yakından kontrol edilmesiyle 1983 yılının sonunda enflasyon, yüzde 30'a kadar düşmüştür; hatta '82 sonunda 28,6, '83'ün sonunda yüzde 30'dur. Sonradan, '85, '86 ve '87 yıllarında durumu şöyle görüyoruz: İhracat önemli ölçüde artmış, iç talep önemli ölçüde artmış, bir ölçüde işsizlik fazla artmamış ve büyüme hızı artmıştır. Fakat şurasına önemle değinmek gerekir ki Türkiye'nin büyüme hızı esas itibarıyla kredilere dayanmaktadır. Bu, diğer memleketlere nazaran farklı bir görünüm taşır. Bir taraftan kredi faizlerinin yüksekliği, öbür taraftan ihracatın artması, büyük bir faaliyet, kamu harcamalarının kontrolsüz bir şekilde devam etmesi ile büyük bir enflasyon tehlikesiyle yeniden karşılaşmış bulunmaktadır. Böylece bu gün içinde bulunduğumuz durumda bir taraftan yüksek enflasyon, bir diğer taraftan durgunluk —çünkü iç talep eski oranda artmamakta, faizler düşürülemediği için büyük müesseseler, bilhassa sanayi büyük bir sıkıntı içerisine düşmekte ve böylelikle tek ümit, tekrar dışarıdan veya içeriden tasarruflarla kredi bulunması olmaktadır. Vaki bu gün aynı durumu Amerika da yaşamaktadır, Amerika'da da bütçe açığı vardır. Ama Amerika'nın özellikleri Türkiye'ye hiç benzememektedir. Çünkü Amerika bir taraftan sıkı para politikasını izlerken diğer taraftan —çok enteresan bir müşahade — dolar düştüğü zaman diğer ülkelerin merkez bankaları hemen dolar toplamaya başlamaktadırlar; dolar yükseldiği zaman doları arz etmektedirler ve böylelikle Amerikan iktisadiyatında, ekonomisinde belirli bir düzenleme, kendiliğinden meydana gelmektedir. Ve bunun dışında bir özellik daha var: Amerika'ya da ima yabancı yatırımcılar sermaye göndermektedirler. Bize gelince, biz, demin söyledim, sadece krediyle yaşayan bir memleket, iç ve dış kredilerle, borçlanmayla; fakat hiçbir diğer, dışarı merkez bankasının

Türk parasını koruduğu ve arz ve talebi dengelemek üzere alıp sattığı görülmemiş. Amerika'da yeni ortaya çıkan bir uygulama bizde de rağbette: mümkün olduğu kadar yabancı sermaye çekmek. Fakat Türkiye, istenildiği ölçüde yabancı sermayeyi temin edememektedir. Çünkü henüz bu itimat unsuru gerçekleşmiş değildir. Bu durum karşısında enflasyon mütemadiyen artmakta, Türk parasının değeri düşmekte ve dolayısıyla çalışanların alış gücü gittikçe azalmaktadır ve böylelikle belki iktisat ilminde **stagflation** dediğimiz enflasyon içinde durgunluk, tehlikeli boyutlara ulaşabilir bir manzara göstermektedir. Böyle bir durumda yapılacak iş Amerika'nın yaptığı gibi mutlak surette bütçe açığını kapatmak. Fakat bu çok zor. Çünkü bütçe açığını kapatmak istediğimiz zaman karşınıza şu problem çıkmaktadır: Acaba gaz pedalına mı basmak, yoksa frene mi basmak meselesi karşımıza çıkmaktadır. Gaz pedalına basıldığı zaman enflasyon yükseliyor; frene basıldığı zaman enflasyon duruyor, fakat bu sefer işsizlik ve dolayısıyla durgunluk büyük ölçüde çalışma hayatında kendisini göstermektedir. Enflasyon ne kadar tehlikeliyse durgunluk da, o kadar tehlikelidir. Çünkü beni en fazla endişe ettiren nokta, bu durgunluğun sonucunda işçi çıkartmalar başlayacaktır ve başlamıştır. Ve gene bu durgunluğun sonucunda toplu sözleşmeler kolaylıkla çözümlenmemekte ve eylül ayından itibaren büyük grevlerle karşı karşıya kalmak tehlikesi göstermektedir. Belki bir çare olarak sıkı para politikasının yanında iç talebi kısıtlamak ve özellikle ithalatı durdurmak ve kamu yatırımlarını çok ölçülü bir şekilde kullanmak ve kontrollü bir şekilde kullanmak gerekecektir. Çünkü tecrübeler şunu göstermektedir ki bu gün halkın tasarrufu ile özel sektörün ihtiyaç gösterdiği finansman ve yatırım sağlanacak durumda değildir. Beni en fazla üzen noktalardan bir tanesi bu son zamanlarda ortaya çıkan durumun ülke içerisinde sadece çalışanlar üzerinde değil, aşağı yukarı herkes üzerinde meydana getirdiği moral çöküntüdür. Bu moral çöküntü fevkalâde önemlidir. Çünkü çalışanlarda çalışma azmi ortadan kalkar ve azalır. O hâlde yapılacak ilk iş ücret, faiz ve kâr oranlarını düzenleyecek bir gelir ve ücret politikasının bir an evvel tespit edilmesidir. Çünkü ücret politikasını iyi tespit edemezsek o zaman, benim eskiden beri söylediğim, işçilerin yapılan zamlar bir cebinden girerken öteki cebinden daha fazla oranda çıkacaktır. Bu çok tehlikeli bir gidiştir ve yine, eskiden beri söylediğim, toplu sözleşmeler de bir tek yönlü yola benzeyecektir —daimî artış var, fakat durma yok, orada da giderken biraz hızlı gidilirse tehlikeler başlayacak, hiç kimsenin işine yaramayacak ve böylelikle Türk ekonomisi bundan zarar görecektir. Şimdilik bu kadar.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Peki hocam, bu arada Türk endüstriyel ilişkiler sistemi bu günkü yapısıyla ihtiyaçlara cevap verebilecek mi? Şimdiye kadar anlattığınızla, gördüğüm kadarıyla, ücret-fiyat ilişkisini gayet iyi toparladınız, enflasyonun her kesime katkısını anlattınız; ama acaba Türk endüstriyel ilişkiler sistemi, bu günkü yapısıyla ihtiyaca cevap veremiyor mu, veremiyor mu? Buna da biraz açıklık getirseniz.

TURHAN ESENER — Türk endüstriyel sistemi dediğimiz zaman karşımıza iki kavram çıkar. Birisi müspet hukuk bakımındandır, yani yürürlükte bulunan kanunlar bakımındandır veya tüzükler ve yönetmelikler bakımındandır. Diğeri ise tabii hukuk açısından, yani olması lâzım gelen hukuk bakımındandır. Her kanun, bir reform için yapılır. Fakat gene tecrübeyle sabittir ki reform için yaptığınız kanunların da bazen kısa bir süre sonra bir reforma daha ihtiyacı olduğu ortaya çıkar. Ve özellikle bu husus iş hukuku konusunda kendisini gösterir.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Zaten iş hukuku dinamik bir yapıya sahip.

TURHAN ESENER : Türk endüstriyel sistemi de-kadar geçici bir hukuk kolu ki her zaman ekonomik şartlara ve sosyal gelişmelere kendisini uydurmak zorundadır ve bu niteliği itibarıyla da medenî hukukun sabit kurallarına hiç benzemez. Medenî hukuk kuralları sabittir. Erginlik yaşı, on sekiz yaşından başlar, senelerce böyledir. Buna karşılık sosyal politikayı düzenleyen kanunlar çok sık değişmek zorundadır ve kendiliğinden gelişme yoluna gider ve burada işçilerin, iş verenlerin müşterek çalışmalarının çok büyük rolü vardır. Hükûmet de işin içindedir ve nitekim bu gün İLO'nun da zaten kuruluşu tripartite, üçlüdür. Bu üç tane kuvvetin birleşmesinde sonsuz faydalar var.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Barış üçgeni.

TURHAN ESENER : Evet barış üçgeni. Sosyal barışın sağlanmasında çok büyük faydalar var. Çünkü yine tecrübeler göstermiştir ki sosyal barışı sağlayamayan ülkeler, bu gün uluslararası rekabetin altında ezilmekte, sosyal barışı sağlayanlar ise dik, ayakta kalabilmektedirler. Bu noktada şu soru karşımıza çıkar: Acaba yürürlükte olan kanunlarımız ...

MURAT DEMİRCİOĞLU : Ki 1980'li yıllarda büyük değişikliğe, uğradılar ...

TURHAN ESENER : Evet, kanunlarımız, acaba tabii hukuka uygun mudur, olması lâzım gelene uy-

gun mudur? Şunu da söylemek gerekir: Bu konudaki mevzuat, hangi ülkede yapılırsa yapılsın daima eleştiri konusu olur. Kolay kolay herkesi tatmin edecek çözüm yolları bulmak mümkün değildir. Fakat buna rağmen içinde bulunan ekonomik şartlara ve içinde bulunan politik, sosyal şartlara göre bazı düzenlemelere gidilir ve ekonomik şartlar ve sosyal şartlar değiştikçe bu kanunların da yeniden düzenlenmesi ve değiştirilmesi söz konusudur. Yani bunlar bir nevi hakiki ihtiyaçlara, cevap verecek nitelik taşır. Burada çok önemli bir nokta var. Eğer bir iş mevzuatı kısa ise ve özet ise —meselâ Alman hukukunda olduğu gibi, toplu sözleşme kanununda olduğu gibi, 1947'den beri değişmez, çünkü yedi maddeden ibarettir. Buna karşılık eğer Fransa'da olduğu gibi toplu sözleşme kanunları ayrıntılı ise o zaman her iki senede bir, her senede bir bunlar üzerinde tartışmalar çıkar, daha iyi çözüm yolları teklif edilir ve meclislerde ve komisyonlarda ve özellikle panellerde bunlar tartışmaya açılır. Bizim kanunlarımız olması lâzım gelenden benim kanaatimce fazla uzun ve fazla ayrıntılı olduğu için Türkiye'de bu yolların açılması normaldir ve açılmıştır da. Her gün bu tartışmalar yapılacaktır, ta ki tabii hukuka en yaklaşılabilecek çözümü bulana kadar. Fakat onu da bulmak, hiçbir zaman bulduğunu zannetmemek lâzım. Çünkü en yaklaştığını zannettiğiniz bir noktada aradan belirli bir süre geçince yeni düzenleme ihtiyaçları ortaya çıkacaktır.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Şimdi, sayın Hocam, Türk endüstriyel ilişkiler sisteminin, yani benim anladığım kadarıyla, bu günkü yapısının değişebileceğini de söylemiş oluyorsunuz. Biraz evvel bir tablo çizdiniz, bir yapı da belirlendi; şu hâlde bu yapı içinde acaba sorunlar varsa, çok ayrıntılı olarak değil, maddeleri de değil, başlıklarla belirtebilir misiniz? İlk turda hiç olmazsa bunu geçelim. Diğer turda da diğer sorulara girebiliriz.

TURHAN ESENER : Demin şunu arz ettim: Eğer iktisat politikası güçlüyse, ekonomi güçlüyse kanunlar ne kadar kötü olursa olsun korkmayın. Çünkü elinizde imkânlar vardır. Buna karşılık kanunlar ne kadar iyi olsun, her derde deva bulmaya, Code Napoléon gibi her derde deva bulduğunu zanneden casus-tique düzenlemeler yapılsın, eğer imkânlarınız yoksa, aldığınız sonuçlarda fayda yoktur. Her şey imkâna bağlıdır. Fakat ona rağmen, tabii istenir ki iş mevzuatı da, hem iş verenleri hem çalışanları ve hem de hükûmeti tatmin etsin. Bu taraflardan bir tanesi tatmin olmazsa işin şeklinin iyi gitmediği her memlekette görülmüştür. Bundan dolayı benim bütün iste-

diğim, bazı noktalarda —her noktalarda anlaşmanın imkânı yok, ama önemli bazı noktalarda— tarafların anlaşmalarına imkân vardır. Meselâ bu gün gördüğümüz, içinde bulunduğumuz sistemlerde ara buluculuk sisteminin kesinlikle işlemediği. Bu arabuluculuk sisteminden artık bir fayda beklemenin anlamı yoktur. Binaenaleyh yapılacak ilk iş, hiç vakit geçirmeden tarafların serbest iradelerine dayalı bir toplu sözleşme rejimi içerisinde mevcut aksaklığı derhal gidermektir.

Bu gün her ülkede hangi sendikanın toplu sözleşme yapabileceği meselesi vardır. Plüralizm, yani her iş kolunda birden fazla sendika kurulması mümkün olduğuna göre sözleşme hakkının tanınmasında her ülke, her sistem, en iyiyi ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Kimisi sayıya bakmakta, başka birisi başka birtakım kriterler aramaktadır. Burada mühim olan, şu veya bu sistemin kabul edilmesi değil, fakat yetkili sendikanın tayininde, tayin edildiği zaman o sendikanın üyelerinin ve diğer işçilerin, diğer sendika üyelerinin yapılan bu seçim sonucunda haklı bir yetkili sendikanın bulunduğu, tespit edildiğinin güvencesini taşımalarıdır. Benim için önemli olan budur. Yoksa bu sistem, şu sistem değil. Eğer böyle en iyi sistem zaten bilinseydi bu gün diğer bütün ülkeler hepsi aynı sistemi kabul eder, hiçbir patırtı da çıkmazdı. Demek ki en iyi sistem mevcut olmadığına göre ve bilinemediğine göre işçileri tatmin edecek ve güvence duyuracak en iyi sistemin bulunmasında fayda vardır. Bu gün meselâ bizim sistemimizde bu iş, Çalışma Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.

Öbür taraftan gene üzerinde durulması lâzım gelen bir konu grev yasakları konusudur. Grev yasakları konusu, doğrusunu isterseniz, hukukî bir konu değildir. Grev yasakları konusu, doğrudan doğruya o anda iktidarı elinde bulunduran hükümetin kendisi için, o an için vazgeçilmez hizmet sayacağı bazı hizmetlerde greve müsaade etmemesi demektir. Ama greve müsaade etmemek demek, o iş kolunda veya iş yerinde çalışan işçileri ezmek anlamına gelmez. Bilkis grev yasağı o anda istenmediğine göre —muvakkat olmak kaydıyla tabii— orada yapılacak olan ücret zamları, tespit edilecek olan şartlar, sanki grev yapılmıyormuş da ondan ne neticeler alınıyormuş gibi bir sonuca göre bir hakem kurulu tarafından tayin edilecektir. Binaenaleyh grev yasakları aslında hukuku ilgilendiren bir konu değil, geçici bir süre için her ülkede konabilen bazı önlemlerdir, kısıtlamalardır. Fakat o şartlar değiştiği zaman bunlardan derhal vazgeçilmek lâzımdır. Bundan dolayıdır ki ben, birçok konuların Anayasa'da değil, hatta yasada değil tüzüklerde olmasına taraftarım. Çünkü birçok konular, tüzüklerde falan olursa daha kolay değiştirilmektedir,

öteki türlü değiştirmeler çok daha zor olmaktadır ki bu, iş hukukunun karakteriyle bağdaşmaz.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Hocam, isterseniz bağlayalım. Yani eninde sonunda galiba geldi yine Anayasa'ya iş dayandı. Efendim, ben, şimdi aynı soruları sayın Av. Önder Aker'e yöneltmek istiyorum. Sayın Aker, hocam, bir ölçüde Türk endüstriyel ilişkiler sistemi bugünkü yapısıyla ihtiyaca cevap verebiliyor mu, vermiyor mu, onu yanıtlamaya çalıştı ve sorunların nereden kaynaklandığına belirli başlıklarla değinmek istedi. Sizin bu konuda görüşleriniz neler?

ÖNDER AKER : Enflasyonla giderek artan işsizliği kontrol altına alma gereği, sadece Türkiye'de değil, batı demokrasilerinin hemen tümünde devleti işçi-iş veren ilişkilerine, endüstri ilişkileri sistemine müdahale etme zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Son on yıldır, on beş yıldır yaşanan tablo özünde budur. Sendikal hak ve özgürlükler alanında deneyimli, geleneği olan çoğu ülkede ekonomik sorunlarla baş edebilmek bakımından '60'ların sosyal devlet anlayışını âdeta ikinci plâna iter bir yaklaşımla devlet, bu iki ciddi haksızlığı, haksız sonuçlar doğuran olguyu kontrol altına alsın düşüncesiyle müdahaleler vardır. Bu bir gerçek. Bu gün örnek olarak almaya çalıştığımız çoğu batı demokrasisinde özellikle sendikalar bundan şikâyetçidirler, mücadele etmektedirler, bu bir vaki'dir. Bana göre Türkiye'de yaşanan talihsizlik ihtiyaçlara cevap verebilecek önlemlerin bir konsensüsle değil, şartların gereği tepeden inme bir biçimde alınmış olmasıdır. Tepeden inme önlemler alınırken maalesef bir dengesizliğe yol açılmıştır ve çalışanlar açısından temel hak ve özgürlüklerinin tehdit altına alındığı, tehdit altına girdiği bir tablo ortaya çıkmıştır. Ben, bunu ciddi bir talihsizlik olarak nitelendiriyorum. Talihsizlik olarak nitelendirmemin sebebi bu. 1963-80 döneminde pek küçümsenemeyecek bir deneyim yaşandı Türkiye'de. Endüstri ilişkileri sisteminin çıkmazları, varsa değişen koşullara göre alınmak gereken yeni önlemler, Türk toplumunda, taraflarca, yani işçi-işveren taraflarınca ve hükümetin yarıdıcı, kollayıcı, yönlendirici girişimleriyle belirli vasata oturtulabilirdi. Maalesef bu yapılamadığı gibi iş veren çıkarları tek yanlı bir oldu bitti biçiminde, pozitif hukuk kuralları hâlini alarak, egemen kılındı. Bunun temel hak ve özgürlük tartışmasına yol açması bence ciddi bir talihsizlikti. Endüstri ilişkileri sistemini iyileştirme çabasını daha başında durduracak etki yapan bir olgudur bana göre bu. Temel hak ve özgürlük tartışmasından da öte, gerçek ihtiyaçlara dönük bir çaba sarf edilebilirdi.

Şimdi, bu tepeden inme diye ifade ettiğim —tabii

sayın hocam, birinci derecede o günlerde sorumluluk taşıdı, hangi engellerle karşılaştı, hangi problemleri yaşadı, bunu henüz bilmiyoruz. Belki üç beş yıl sonra tam manasıyla öğreneceğiz. O rezervi bir köşeye koyuyorum. Sureti kat'iyede, tepeden inme diye nitelendirdiğim olayda yılların iş hukukçusu hocamızın menfi bir tavır içinde olduğunu asla düşünmek bile istemiyorum, bunu özellikle belirtmek isterim. Ama bize göre sonuç, maalesef bir dengesizlik ve talihsizlik diye nitelendirdiğim bir tablo ile ortaya çıktı. Temel hak ve özgürlüklerdeki kısıtlamaların ifadesini önce 1982 Anayasa'sında, daha sonra da 1982 Anayasa'sının koyduğu ilkeler doğrultusunda çıkarılması gerekli yasalarda, yasal düzenlemelerde bulduk. Bunlardan ikisi, malûm, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası. Başka yasalardan da söz etmek mümkün, yine bu çerçevede —Dernekler Yasası gibi, Olağanüstü Hâl Yasası gibi, Toplantı-Gösteri Yürüyüşleri Yasası gibi. Yani şu ya da bu şekilde demokratik bir ülkede temel hak ve özgürlüklerin kullanımını doğrudan ya da dolaylı kısıtlama sonucu doğuran birtakım düzenlemeler yapıldı. İkinci bir talihsizlik bence şu oldu: Bu tip düzenlemeler, endüstri ilişkileri sisteminin felsefesine inananlar bakımından bir karşıtığa değil, belki ortak bir sorunu nasıl çözebiliriz sorusuna yanıt aramaya yol açmalıydı. Yani —ismini şu anda vermek istemiyorum, her hâlde bir sürçü lisandır— yani işte yirmi sene biz ağıladık, şimdi de, bundan sonra siz ağılayın, işçiler ağlasın anlayışıyla çözülemeyecek boyutta aslında sorunlar çıkmıştı. Beklenen, bu aile işletmeciliğine dayalı ilkel kapitalist anlayışı Türk sanayinin aşması ve kurulması bir biçimde, sağlıklı bir yapı nasıl kurulabilir, oluşturulabilir sorusuna cevap aramasıydı. Oysa aksine âdeta memnuniyet duyuldu ve dengesizliği yaratan unsurlara özellikle iş veren kesimi, sermaye kesimi, sıkı sıkıya sarılma yolunu seçti. Zannediyorum bu itişme kakışmadır ki endüstri ilişkileri sistemindeki aksaklıkların temelini oluşturuyor. Yani şöyle bir şey beklenebilir aslında: Neyi beceremedik? Yeni bir müessesenin iyi işlenmesi için, belli bir kurumun iyi işlenmesi için taraflar olarak ne yapmalıyız? Asgarî ölçülerimiz ne olmalı? Hangi ilkelere birleşerek yürümeliyiz? gibi sorulara cevap aramaktansa tam bir zıtlık içinde, bir karşıtlık içinde mesele, tartışma plânına sokuldu ve bu devam ediyor maalesef. Üstelik özellikle toplu iş hukuku alanında etkisini gösteren bu düzenlemeler, sayın hocam, öyle bir döneme tesadüf etti ki bireysel iş hukukunun çıkmazları da devam etmekteydi. Yani bir yandan bireysel iş hukukunun yaşanan çıkmazlarını önleme imkânlarınız oldukça kısıtlıyken beri yandan bu problemleri diyelim kolektif bazda çözmeye olanakları da kısıtlandığında, bence endüstri ilişkileri

sistemi bakımından ciddi rahneler açılmış oldu ve talihsizlik oldu. Şimdi, bilmiyorum, bu aşamada daha ayrıntılı bir biçimde konuyu yasalar çerçevesinde değerlendirmeli miyim?

MURAT DEMİRCİOĞLU : Yok, yani genel bazda, genelde, anladığım kadarıyla, Anayasa ve yasalardan kaynaklanan önemli sorunlar var diyorsunuz.

ÖNDER AKER : Şöyle söylemek istiyorum, şöyle özetleyeyim o zaman —ikinci bölümde belki daha ayrıntılı anlatma imkânı bulabilirim görüşlerimi: 1980'lerde birçok ülkede yapılan düzenlemeler Türkiye'de de gerçekleştirilirken işçisi ve iş vereni, ortaklaşa hareket edebilirdi, yani sistemi doğru olan, demokratik olan raya oturtmak bakımından. Bu maalesef yapılamadı. Yani bir konsensüs olmadı, olduysa da şekli oldu.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Yani hocamın başş ügeninde işçiler eksikti, diyorsunuz.

ÖNDER AKER : İşçiler eksik değildi, görünüm olarak eksik değildi, ama etkili değildi. Tabii o tarihlerde içinde yaşadığımız koşullardan bunu soyutlamak mümkün değil. Sıkı yönetim şartlarında, şunda bunda işte tartışmaya açılan bir metin filân. Ama ben asıl başka bir noktaya işaret etmek istiyorum. Bu devam etmektedir. '80 düzenlemelerinde kendi programlarını geniş ölçüde gerçekleştirmeyi başarmış olanlar, bugün hâlâ aynı kıskançlıkla o şartların devamını istiyorlar. Öyle görünüyorlar en azından. Oysa değişen koşullara göre, değişen ihtiyaçlara göre bir şeyler yapmak lazım. '80'lerde kaçırılan konsensüse, gerçek anlamda konsensüse biz '90'larda da ulaşamazsak, bu şu aşamada pek hissetmediğimiz rahatsızlıklar, belli bir süre sonra çok daha büyük ve çözülmesi çok daha müşkül rahatsızlıklara yol açabilir. Bundan şu an kaygılanmıyor gibi görünüyor özellikle sermaye çevreleri. Ben bunu hatalı buluyorum ve talihsizlik olarak görüyorum. Üstelik bir başka olgu daha var. O da iş başındaki siyasal iktidarın aslında bütün bu görüşlerin aynı zamanda sahibi olması. Yani şöyle söylemek istiyorum: Bugün yasa metni hâline getirilen, bizim açımızdan sıkıntı konusu çoğu düzenleme 1977'lerden itibaren geliştirilen, gelen, '82'lerde, '83'lerde gerçekleştirilmiş olan düzenlemeler. Bunda tabii TİSK açısından —meselâ ben, bu açık oturuma gelirken sade TİSK'in raporlarını getirdim yanımda, başarı oranını göstermek bakımından, Türk-İş'ten hiçbir şey getirmedi. Şimdi, bence dengesizlik unsuru bu. Tabii bunun içinde, efendim, MESS de var, efendim, Tekstil iş verenleri de var, hiç şüphesiz TİSK'in önemli üyelerinden Kâğıt işverenleri Sendikası da var. Böyle

bir tabloda meseleyi değerlendirdiğimiz zaman bu zıtlar nereden nereye kadar gidebilir? Endüstri ilişkileri sisteminin geleceği açısından bunu söylemek istiyorum. Gerçekten nereye kadar gidebilir? Kaç yıl daha grev yasaklarıyla, efendim, yatay grev erteleme imkânlarınızı elinizde tutarak, işte Yüksek Hakem Kurulu düzeni içinde ve ağır cezai müeyyidelerle insanları zapturapt altında tutabilirsiniz, bilmiyorum. Bu soru bence cevap bekleyen bir soru. Ve öyle gözüküyor ki giderek çaresizlik karşısında insanların sabrı, örgütlerin sabrı tükenmeye başlıyor. Biz aynı çaresizlikleri 1970 sonrasında da yaşadık. 1970-80 döneminde de çoğu eylem, çoğu gayri kanunî olarak değerlendirilen davranış, aslında yasaların yeterli derecede, korumamasından, koruyamamasından kaynaklanıyordu. Başka etkenler de vardı şüphesiz. Şimdi, aynı tabloya bence Türkiye süratle sürükleniyor ve ben, bunu endüstri ilişkileri sisteminin geleceği açısından son derece kaygı verici bir durum olarak değerlendiriyorum. Aynı görüşün, asgari ölçülerde de olsa, iş çevreleri, sermaye, iş veren çevreleri tarafından paylaşılması gerektiğine inanıyorum —benim kişisel inancım. Teşekkür ederim.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet. Sayın Aker'e teşekkür ediyorum. Şimdi sayın Kutadgubilik'ten Türk endüstriyel ilişkiler sisteminin bugünkü yapısının ihtiyaçlara cevap verip vermediğini, sorunların nereden kaynaklandığını öğrenmek istiyoruz. Ayrıca ben, bu arada bir diğer soruya da sizden yanıt istiyorum. Birçok makalenizde işlediğiniz konuda. Özellikle son birkaç yıldır siz bir barış üçgeni olayından bahsediyorsunuz. Acaba bu barış üçgenini bu sorunlar içinde nereye oturtmak istiyorsunuz? Onu da öğrenmek istiyorum. Eğer bizi aydınlatırsanız memnun olacağım. Buyurun.

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Teşekkür ederim. Şimdi, sayın başkan, ben, bu sorduğunuz suallere direkt cevaplar vereceğim ama gerek sayın Profesör Eşener'in, gerek sayın Aker'in başlattığı, endüstri münasebetleri sistemi içinde hukuk sisteminin yeri nedir diye birkaç teorik yaklaşıma da değinmek istiyorum.

Bu hiç olmazsa benim bakış açımı size anlatmaya yarayacak. Şimdi, şöyle bir krokide göstermek gerekirse, bir ülkede endüstri münasebetleri sistemi bir dairesel ekonomi sistemi bu dairenin içine giren ikinci bir daireyi ve sosyal sistem de üçüncü bir daireyi teşkil eder. Hukuk sistemi ile endüstri münasebetleri sistemi, endüstri münasebetleri sistemi ile ekonomik sistem arasında böyle bir içsel alış veriş vardır. Bu daireler birbirinin içine **overlapping** olmuştur. Birbirinin içine girmiştir ve birbirlerinden etkileşirler; fakat asıl bunu meydana getiren dış etken, sosyal çevre-

nin, yani olması lâzım gelen çevrenin bütün bu sisteme dışarıdan yaptığı baskı, dışarıdan verdiği bir formasyon, şekille meydana gelir. Şimdi, sayın Eşener dedi ki siz hukuk sistemini ne yaparsanız yapın, hangi büyüklükte, isterseniz şurada tutun, isterseniz burada tutun, isterseniz en ideal kanunları getirin, isterseniz en kötü kanunları yapın, anlattığı diğer şeyler varsa, dedi, sistem belirli bir dinamizm kazanır. Sayın Aker, 1960'lardan başlayan ve sosyal devlet anlayışı boyutlarını da aşarak devletlerin insan huzuruna direkt müdahale etme mecburiyeti de bu teori içinde yerini buldu. Şimdi ben de olaya böyle bakacağım. Acaba, Türkiye'deki hukuk sistemi, diğer etkileşimler içinde کافی derecede işlevini görüyor mu? Yoksa bu dairede yasalardan, Anayasa'dan vesairenden doğan, düzenlenmesi gereken meseleler olursa daha iyi bir ortam mı, çevre mi meydana getirecektir konusu var. Şimdi, ben bu teoriyi bir tez olarak şu sol tarafa koyuyorum —havada asılı kalsın— biraz sonra buraya döneceğim. Tabii sayın Aker'in söylediği şeyler doğru. Bugün ülkeler kendi sistemlerini düzenlerlerken çalışanların, özellikle işçi kesiminin bütün hak ve özgürlükleri içinde demokrasinin nimetlerinden tam yararlanarak kendi kaderlerini tayin edici bir bulunmuş en güzel sistem olan toplu iş sözleşmesi sistemine işçilik getiren ve bunun neticesinde de kendi ücretini, kendi çalışma koşullarını kendi gücüyle belirleyen bir insanın meydana getireceği üretkenliği nasıl oluyor da sanayiciler görmezlikten gelebilirler? Nasıl oluyor da bu üçgene ihtiyaçlarını hissetmezler sorusunu sordu. Çok doğru bir soru. Şimdi olaya ben burada başlayacağım. Tabii buna yaklaşabilmek için Türk sanayiinin bu gün geldiği yapıyı görmek gerek. Türk sanayiinin arkasında bir otuz sene, otuz beş sene var. Batı sanayileri gibi bir Rönesansın, bir Reform'un ışığında bir 19. yüzyılın sonundaki sanayi hareketlerine sahne olmamış, fakat Osmanlı toplumunun Türk toplumuna intikalinden sonra mecburen devlet eliyle kurulan sanayilerle başlamış. 1936-38 Atatürk devresini kastediyorum. Ve ondan sonra batı âlemi içindeki yerini almaya uğraşan, zamanında çok büyük ve kuvvetli, fakat şimdi geri kalmış veyahut geri bırakılmış bir Türkiye olgusuyla karşı karşıya kaldık. Şimdi, hakikaten bu tarihçesi söylediğim kadar, işte otuz senelere hapsedilecek bu sanayi olayında Türk sanayii bir şeyler yapıyor, bir değişik motifle karşımıza çıkıyor. Ne oldu Türk sanayiine? Türk sanayii, özellikle son sekiz senede —özellikle üzerinde duruyorum, çünkü tam Önder Bey'in baktığı nokta,

MURAT DEMİRCİOĞLU: 1980 sonrası...

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Hocam da aynı nokta-

dan olaya yaklaştı. 1980 sonrasında Türk sanayii, gerek dahili pazarlarda, gerek harici pazarlarda yüzmek mecburiyetinde olan bir yüzücü olarak okyanusun ortasına atıldı. Ne demek bu? Şu **Cumhuriyet** gazetesine gelirken geçtiğimiz yollarda —yürüyerek mi geldiniz, bilmiyorum ama ben arabayla arka yollardan geldim— bütün vitrinlerde geçen ay Avrupa'da, **Genève**'de, bilahare İngiltere'de, sonra Fransa'da, İtalya'da gördüğüm mal ve mamullerin, hele saatleri anlatmayacağım, saatlerin her türlüşü var, pazarlandığı bir ortamda, Türk sanayicisi, bu mallara karşı kendi ürettiği mallarla rekabet etmektedir. Nerede? Kendi sokaklarında, bu sokakta. İki, aynı sanayici, bütün batı devletlerinin pazarları üleştikleri, üleşmek için de büyük savaş verdikleri harici pazarlarda ekonomik çıkar arama savaşına girdi. Bu bakımdan kendi boyu ve hazırlığı dışındaki bir denize birdenbire atladığını Türk sanayicisinin, söylemek istiyorum. Demek ki sanayi devletleriyle ihrac pazarlarında çarpışırken Türk sanayicisi, dahilde de açılmış olan, liberal ekonominin kaidelerine göre açılmış olan gümrük duvarları içinde, kendi ülkesinde de harici sanayi devletlerinin mallarıyla boğuşmak mecburiyetindedir. Bu gün Arçelik'in ürettiği bir buz dolabına karşılık dünya devlerinin, Zanussi'nin, Bosch'un vesairenin ürettiği mallar işte şurada, Doğu İş Hanında, satılıyor. Açıkta. Parasını veren de alıyor, evine götürüyor. Hiç kimse de sormuyor, nerden buldun? Her şey var. Bu konu, demek ki artık Türk sanayii'nin kendi başına çözmesi gereken bir problemin içinde yer alıyor. Şimdi, bu mecburiyet, sayın başkan, Türk sanayicisine kendisine bu kavgada yer alacak gücü toplama mecburiyetini verdi. Bunun bir tarafı endüstri münasebetleri sistemi. Ama bu bir tarafına gelmeden evvel, bakın, neler çıktı ortaya! Bu gün ben sanayiciler —konuşmamda, görüyorsunuz, hep Türk sanayii, sanayi falan demeye çalışıyorum ve Türk sanayii adına lâf etmeye çalışıyorum. Bu üzerinde durmaya çalıştığım olayların içinde kapkaççı tacirin veyahut Kaş'tan, Kalkan'dan...

MURAT DEMİRCİOĞLU : Hayali ihracat...

TUĞRUL KUTADGUBİLİK : Koca gemilere baş çuvalları yükleyerek ve hayali ihracat yaparak aynen sahtekârlık suçunu, yani devletin hazinesinden para çalma suçunu meydana getiren insanlar adına konuşmuyorum ve bunların adına konuşmaya da niyetim yok. Onun için ben ihracattaki gelişme vesaire derken sanayi mamulleri ihracatı —eskiden ben rakam verirdim, yüzde 35'ken yüzde 82'ye çıktı genel ihracatın içinde... Hayır, şimdi başka şey yapmaya çalışıyorum hocam. Tam rakamı söyleyeyim, 7 milyon ton sıvı çelik ihrac etmişiz. Şimdi bu artık çelik, sıvı

ve bunun da hayalisi nedir bilemiyorum ama, fiziksel rakamlar ...

MURAT DEMİRCİOĞLU : Hangi sene?

TUĞRUL KUTADGUBİLİK : Bu sene, '87'de. Yani geçmiş, bağlanmış sene. 2,5 milyar dolar karşılığında bilmem kaç bin ton tekstil ihrac etmişiz. **Genève**'den ayrıldık, Önder kardeşim ve Şükran kardeşimle orda kapıştıktan ve güzel de seviştikten sonra biz kızımızı Londra'ya bir mektebe götürmeye gittik. Kızım, bir blucin beğendi, gayet meşhur bir mağazada, denerken «Made in Turkey» yazıyor. Baba, dedi, yanlış mı? Niye, dedim. Baksana, biz yapmışız bunu, ben bunu almam. O, kafasında tabii çok güzel bir blucin alacak, gelince de arkadaşlarına fiyaka yapacak. Döndük, Lafayette'e geldik, Paris'te, meşhur Lafayette, altında arabamızı bıraktık, karım oraya gitti, ben de kan ter içinde karımın peşinde, mecburen, yine bizim ürünler.

Kaufhof'ta satılan buz dolaplarının yarısı Türkiye'de imal edilmiştir, biliyor musunuz? Üzerinde Kaufhof markası var ... Şimdi, demek istediğim şey şu: Türk sanayii'ni yeni boyutu içinde görmemiz lâzım ki Türk sanayii'nin daha ileri gitmesini temin edecek endüstri münasebetleri sistemini, yani o çizdiğim üçgenden üçünü de yerine tam oturtabilelim. Üç dâireden de. Şimdi, Türk sanayii tabii bu söylediğim aşamaları yapabilmek mecburiyetinde kaldığı için kendi başının çaresini, kendi ekonomisinin çıkarını bulmak mecburiyetinde kaldı. Ne yaptı? Bu gün artık Türk sanayii, batı **management** kaideleriyle idare ediliyor. Türkiye'de aile şirketleri var mı? Var. Var ama Türkiye'de artık bu gün yeni bir jenerasyon çıktı. **Professional manager** dediğimiz profesyonel, paralı sevk ve idareciler, en büyük karar mekanizmalarını harekete geçirdi. Ben, aile şirketlerinden, Türkiye'nin en büyük aile şirketlerinden biri olarak kurulmuş bir şirkette yirmi seneden beri yöneticilik yapıyorum. Kendi şirketimden misal veriyorum. Bu gün objektif **management** kaidelerine ailenin ne dokunmaya niyeti var, ne dokunulsa daha iyisini yapmaya imkân var. Bunun da bilincindedir. Türk sanayii'ni koruyacak endüstri münasebetleri sistemini konuşuyorsak, hakiki sanayii'nin ihtiyaçlarına cevap verecek sisteme ... Daha da ileri gidiyorum. Bu gün **high technology** demeyeyim ama kompüter teknolojisini Türkiye kullanmaya başladı. Bu gün bir işlemi değil, yedi işlemi birden yapan **progressif** tezgâh kullanıyoruz. Bu gün Boğaziçinden, Teknik Üniversiteden, Orta Doğudan mezun genç mühendislere: «Bilmem nereye git, makine ve tezgâh seç» dediğimiz zaman, hocam, en modern tezgâhi alıyor geliyor, okumuş kitapta onu, tutamıyor çocuklar kendilerini. Bu gün Türkiye, **high technology**'nin

bütün nimetlerinden yararlanıyor. Niye yararlanıyor? Çünkü rakibi o teknikte. Siz o teknikle yapmazsanız iki tane dilemmayla karşı karşıyasınız. Bunun bir tanesi **quantity**, bir tanesi **quality** —kalite ve miktar. Bunu yapamazsanız, sevgili hocam, Türk sanayii batır. Türk sanayii bu rekabet şartlarından artık geriye dönüp kapısını da kapatamaz. Avrupa pazarından, Afrika pazarından, Japon pazarından, bilmem nerden geriye dönelim de artık biz kapalı ekonomiler arkasında bu işleri kendi içimizde yürütelim. «İşte limonumuz da var, greyfruttan da gayet iyi verimli oluyor, meroimek de bol bu sene maşallah» deyip Türk sanayii ve Türk ekonomisini artık hesaplayacak bir ekonomist Türkiye’de yok. Onun için dünya boyutu içinde Türkiye’nin yerini tespit etmek lâzım.

Bu gün bütün sanayi işletmelerimizde sanayici, **measured day**, yani ölçülmüş iş günü-birim kullanıyor ve buna göre üretimini plânlıyor. Madenî eşya iş kolu, kimya iş kolu, kısmen gıda iş kolunda iş değerlendirme sistemine dayalı ücret sistemleri yerleştirildi. Bu söylediğim, sekiz-dokuz senede oldu, evvel-den yoktu. Diyeceksiniz ki: «Bu anlattığın hikâyelerin hepsi **management**’tan gelmiş, yani hiçbir sendika gelip de yahu, şunları yapıyor musunuz, bunları ediyor musunuz diye size bir telkinde, evet, bulunmamış.» Daha ileri gideyim. Bu gün **management**, sendikacının işlevinin de bir kısmını üzerine aldı. Şimdi ben burada, müsaade ederseniz, işneyi de, çuvaldızı da doğru yere batırmak ihtiyacımdayım. Bu gün Türkiye’de birçok şey geri kalmıştır. Bu gün Türkiye’de sendikacılık sistemi de geri kalmıştır. Bu gün Türk sendikacılığı, duraklama devresini yaşamaktadır. Hocam **stagflation**’dan bahsetti; bu gün dünyada bir sendikal duraklama devri yaşıyor, Türkiye de bunu yaşıyor. Şimdi, Önder, kendi tahlili içinde sosyal devlet anlayışında bazı meselelerin konsensüsle çözüleceği —çok akıllı bir yere getirdi işi koydu. Fakat bu gün Türk sendikacılık sistemine bakın. Türk sendikacılık sistemi, globalden bakalım, organizasyonuna geçtiğimiz on sene zarfında bir tek adım attırmadı. Ne demek bu? Sendikalı işçi sayısı artmıyor. İş yeri sayısı, her yıl, Sanayi Odası istatistiklerine bakarsanız, her yıl 300 ile 500 yeni sanayi firması çıkıyor, ufak büyük vesaire. Hiç Türk-İş’in diğer sendikaların —Türk-İş dışındakiler, ama ben, Türk-İş’i gösterge olarak alıyorum bu işe, işin sahibi olarak, Türk sisteminin sahibi olarak— yerinde sayıyor her şey. Ha, yapılan mücadele ne? Büyük A şirketinde sen mi yetkiyi alacak sendikası? Bu, mücadele yapıyor. Ama nerde? Zaten organize olmuş, zaten şu söylediğim metotları uygulayan yerde. Yetki de alındıktan, hele toplu sözleşme yapıldıktan sonra, sevgili hocam, iki sene kimse ne işçiye soruyor, ne menajere soruyor,

sen ne yapıyorsun yahu burada? Size bir şey getirdim... Altı seneden beri **quality circles** uyguluyoruz —kalite çemberleri. Kalite çemberleriyle ilgili şu şeye bir göz atın. Bugün sevk ve idarenin Japonya’da başlayarak Amerika’ya yayılmış, işçilerin işverenle birlikte birçok meseleleri çözdüğü **quality circles**. On beş fabrikada uyguluyoruz bunu ve altı-yedi senedir ödüller veriyoruz, davetler yapıyoruz, bilgiler veriyoruz. Hiç bir Türk-İşçi bana altı senedir: «Yahu, ne yapıyorsunuz burada, ne oluyor bu iş? İşçi benim işçim» diyen yok. Şimdi Türk işçisi ile Türk sendikal hareketini ve ilk lâfa başladığım hukuk sistemini birbirinden ayırıyorum. Bakın, ne kadar açık söylüyorum! Türk hukuk sisteminde istediğiniz genişlemeyi yapın. İLO konvansiyonlarının bu gün yirmi sekiz tanesine üyesiniz Türkiye olarak. 128 tanesine gidin **apply** edin, hepsini kabul edin. Siz, Türkiye’de endüstri münasebetleri sisteminin ilerleyeceğini farz edebilirsiniz teorik olarak. Fakat ben tatbikattan gelen bir insanım. Futbol maçı pazar günü Mithatpaşa Stadyumunda oynanır. Sendikal olaylar iş yerinin tabanındadır, Ankara’da Türk-İş’in koridorunda değildir, TİSK’in bilmem neresinde değildir, iş yerindedir. İş yerinde işçiler çalışırlar; menajerler, bunlarla beraber hareket ederler. Şimdi biz bu boşluğu iyice görmeden Türk işçi hareketini ve Türk işveren hareketini —onlara da gidiyorum, zannetmeyin ki bu işneyi yalnız bir tarafa batırıyorum; bu gün organizasyonunu tamamlamamış, sanayici olarak kendini üstün yerlerde görmüş, ama hâlâ baba erkil aile tipinde sanayii idare edenler de yok değil, bunlar da var; ama bu gün hakikî sanayii, yani o çekirdeği teşkil eden büyük sanayi işletmeleri ki Türk-İş’in 2 milyon üyesinin belki 1,5 milyonu budur, bunlar, bu gün sanayide bu aşamalara gelmişlerdir.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Yani toparlarsak...

TUĞRUL KUTADGUBİLİK: Toparlarsak... Bu gün olaya tek başına endüstri münasebetleri sisteminin düzelmesi ve daha ileri bir sistemin doğması meselelerinden bakarken yalnız hukuk sistemindeki düzelmelerle bakmaya imkân yoktur. Onun için daha geniş bir açıdan olayı konuşalım, dedim. Onun için daha geniş bir açıya sizi getirmeye çalışıyorum ve bunun için de ne yapabiliriz, birbirimize ne öğretebiliriz, onu da açıklıkla söylemeye çalışalım.

MURAT DEMİRCİOĞLU: Evet, son söz sayın Ketenci’nin ilk turda. Ketenci bu konuda yıllarını verdi. Hemen hemen birçok kişiden de uzman. Sayın Oğuzman hocamız da, zaten Ketenci’yi yarı profesör kabul ediyor bu konuda. Onun için sayın Ketenci, acaba,

bilim çevresini, iş veren, işçi sendika tarafını da dinlediniz, siz bu konuda neler düşünüyorsunuz, ne söylemek istersiniz?

ŞÜKRAN KETENCİ: Şimdi, aslında başa dönmekten, kalınan noktadan ben devam etmek istiyorum, gerek işçi, gerek iş veren kesiminin görüşlerinin kaldığı noktadan. Şimdi, iki önemli olay vurgulandı. Ekonominin zorluklarının, gereksinmelerinin yanıtını arama, yasal düzen. Ama kimin hesabına arama? Orda bir noktayı kaçırıyoruz gibi geliyor bana. Çünkü Türkiye’de yaşanan sorun, ‘80’li yıllarda dünyada yaşanan sorunlardan çok daha boyutlu ve çarpıcı. Dünya’daki genel ekonomideki güçlüklerde ekonominin sahiplerinin, daha açıkçası sermayenin iktidarlara, egemen olan sermayenin zora düşünce zordan kurtulmada kendisinin en az bedel ödeyeceği, ama çalışan kesimin en çok bedel ödeyeceği çözümlere varması doğal —ki bütün dünyada böyle yaşanıyor şu anda, sosyal devlet ilkesinde, hemen hemen bütün batı kapitalist ülkelerinde, hatta sosyalist blokta da aynı anlamda, paralellikte bir gerileme yaşanıyor. Buna karşılık sermayenin açmazlarına, sermayeyi kurtaracak çözümlere öncelik vermek üzere çözümler aranıyor. Ama Türkiye’de yaşananlar bunlardan çok daha dramatik boyutta. Yani ekonominin gereksinmelerini bana göre çoktan aştı, başka noktalara geldi. Belki de sonunda ekonomik gereksinmelerdeki çözüm arayışlarına bile zarar verecek boyutlara geldi. Asıl dram o, üzerinde durulması gereken nokta o gibi geliyor bana. Türkiye’de ‘80’li yıllarda demokrasi ve sendikal haklar katledilirken tek kelimeyle, gelinen nokta, asla çözümler öncelik değil. Kötü işleyen çark çözümler ararken bir tarafı tümüyle yok saydık —bir tarafı, derken, sendikaları burada kurumlar olarak var saydık belki, ama, zaten sendikaların kurumlar olarak işlevini yapamadığını işveren sözcüsü özellikle vurgulamış oluyor. Şunu söylemek istiyorum çok açık olarak: Sadece işçiler değil, Türkiye’de emeğiyle geçinen bütün kesimler ve de Türkiye’de demokraside var olması gereken bütün güçler, çoğunluk kitle yok sayıldı kararlar alınırken ve sistem seçilirken. Sistem, sadece Anayasa ve yasalardaki düzenlemeler değil tabii ki —uygulaması ile bir bütün. Zaten sorun asıl orada. Bence Anayasa ve yasalardaki katledilmenin daha vahim yanı, boyutu, uygulamada bu anlayışın yerleşmiş olması. Günlük uygulamada, insanların bireysel ilişkisinden toplumsal ve siyasal ilişkilere kadar üreten çoğunluğun ve çıkarlarının yok sayılarak kararların veriliyor olması. Şimdi sırf sermaye açısından olaya bakalım. Yani Türkiye’de işçilik maliyetleri, 12 Eylül öncesinde bile çok düşüktü. Onca düşük olan işçilik maliyetine rağmen Türkiye’de enflasyonun nedeni olarak işçilik ücretinin gö-

rülmesi ve buna dayalı çözüm aranması aslında, gerçekte ekonominin zorunlu bir gereksinmesi, sermayenin gereksinmesi değil, tam tersi sermayenin en kolay yola kaçmasıdır. Çünkü Türkiye’de siyasî gelişmeler ve ekonomik gelişmeler ve iktidara egemen olan güçler, ‘80’e doğru gelen tırmanışlar sonucunda öyle bir noktaya gelmiştir ki bir kesim tamamen iktidarı etkiler boyutta güç kazanmıştır; sadece bir kesimin iktidarı yönlendirmesi, yönetmesi söz konusudur. O kesimin sorunlarına çözüm aranırken de en kolay olan çözüm, çoğunluğun haklarını gaspederek çözme varma yolu seçilmiştir. Yani dışı açılma, işte liberal ekonomi, pazar rekabeti falan, hiçbirisi, Türkiye’deki gibi bu boyutlu ucuz işçilik, sadece ucuz işçilik değil, büyük haksızlık, bugünkü üretken, çalışan insanı tırılmasını çözüm görme hakkını vermez. Bu bir hak değil, büyük haksızlık, bugünkü üretken, çalışan insanın çalışma ve yaşama koşulları, bugünün Türkiye’indeki gelir dağılımı ve çoğunluğun yaşama standardı ve daha önce gelmiş olduğu standarttan hızla geriye gidişi. Asıl bir de önemli olan o. Yani biz Afrika ya da Hindistan düzeyinde değildik toplum olarak, kitle olarak. Onun çok gerisine hızla —tüm üretkenler bulduğumuz konumdan çok geriye hızla götürüldük ‘80’li yıllarda. Bu, asla hiçbir savunmayı haklı gösteremez. Burada bir başka tartışma —elbette katılıyorum, Anayasa, yasalar ve ILO ilkeleri, sorunu elbette çözmeyecektir. Ama Türkiye’nin geleneğinde —yanlış bir gelenektir, onu da kabul ediyorum— önce yasaları düzeltip sonra uygulamayı yasalara uydurma alışkanlığı var. Bu kolay bir yol tabii, tembel bir yol ama, belki de sendikacılar, o yüzden hep yasalarda kurtuluş arıyorlar. Kesinlikle tabii ki yasalarda kurtuluş değil, uygulamada kurtuluş ama, bu da bir gerçek ki, Türkiye’de yasalar yol verdiği zaman o yasaların kullanımı ile hakların aranması gündeme geliyor. Sendikaların, kendi sorumluluğunda çalışan kesimlere yönlendirici olma işlevini ne moral ne örgütlenme güç olarak şu noktada kazandıkları inançında değilim. Yani doğal olan, çalışan kesimlerin örgütlenmeleri yoluyla haklarını geliştirmeleri bunların uygulama içinde yerleşerek hukuk düzenine yansımalarının Türkiye’de çok zor olduğu kanısındayım. Bu anlamda bizde belki diğer ülkelerden daha fazla olarak anayasal, yasal düzen ve ILO ilkeleri önem kazanıyor. Çünkü Türkiye’de ne yazık ki sistem, cumhuriyetten bu yana hep tepeden çözümlerle, arayışlarla oluşuyor. Gerçekten ben de sendikacılar kadar, Anayasa, ILO ilkeleri ya da yasaların önemli olduğu kanısında değilim. Aslında sendikacılar, sendikal misyonlarını üstlenebilseler, belki de Anayasa ve yasaları değiştirecek arayışlardan çok daha önce, uygulamada, şu gün yaşanan çok boyutlu sorunların birço-

ğuna birtakım çözümler bulabilirler. Ama, o yetenek ve o örgütlenme yok. Asıl önemli olanı da, 12 Eylül sonrası Türkiye'de yaşanan dramda, tek boyut, anayasal, yasal düzendeki hak kısıtlamaları değil, insanda ve örgütlenmelerde açılmış yaralardır ve insanın beyninde yaratılmış olan, beyin yıkama yöntemleriyle yaratılmış olan olumsuz gelişmedir. Bugün Türkiye'de, Türkiye'nin '80'e kadar geldiği düzeyin çok daha gerisinde bir demokrasi kültürü vardır. Hepimiz açısından, yani bireyler açısından ve toplumsal örgütlenmeler açısından. Özellikle 1960 sonrası kazanılan alışkanlıkları, kazanmaya başladığımız, yeni yeni öğrenmeye başladığımız birtakım demokratik alışkanlıkları yeniden bize yitirme gibi bir uygulama yaşandı —bir de demoralizasyon var, bir de yaratılan dehşet var. Demokrasiyi, örgütlenmeyi, sendikal hakları istemeyi âdeta suç gösteren, kamu oyu yönlendirmesiyle yaratılmış olan genel toplum değerleri sorun Türkiye'de şu anda ve geriye gidişte asıl etken bu. Ve ben inanıyorum ki gerçek sanayici işverenin şu andaki yakınması '70'li yıllarda bu boyutta değildi.

Çok daha azdı, sendikacıdan ve işçinin gerçek sorunlarını görmemesiyle ilgili yakınması. Kaliteli sendikacı aramaya başladılar, sorunları bilen sendikacı aramaya başladılar. Neden? Çünkü öyle bir noktaya gelindi ki, o kadar gerisinde kaldı ki ekonomik gelişmenin, sosyal gelişmenin Türkiye'de örgütsel gelişme için yeni bir handikap oldu. Yani bu ücretlerle, bu sosyal, politik konjonktürde ve bu moral gücü içinde ben, sermayenin ne kadar daha ucuza indirebilirse indirsin işçiliği, asla Türkiye'de gelişebileceğine inanmıyorum. Belki de demokrasiye ve sendikal haklara geçişte bundan sonra, ileriye görebilen sanayici de, çalışan kesimin yanında olmak gibi bir sorumluluk duyacaktır, bir gerek duyacaktır.

MURAT DEMİRCİOĞLU : Sayın Ketenci, teşekkür ediyorum.

[İktisat Dergisi'nin notu: Açık oturumun ikinci turu gelecek sayımızda yayımlanacaktır.]

Türkiye'de Şehirleşmenin Genel Sorunları

İbrahim EROL

Dr. Erol İnönü Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesinde öğretim üyesidir.

1. GİRİŞ

Çağımızın en büyük problemlerinden birisi de düzensiz şehirleşmenin getirdiği sorunlardır. Bir taraftan kişilerin yaşamlarına olumsuz tesir eden faktörlerin —trafik anarşisi, hizmet sektöründeki tıkanıklıklar, psikolojik stresin— devamlı artması, diğer taraftan alt yapı tesisleri ile hizmet sektörü alanındaki maliyetin devamlı yükselmesi ülke ekonomisi için büyük bir yük teşkil etmektedir.

Sanayi sektörünün ülkemizde daha çok büyük şehirlerin çevrelerine konsantre olması, insan kütleleri için zaten avantajlı olan göçün kente doğru kanalize edilmesi demektir. İstihdam imkanlarından dolayı çoğu şehirlerimizde yığılmalar oluşmuş ve gecekonduların önü bir türlü alınamamıştır.

Türkiye'deki içgöçlerin nedeni yanlış şehirleşme politikası ile ilgili olarak iticilik ve çekicilik ilişkisi içinde gerçekleşmektedir. İtici nedenler tarımda verim azlığı, toprak dağılımındaki düzensizlikler, tarımda makinalaşma olup, çekici nedenler ise endüstrileşme, geniş gelir kaynakları, eğitim, teknoloji gibi faktörlere dayanmaktadır.

2. Şehirleşme Politikasında Optimal Kent Büyüklüğü

Barlow Raporundan (1) bu yana kent büyümesinin aglomerasyonun (2) gittikçe yükselen marjinal maliyet oranına bağlı olduğu kabul edilmiştir. Optimal kent büyüklüğü düşüncesi aglomerasyonun sosyal marjinal maliyet oranının U-şeklindeki gidişi ile ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu sayede bölge politikasında en az optimal kent büyüklüğünün yeterli hizmet talebi açısından tesbiti mümkündür (3).

G.M. Neutze'nin U-hipotezi sayesinde Avustralya şehirleri için yaptığı araştırmalar gösteriyor ki, kent büyüklüğünün azalan marjinal maliyeti 200.000 ile 500.000 nüfusu

şehirleri kapsamaktadır. Bu araştırmanın sonucu olarak çoğu endüstrilerin gelirlerini 200.000 ile 1 milyon arasındaki şehirlerde maksimize edebildikleri ortaya çıkmıştır (4).

Colin Clark'ın Amerika, Kanada ve Avustralya şehirlerinde yaptığı yapısal şehir gelişmesi alanındaki gözlemlerinde, nüfusu 200.000 civarında olan orta derecedeki şehirlerin hizmet sektörü açısından tam donatılmış olduğu tesbit edilmiştir (5). Nüfusları 500.000 civarındaki şehirler ise iktisadi büyümede milli hasılaya daha fazla katkı sağlayabilmişlerdir.

Dachmann (6) ise sosyal karakterlerden hareketle (7) nüfusu 250.000 üzerinde olan Amerikan şehirlerinde kişi başına düşen marjinal maliyetin arttığını savunmaktadır.

Optimal kent büyüklüğünde iki tür problem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki elde edilen değişik değerler arasındaki uzaklık, diğeri ise optimal değerlere ayrılan nüfusların değişik kategorilerde incelenmesi ve daha sonra da bunların tartı analizinden geçirilerek tüm optimum içinde optimal bir değere ulaşılmasıdır. Tüm bu güçlüklerle ve optimal kent büyüklüğünün ülkeden ülkeye farklılık göstermesine karşın, üst sınırının 1 milyon ve alt sınırının da 250.000 civarında olduğu kabul edilebilir. Bu açıklanan kriterlerden hareketle Türkiye'de şehirleşme sorunlarına kısaca değinilerek gelecekteki perspektifleri ele alınacaktır.

3. Türkiye'de Şehirleşme Sorunları

3.1. Şehir İçi Planlaması Yönünden Sorunlar

Türkiye'de nüfusu 1 milyonu geçen şehirlerde şehirleşmenin negatif tesirlerinin görüldüğü ve şehirleşmenin artık mümkün olmayacağı açıktır. Çünkü bir taraftan şehirci planlamasının sadece kağıt üzerinde kalmış olması, dolayısıyla pratiğe aktarılması, diğer taraftan çevre planlamasının uygulanamaması, büyük kentlerdeki problemleri körüklemiştir.

Şehirlerimizin çoğunda planlanan yolların darlığı, araç, bisiklet ve insan faktörlerini ayırmadan aynı kategori içinde karma karışık planlanmış gibi göstermektedir. Yapılan binaların bodrum katlarına araba garajlarının yapılamaması yaya kaldırımlarının insanlar için mi yoksa arabalar için mi olduğu şüphesini uyandırmaktadır ve bisiklet yolları dahi tasavvurdan çok uzaktır.

İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük kentlerde planlı bir sanayi yerleşim sistemi ve buna bağlı olarak da trafik akışını sağlayacak yolağı sistemi geliştirilemediğinden yığılmalar, tıkanıklıklar gözlenmektedir.

Avrupa'nın çoğu büyük şehirlerinde (örneğin Frankfurt am Main) trafik akışı hep bir yöne değil de parçalanarak karşılıklı akımlar şekline dönüştürülmüştür. Buradaki en büyük katkı, sanayi yerleşim planlamasının trafik akımını karşı zıt yönler sistemine yöneltmiş olmasıdır. Bu sayede yolların optimal kullanımını bir dereceye kadar sağlanmış durumdadır.

Büyük ve orta şehirlerde şehirci ağaçlandırma ve parklar ile sporsahaları ve çocuk bahçelerinin azlığı bir taraftan, araba gazları ile sanayi artıkları diğer taraftan bu merkezleri yaşanılmaz duruma getirmiştir. Büyük kentlerdeki insanlarda gittikçe çoğalan biyolojik ve psikolojik hastalıkların bir baskı ve şehirci stres ürünü olduğu gözlenmektedir. Şehirci plansızlığı ve çevre kirliliği şehirleşen kentlerimizi gelecekte büyük sorunlarla karşı karşıya getirecektir. Bunlardan ilki şehirlerimizde hayat kalitesinin gittikçe azalması, dolayısıyla insan hayatını etkileyen negatif faktörlerin çoğalması ve en önemlilerinden diğeri de hava ve deniz kirliliğinin artması ile yeşil sahaların gittikçe azalmasıdır. İkinci faktör ise bu şehirlerdeki alt yapı düzenlemeleri için gerekli olan maliyetin her geçen gün yükselerek ülke ekonomisi için büyük bir yük teşkil etmesidir (8).

2.2. Bölgesel Şehirleşme Yönünden Sorunlar

Türkiye'de çok yüksek bir şehirleşme oranı gözlenmektedir. 1960 senesinde 27,8 milyon olan Türkiye nüfusu 1985 senesinde 50,7 milyona ulaşmıştır (9). % 2,6 yıllık büyüme hızı ile Türkiye en fazla nüfus artışı olan ülkeler sırasında yer almaktadır.

1960 senesinden 1984 senesine kadarki kent nüfusunun payı % 32,1 den % 51,8'e çıkmış olup, yine aynı tarihlerdeki köy ve kasabalardaki nüfusun payı ise % 67,9 dan % 49,2'ye düşmüştür. İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük kentler daha da büyümekte olup, gecekonduları ile milli gelire katkısı olmayan gizli işsizlerin toplandıkları merkez durumuna gelmiştir. Ankara gece-

kondularındaki araştırmalarda gizli işsizler oranının % 17,3'e ulaştığı, odacılık, kapıcılık gibi işlerle uğraşan gecekondu ailelerinin oranının Ankara'da % 11,6, İzmir'de % 44, Çankaya gecekondularında ise % 22 olduğu tesbit edilmiştir (10).

Türkiye'de sanayileşme ile şehirleşme zaman içinde birbirine uyumlu bir büyüme gösterememiştir. Dolayısıyla köyden kente göçenlerin tümünün istihdam edilmesi mümkün olamamaktadır. Sivil işgücü arzı 1982 yılında 17 533 bin kişiden 1985 senesinde 18 269 bin kişiye yükselmiştir. Buna karşın 1982 yılındaki sivil işgücü talebi 15 467 bin kişi iken 1985 yılında 15 877 bin kişiye yükselmiştir. % 62 paya sahip olan aktif nüfusun içinde, 2 391 bin kişinin yani % 13,1'nin istihdam edilemediği açıktır (11).

Tablo : 1 — 1875-1981 seneleri arasındaki şehirlerimizdeki göç hareketleri (%)

Göç alan şehirler		Göç veren şehirler	
İstanbul	+ 155	Bingöl	— 225
Kocaeli	+ 136	Ağrı	— 219
Ankara	+ 120	Urfa	— 215
Bursa	+ 106	Gümüşhane	— 165
İzmir	+ 103	Çankırı	— 154
Tekirdağ	+ 89	Trabzon	— 150
Adana	+ 48	Tunceli	— 146
Zonguldak	+ 37	Kars	— 143
Bolu	+ 26	Adıyaman	— 143
Kayseri	+ 25	Yozgat	— 135
Çanakkale	+ 22	Afyon	— 120
		Elazığ	— 117
		Malatya	— 112
		Niğde	— 112

Diğer şehirlerin nüfusları - 100 altında olduğundan nazarı itibare alınmamıştır.

Kaynak: Veit, W., Vierteljahresberichte, Turkey: Crises or opportunity, Nr. 86, Friedrich-Ebert-Stiftung Bonn 1981, S. 361.

Türkiye'nin büyük kentlerindeki sanayi ve hizmet sektörü yaklaşık her sene 215 bin işyeri arzmesine karşın, hem iç piyasa iş talebini karşılayacak ve hem de senelik 10 bin civarındaki yeni göçleri absorbe edecek

potansiyele sahip değildir (12).

Plansız şehirleşmenin körüklenmiş olması bir çok doğu bölgelerindeki şehirlerin nüfuslarının azalmasına neden olmuştur. Tablo 1'den de görüldüğü gibi en çok göç alan şe-

hirler batı bölgelerinde bulunmakta, göç veren şehirler ise gelişme için gerekli insan potansiyelini bünyelerinde tutamamaktadırlar.

Yeni teknolojilerin büyük kentlere yığılmaları bu kentlerin cazibeliğini daha da arttıracak, yeni endüstriyi yeni göçler izleyecektir. Büyük şehirlerin yakınına yeni cazibe merkezlerinin kurulmak istenmesi bölge gelişmesi açısından bir hatadır. Çünkü şimdiki durumda bile sanayinin büyük kentlerin çevrelerine yığılmış olmaları, onları merkezin bir uzantısı durumuna düşürmüştür. Dolayısıyla insan toplulukları yine merkeze çekilmiştir.

Batı Almanya orta ve küçük derecedeki işletmeleri orta şehirlere desantralize ederek, bu merkezlerden de gelişmenin olabileceğini ispatlamıştır (13). Şehirleşmeyi önleyici tedbirlerin başında endüstriyi orta şehirlere yaymak gerekir.

Optimal şehir büyüklüğünde de görüldüğü gibi, iktisadi gelişmenin olabilmesi için şehirlerin belirli büyüklükte olması ve en azından aglomerasyon şartlarını bünyesinde bulundurması gerekmektedir.

Bu şartları şu şekilde özetleyebiliriz (14):

1. Çeşitli eğitim alanları ile değişik yönlerde mütehassıslaşan kalifiye işçilerin bulunduğu müşterek çalışma piyasası,
2. Araştırma, araç ve gereçlerinin piyasa danışma firmalarının bulunması,
3. Müşterek tamir atölyelerinin ve müşterek mal ve hizmet sunan firmaların konsantré olması,
4. Ulaşım kesişme noktaları ile amme hizmeti gören devlet firmalarına ve idari araç gereçlere karşı bir talebin var olması,
5. Endüstrinin branşçı faydaları ise; firmaların sürüm, reklam araştırma ve eğitim gibi alanlarda birlikte çalışabilecekleri ortamın bulunması

Sosyal açıdan aglomerasyonun faydaları ise şu şekilde sıralanır :

1. Yaklaşım (insanların birbirlerine yakın ol-

maları)

2. Servis ekipmanların yığılmasıyla oluşan yüksek hayat standardı
3. Normal çalışma potansiyelinin bulunması o şehrin görünümüne pozitif etki yapar.

Tüm ekonomistler tarafından kabul edilen tez, şehirleşmenin belirli bir noktaya kadar ekonomiyi güçlendirdiği olgusudur (15). Çünkü şehir bilgi kanalize ve yayılım merkezi, yüksek bir hayat seviyesi, değişik yaşam şekline geçiş ile teknoloji ve araştırma merkezidir. Ne var ki şehiriçi ile çevre planlaması şehir gelişimine paralel aynı oranda yapılamadığı için, nüfus gelişimi alt yapı tesislerini zorlamakta, dolayısıyla maliyetler hızlı bir şekilde çoğalmaktadır.

Diğer taraftan bilgi birikimi için gerekli tedbirlerin alınamaması ve teknoloji gelişimi açısından araştırma ve geliştirme kapasitesinin sağlanamaması şehir gelişimini etkileyen önemli faktörlerdir.

3. Türkiye'de Şehirleşmenin Perspektifleri

Türkiye'de İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerin daha da büyümeleri insan sağlığı ve maliyet açısından gelecekte büyük problemlerin çıkmasına gebe dir.

Şehirleşmeyi önleyici tedbirleri şu şekilde özetleyebiliriz :

1. Büyük şehirlere karşı ağırlıklı ve dengeli nüfusu 200.000 civarında gelişme merkezleri seçilmelidir. Bu merkezler ülke içinde planlı koordine edilecek ve büyük şehirlere yakın planlanmayacaktır, çünkü gelecekte bu merkezler büyük kentlerin birer uzantısı durumuna düşebilirler, dolayısıyla ana merkeze bağımlı ve onun bir parçası durumuna gelirler; böyle bir strateji de problemin körüklenmesi demektir.
2. Orta şehirlere endüstrinin desantralize edilmesi için gerekli alt yapı tesislerinin

kurulması hedef seçilmeli ve aglomerasyonu ihtiva eden şartların sağlanması gereklidir.

3. Bu merkezlerde bilgi birikiminin sağlanması, üniversite ve özel araştırma kapasitelerinin düzenlenmesi ve artırılması sağlanmalıdır. Çünkü bu şehirlerin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi ve teknolojik yeniliklerin gelmesi, dolayısıyla işgücünün değerlendirilmesi bilgi ve araştırma üretimine bağlıdır.
4. Orta merkezlere vergi ve kredi kolaylıklarının sağlanması veya serbest bölgeler şeklinde organize edilmesi gereklidir.
5. Zaman ve enformasyon tasarrufu açısından bürokrasiyi önlemek için idari birimlerin desantralizasyonu ve yöre halkının gelişmeye entegrasyonu kaçınılmazdır.

Görülüyor ki, büyük kentlere göçün önlenmesi bölgesel ekonominin kanalından geçmektedir ve önlemler bölge kalkınması ile paralel alınmalıdır.

NOTLAR

- (1) Report of the Royal Commission on the Distrial Population 1940, F. Buttler, Entwicklungspole und raumliches Wirtschaftswachstum, Tübingen 1973, S. 83
- (2) Aglomerasyon : Toplayıcı faktörler

- (3) Niles M. Hansen, The Challenge of Urban Growth, the Basic Economics of City Size and Structure, Lexington - Massachusetts 1975.
- (4) D. F. Fürst, P.K. Klemmer, K.Z. Zimmermann, Regionale Wirtschaftspolitik, Tübingen 1976, S. 87
- (5) İ. Erol, Regionalpolitische Entwicklung der Türkei-Probleme und Perspektiven, Volkswirtschaftliche Beiträge, Band 106, Idstein 1986, S. 104.
- (6) Donald C. Dachman, Subjective Assessments of Neighborhood Quality by Size of Place, içinde: Urban Studies, Volume 20, Nr. 1, February 1983, S. 31-45.
- (7) Sosyal karakteristikler olarak ceza paylarındaki artış, trafik tıkanıklığı, transport güclüğü, şehir içi gürültü oranı gibi faktörler ele alınmaktadır.
- (4) OECD, Observer, No: 145 Paris April/May 1987, S. 25-26.
- (9) İktisadi Rapor 1986, Ankara 1986, S. 38-39.
- (10) Ruşen Keleş, Kentleşme Süreci, Şehircilik, Sorunlar-Uygulama ve Politika, F. Yavuz, R. Keleş, C. Geray, Ankara 1978, S. 39.
- (11) İktisadi Rapor 1986, a.g.e. S. 43.
- (12) DPT, Temel ekonomik göstergeler, Ankara, Ocak 1987, S. 83.
- (13) Akademi für Raumforschung und Landesplanung, Arbeitsmaterial, Regionalentwicklung und Infrastruktuplanung in Ländern der Dritten Welt, Hannover 1984.
- (14) U. Brösse, Raumordnungspolitik, 2 Aufl. Berlin-New York 1982, S. 71-72.
- (15) Bakınız : Optimal şehir büyüklüğü, U. Peter Ritter, Siedlungsstruktur und wirtschaftliche Entwicklungliche Schriften Heft 197, Berlin 1972, S. 196.
- A. Rogers and Jeffrey G. Williamson, Migration, Urbanisation and Third World Development: An Overview; Economic Development and Cultural Change, Volume 30, Nr. 3, April 1982.

Şehircilik Açısından İstanbul ve Sorunları

A. Ali KARACA

Dr. Karaca, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde ders veriyor.

Çevre kirliliği haftası dolayısıyla, **İktisat ve Maliye** dergisi Haziran 1987 sayısında yayınlanan makalede, 1) sorunun Türkiye genelinde : İnsan nüfusunun artması ve sanayinin dar alanlara sıkışmasına bağlı olarak; hava kirliliği, gürültü, pislik, trafik ve insan sıkışıklığı, çirkin şehirleşme, sanayileşme ve yeşil alanların yerini beton yığınlarının alması şeklinde ortaya çıkmış, çevreyi estetikten uzak sağlığa aykırı donatmak, yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemekte, maddi kayıpların yanında manevi yıkıntıları beraberinde getirmekte, sosyal ve kültürel değerleri tahrip etmekte ve şiddet olaylarının artmasına sebep olmaktadır denilmiş, çevre sorunlarının çözümü için bazı tedbirlerin alınması önerilmiştir.

Konu, şehircilik, İstanbul ve Sorunları açısından ele alınırsa hiç de iyi olmayan bir tablo ile karşılaşılır. Bilhassa çalışanların, Ticari ve sınai üretimin ve tüketimin % 40 yakınının İstanbulda olduğu ve yılda yarım milyon civarında nüfus artışı ile insan selini andıran turist ve ziyaretçilerin ihtiyacına cevap vermek mecburiyetinde olan bu şehrin sorunları daha iyi anlaşılır.

Gerçi 1980 den sonra ve bilhassa yeni belediyeler yasası ile (Yetki ve sorumluluk konusunda bu, bazı kolaylıkları ve sorunları beraberinde getirdiği için tartışılabilir.) belediyelere ek kaynak sağlama imkanı olmuş, İstanbul için dış kaynaklarla takviye edilen bu kaynaklar, halic ve kıyı şeritlerinin güzelleştirilmesi ve yeşil alanlara dönüştürülmesi, hafif metro, yeşil sahalar, kanalizasyon yapımı ve bazı işyerlerinin şehir dışına nakli gibi çok önemli ve cesaretli projelerin başlatılmasına ve yapımına aktarılmıştır. Bu ve buna benzer çalışmalar devam etmesine rağmen İstanbul'un sorunları azaltılamamıştır.

Bilindiği gibi, İstanbul tahrip ve yağma edilerek, üst üste yaşayan insanlar, sağlıklı işyerleri alt yapısız gecekondular, yeşil sahasız ve oto parksız beton yığınları ve

Türkiye'nin
en Modern Çift Cam Sistemi

ISlcam®

“Az ödeyin... Çok ısının!”

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi, Beytem Han Kat: 4-8 Şişli/İstanbul
Tel: 146 11 30 (6 hat) - 147 48 58

UZEL

Makine Sanayii'nde
35 Yıllık Tecrübe:

YILDA 25.000 TRAKTÖR:

Uzel şimdiye kadar 200.000 traktör üretti. Ve bugün de, Massey Ferguson'un MF 240S, MF 265 ve MF 285 modellerinden üretmektedir.

YILDA 20.000 YAPRAK YAY:

Her çeşit araca, tam uygun yaprak yaylar, Uzel'de en son teknolojiler kullanılarak üretilmektedir.

YILDA 1.500.000 HELEZON YAY:

Uzel'de üretilen bütün yaprak yaylar, % 100 manyetik kırılma testinden geçirilir.

YILDA 1.500.000 JANT:

Türkiye'de, otomobiller, kamyonlar, otobüsler, TIR'lar ve traktörler için jant üreten tek kuruluş Uzel'dir.

"Kalite Önce Gelir"

UZEL MAKİNA SANAYİİ A.Ş.

Topçular, Kışla Caddesi No: 5
Rami / İSTANBUL
Tel.: 567 08 41 (15 hat)
Faks: 576 45 95
Teleks: 23416 UZEL TR.

hatta kaçak inşaatlarla dolu yerleşim yeri haline gelmiştir.

Mevcut yeşil alanlar oto parkına veya seyyar işyerine çevrilmiş, işgal edilmiş bazı kıyıların işgali devam etmektedir. Devlet arazisini işgalde, caddeden ve bahçeden 1 metre yeri dükkana veya apartmana dahil etmede bir çok oyunlar oynanmış ve bu tür yerlere alt yapı hizmetleri getirilerek, mesken veya iş yeri ruhsatı verilerek legal (hükuki) hale getirilmiştir.

Trafik sorunu bilinen yolların yetersizliği nedeniyle güncelliğini korumuş buna ilaveten ulu orta park etme, istenilen yerde yük ve eşya boşaltma yaya ve taşıt trafiğini alt üst etmekte, zaten yetersiz olan yaya kaldırımları park yeri gibi kullanılmakta ve minübüslerin şehir içi taşımacılık yapması mevcut sorunu daha da artırmıştır.

Seyyar satıcılar hızla çoğalmış yol, yaya kaldırımı, parkları ve boş alanları işgal ederek hem yaya hem araç trafiğini allak bullak etmekte ve buna bağlı olarak zaten mevcut olan trafik ve temizlik sorunu daha da büyümüştür.

Alt yapı hizmetleri (yol, su, elektrik, kanalizasyon, telefon) koordineli ve uzun vadeli yapılmadığı için devamlı sorun olmakta kısa vadeli plân ve yatırımlar neticesi hava hatları, elektrik, telefon telleri ile çirkin ve tehlikeli bir manzara arz etmekte, açılan çukurlarda ve inşaat sahalarında tedbir alınmaması vahim neticeler vermektedir.

Bilhassa kışın, bacalardan ve taşıtlardan çıkan karbon monoksit ve diğer zehirli gazlar çevreyi ve insan sağlığını giderek tehdit etmektedir. Zira kömürün bıraktığı radyoaktivite nükleer santrallerinkinden 100 kat daha fazladır.

Sağlık açısından sorun, çevre kirliliği, yerleşik ve seyyar işyerlerinin ve çalışanların sağlık denetimlerinin yapılmamış veya yetersiz yapılmış olması büyük tehlike teşkil etmektedir.

Denetimler yetersizdir. Kararlı ve sürekli değildir, bilhassa denetimde gevşeme seçim arifesinde ve sonrasında belirgin biçimde artmıştır. Bu meyanda kaçak inşaat ve gecekondu yapımı hızlanmış skandallara varacak boyutlara ulaşmıştır.

Önlemler ve Öneriler

Uzun vadeli şehir plânlanması yapılmalı ve burda belediyeler dışında, üniversiteler, siyasi baskı grupları, semt sakinleri ve yetkili devlet kuruluşlarının görüşleri alınmalı. Plânın uygulanmasındaki kontroller bu kuruluşlar tarafından yapılmalı. Çevre bilinciliği üniversitelerde teşvik edilmeli, araştırmaya yönelik enstitüler kurulmalı ve ihtiyaçlar istatistiki olarak tespit edilmelidir.

Belli bir semt veya yerleşim birimi alınarak, alt yapı hizmetleri o yerleşim biriminin maximum nüfusunun ihtiyacına göre modern bir şekilde bitirilmeli ve iş yerleri ruhsatı ona göre verilmeli ve dondurulmalıdır.

Mevcut eski yerleşim birimlerinin yeniden düzenlenmesinde, kirli ve gürültülü iş yerlerinin şehir dışına çıkarılması, bu yapılırken ünitelerin birbirleri ile olan girdi-çıkışı bağlantısı gözönüne alınmalı ve ihtiyaca göre merkez uydur sistemine göre trafik akışını çift istikamete yönlendirecek üniteler kurulmalıdır.

Araç parkı, yükleme ve boşaltma rampaları olmayan iş yerlerinin şehir dışına nakli, gitmeyenlerin ruhsatlarının iptali veya kamuni park yasaklarının uygulanması, alınacak bu tedbirlerle sıkışık yörelerde rahatlatma ve fahiş kiralara önlenmesi beklenmekte dolayısıyla tüketici korunmuş olacaktır.

Alt yapı hizmetleri uzun vadeli planlarla hesaplanmalı, koordineli ve aynı zamanda verilmelidir.

Temizlik hizmetleri etkin ve devamlı yürütülmeli, yoğun trafik dışında ve gerekirse vardiyeli yapılmalı, pazar kurulan yerlerde akabinde temizlik hizmeti götürülmelidir.

İş yerlerinde devamlı ve etkin sağlık kontrolü yapılmalı, satılan maddelerin sağlığına uygunluğu devamlı kontrol edilmeli ve seyyar satıcılara bu faaliyet yasak edilmeli. Bu şekilde temizlikte, sağlıkta, trafikte büyük rahatlama olacağı düşünülmeli. Seyyar satıcılığın işsizliğe çare bulmadığı gözlenmiş, aksine vergi ve iş gücü kaybına sebep olduğu müşahade edilmiştir.

Hava kirliliğinin önlenmesi için yakıt ve yakan denetlenmeli, sokağa verilen soba bacalarının kullanımı men edilmeli, kamu araçları dahil, yüksek miktarda karbon monoksit saçan araçlar trafikten men edilmeli.

Trafik konusu eğitim ve alt yapı ile ilgili olduğu için, bunların verilmesi, sıkışık yörelerde yük ve eşya taşıyan araçlara belli saatlerde müsaade edilmeli, cadde ve sokaklarda saat 8-18 arası park yasağı konulmalı, tekyönlü yol uygulanmasına geçilmeli, toplu taşımacılığa faydası olmayan minibüsler şehir trafiğinden uzaklaştırılmalıdır.

Göçün önlenmesi için yeterli konut şartı ile muhtarlığa bildirim şartı aranmalıdır.

Gecekonduların önlenmesi için ihtiyaç sahiplerine yeni yerleşim yerleri veya toplu konut verilmeli, mevcutlarının toplu konut sahası haline getirilmelidir.

Denetimlerin etkin ve sürekli yapılması zorunludur.

SONUÇ

Şehircilik açısından bakıldığında, şu anda görülen manzara hiç de iç açıcı değildir. Şehirlerdeki hava kirliliği, körfezlerin kirliliği, yolların, meydanların, evlerin, okulların ve iş yerlerinin kirliliği ortadadır. Çarpık şehirleşme ve şehirlere göçün yarattığı sıkıntılar büyük boyutlara ulaşmış, estetik ve sıhhi olmayan yerleşme büyük sorun yaratmaktadır. Endüstrilerin belli yerlere sıkışması hem ulaşım ve hem de çevre temizliği açısından problem yaratmaktadır. Dinlenme yerleri, spor sahaları yeşil alanların olmayışı, trafik sorunu, alt yapı hizmetlerinin verilememesi veya aksaklı olması ve kirli çevre sağlıklı bir toplumun oluşmasını engellemektedir. Bu çarpıklık, ruhi bunalımlara şiddet olayların artmasına, ahlâki değerlerin yok olmasına, kısaca dirsek toplumu oluşmasına yol açmaktadır.

Şehrimizi yaşanır hale getirmek ve gelecek nesile iyi bir miras bırakmak için politik mülahazalardan uzak kati ve uzun vadeli şehir ve yerleşim planları yapılarak uygulanması ve alt yapı hizmetlerinin ihtiyaca cevap verecek şekilde verilmesi hem toplum sağlığı açısından hem de kültürümüzü geliştirme ve tanıtmaya bakımından zaruridir.

N O T

- 1) A. Ali KARACA, Çevre Sorunları - AET ve Türkiye,
- 2) İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt XXXIV Sayı 3, Haziran 1987.

Türkiye’de Kesimler Arası Kaynak Akımları ve Nispî Fiyatlar : 1980-1986

Nihal TUNCER

Dr. Tuncer İÜ İktisat Fakültesinde öğretim üyesidir

I. Sunuş

Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki akımlar, hem sanayileşmenin finansman kaynağı, hem de ülke içindeki gelir dağılımının bir göstergesi olması bakımından önem taşır. Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki nisbi fiyatlar ise kesimlerarası kaynak akımlarının temel taşlarındandır.

Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki kaynak akımları sanayileşmenin niteliğini belirleyen çok önemli bir gösterge olsa da, tarım kesiminin gelişen bir ekonomideki azalan ağırlığı, bu konuyu zaman içinde geri plana itmektedir. Orta derecede sanayileşmiş bir ülke olan Türkiye’de de, tarım kesiminin sanayileşme sürecindeki rolü ve katkısının artık güncelliği azalmış bir konu olarak değerlendirilmesi doğaldır. Bununla birlikte, 1980’li yıllarda içe dönük sermaye birikimi modelini terkederek, yeni bir birikim modelini yerleştirmeye çalışan Türkiye’de tarım kesiminin durumu ve gerileyen tarımsal fiyatlar dikkatleri üzerine çekmektedir. Bir yanda tarım kesiminin, diğer yanda sanayileşme sürecinin yapısal aksaklıkları geçmişle sürekliliğini korumaktadır. Bu durumda, tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki ilişkileri ele almak, gereksiz bir çaba olmayacaktır.

Bu çalışmada, yeni birikim modelinin benimsenmesiyle tarım kesiminde meydana gelen değişiklikler ve bunlara eşlik eden kesimlerarası fon akımları ele alınmaktadır. Amacımız her iki birikim modelinde kesimlerarası fon akımlarının ve iç ticaret hadlerinin yerini saptamak ve farklılıkları ve kökenlerini ortaya çıkarmaktır.

II. İki Sermaye Birikimi Modelinde Kaynak Aktarımı

Bu çalışmada değindiğimiz iki sermaye birikim modelini içedönük sanayileşme ve dışa açık büyüme olarak adlandıracakız.

Ancak, Türkiye'nin 1980 sonrasında yerleş-tirmeğe çalıştığı model ile, Güney Kore, Tay-van, Hong Kong ve Singapur'un izledikleri yol arasında farklılıklar vardır. Bu nedenle genellikle güneydoğu Asya ülkeleri tarafın-dan benimsenen sermaye birikimi modelini belirtmek için **sanayide uzmanlaşma** terimi-ni kullanacağız.

Sanayileşmenin finansmanını sağlayan başlıca yöntem olan tarımdan artık aktarımı, üç şekilde gerçekleşebilir. Bunlar tarım ke-siminden alınan dolaysız bir vergi, toprak sa-hiplerinin tarım dışında girişimci ve yatırım-cı olmaları ve fiyat sistemiyle artık toplama-dır. Türk sanayileşme deneyiminde ilk iki yöntem ağırlık taşımadığından, burada yal-nızca fiyat sistemiyle artık aktarımını ele olacağız. Ancak, fiyat sisteminin bu amac-la kullanılması yalnızca fiyat makaslarının tarım aleyhine seyretmesinden ibaret de ğil-dir. Bu konuyu açmak için önce korumacılık kavramını ele almamız gerekmektedir.

A) Korumacılık ve Tarımdan Artık Ak-tarımı

Gelişen sanayi kesimini, dış piyasalarda rekabet gücü elde edene kadar destekleyen devlet müdahalelerini korumacılık olarak nitelendiriyoruz. Korumacılık, bir yandan sa-nayi kesimini kurmak girişimcileri geliştirmek, diğer yandan da belirli kesimlerin az gelişmişlikten dolayı kıt olan kaynaklara di ğerlerinden daha kolay ulaşmalarını sağla-mak için tasarlanmış uygulamalar bütünü-dür. Bu uygulamalar belirli alanlara ve ke-simlere kaynaklara ulaşma kolaylığı sağlar-ken, bedelini başkalarına ödetir. Kaynak ak-tarımının aynı kesimler, gruplar içinde ger-çekleşmesi korumacılık mantığına uygun de ğildir.

Korumanın gerçekleştirilmesi için,

a) ya fonlar devlet elinde birikir ve son-ra sübvansiyonlar ve dolaylı yatırımlarla ge-lişmesi istenen kesimlere pompalanır,

b) ya da müdahalelerle, fonların dev-let elinde birikmesine gerek kalmadan kay-nak transferi gerçekleştirilir. Bu almasıktta devlet piyasaların işleyişine müdahale eder.

Tarımdan fiyat sistemiyle artık aktarımı söz konusu olduğunda, bu yöntem (b) şık-kıyla örtüşür. Yani, hem artık toplamak, hem de kaynak dağılımını gerçekleştirmek için devlet müdahalesiyle piyasanın işleyişi askı-ya alınır. Bu türden korumacı uygulamalar mal ve faktör piyasalarına yönelmelerine gö-re ikiye ayrılırlar (1).

Mal piyasalarına müdahaleler :

- tarım ürünlerinin fiyatlarına müdahale
 - kota ve tarifelerle gümrük koruması
 - kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının kaynak aktarıcı bir mekanizma olarak kullanılması
 - ithal edilen sınai girdilerin fiyatlarına müdahale
 - dolaylı vergilerle talep ve üretim ya-pısına müdahale
 - ihracata sübvansiyon verilmesi
- #### **Faktör piyasalarına müdahalele**
- ücretlere müdahale
 - sermayenin fiyatına müdahale

B) İki Sermaye Birikimi Modelinde Ko-rumacı Uygulamalar

Türk sanayileşme deneyimini belirleyen belki de en önemli özellik Aşar'ın kaldırılması nedeniyle, sanayileşmenin finansmanı için tarımdan fiyat sistemiyle artık aktarımının tek yöntem olarak kalmasıdır. Bu özellik, içe dö-nük sanayileşme stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. 1980 sonrasında da fiyat sistemi, tarımdan tarım dışına kaynak aktaran tek yöntem olarak varlığını sürdürmektedir. Çünkü, ne tarım kesimindeki girişimci dav-ranışlarında köklü bir değişme ortaya çıkmış, ne de tarım kesimine yönelik dolaysız bir vergi uygulamaya konmuştur. Dolayısıyla

kesimler arasında fon akımlarında yine fiyat sistemi devreye girmekte, yine mal ve faktör piyasalarına müdahaleler söz konusu olmaktadır. Bu açıdan, içedönük sermaye birikim modeli dışa açık büyüme modeliyle benzeşmektedir.

Buna karşılık, içe dönük sanayileşme stratejisinde faktör piyasalarına yapılan müdahaleler sermaye kullanımını (faiz ve döviz kuru) ucuzlatırken, ücretlere de iç piyasayı genişletme işlevi veriliyordu. Yeni birikim modelinde ise dış dengenin korunması esas olduğundan döviz fiyatının ve faiz haddinin yükselmesi gerekir. Bu durumda sermaye birikiminin sürdürülmesi için ücretlerin düşürülmesi esastır. Bu koşul, ücret malları fiyatlarında belirleyici olan tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesini gerektirir. Böylece, modelin tarım kesimine yüklediği ilk işlev ortaya çıkar.

Mal piyasalarına müdahaleler ele alınacak olursa, iki birikim modeli arasındaki farklılıklar şu üç noktada ortaya çıkmaktadır: Tarım ürünleri fiyatlarının eskisine göre düşük tutulması, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının adeta bir vergi toplar gibi yükseltilmesi ve ihracata verilen sübvansiyonların arttırılması.

C) Türkiye'nin Sanayide Uzmanlaşma Stratejisini İzleyen Ülkelerden Farklılıkları

Sanayide uzmanlaşma stratejisini izlemiş, yani dışa açık büyümeyi sanayileşmenin başlangıç evrelerinde benimsemiş ülkelerin ortak iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi, nüfusun sanayileşmenin erken aşamalarında belirgin bir hızla tarımdan sanayiye kaydırılması ve sınai istihdamın tarımsal istihdamı aşmasıdır. İkinci özellik ise, tarım dışı kesimde istihdamla birlikte verimlilik artışı yaratılması ve böylece sınai üretimin hızlı bir şekilde büyümesidir.

Buna karşılık, tarım kesiminin sanayide

uzmanlaşma stratejisi içindeki konumu, birbirleriyle oldukça benzeşen Güney Kore ve Tayvan örneklerinde bile büyük farklılık göstermektedir. Tarımda hızlı verim artışının ve teknolojik ilerlemenin koşullarını oluşturabilmiş Tayvan'da tarımsal işgücü ve ürün fazlaları tarım dışına gönderilebilmiştir. Bu koşulları sağlayamayan Güney Kore'de ise verimlilik artışları geri kalmıştır. Böylece, Tayvan'da tarımsal tasarrufların yatırım oranlarındaki artışlara katkısı G. Kore'ye göre üç misli daha yüksektir. Yine tarım kesiminin ürün fazlası Tayvan'da sermaye malları ve tüketim malları ithalatını finanse edecek döviz geliri sağlarken, G. Kore bu süreyi yaabncı yatırımlarla geçirmiş fakat daha erken bir dönemde sınai ürün ihracatını gerçekleştirmişti. Birinci örnekte tarım, sanayi ve dış dünya arasında sermaye birikimini yaratacak bir ilişki varken, G. Kore'de tarım kesimi bu ilişki dışında kalmakta, yalnızca bir emek deposu işlevi görmektedir. (2)

Değinilen bu farklılığın karşısında iki ülkenin ortak yönü, sanayileşme sürecinde iç pazarın sağlayabileceği katkılardan yararlanılmamasıdır. Çünkü, dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olmak stratejinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durumda ücret artışları ile realizasyon sorununun çözülmesi yerine, düşük ücretlerle sermaye birikimine ayrılacak kaynakların büyütülmesi yeğlenmektedir. Özellikle emek yoğun sanayi ürünlerinin ihracının ağır bastığı ihracat ikamesi döneminde, ücretlerin maliyet düşürücü ve rekabet gücü kazandırıcı işlevi önemlidir. Bu çerçevede tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki nisbi fiyatlar da, ücret haddinin yükselmesini önleyecek biçimde belirlenmelidir.

Sanayileşme sürecinin önemli bir parçasını içe-dönük stratejiyi izleyerek kateden Türkiye'nin durumu iki yönden bu değinilen ülkelere göre farklıdır.

a) Sanayide uzmanlaşma stratejisini izleyen ülkeler genellikle küçük bir tarım ke-

simine ve/veya çok zengin olmayan bir doğal kaynak tabanına sahiptir. Halbuki 1960'lı yıllara kadar ekilebilir arazide artış gözlemlenen Türkiye'de, toprak kıtlığının baskısı ve tarımsal nüfusun acilen tarım dışına çekilmesi gibi bir sorun olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de tarımsal istihdam hala aktif nüfusun en önemli parçasıdır ve tarımdaki emek verimliliği bu yüzden çok düşüktür.

b) İkinci olarak, Türkiye dışı açık bü yüme stratejisini değinilen ülkelerden 10-15 yıl daha sonra izlemeğe başlamıştır. İç dö-nük strateji içinde, dış rekabet gücü yerine popülist politikalarla iç pazarın potansiyeline yönelinmiştir. Bu politikalarla oluşan bir sı-nai yapıdan sonra dışa açılmak ile, sanayide uzmanlaşma stratejisini izlemek birbirinden farklı şeylerdir. Bu durumda, sanayide uzmanlaşma stratejisinde tarım kesiminin rolü ile bugün Türkiye'nin önündeki seçenekler birbirinden ayrılmaktadır.

III. Türkiye'de Tarım Kesiminin Konumu

A) Kesimlerarası Verimlilik farkları

Türkiye'de tarımda artık aktarımı yöntemi olarak fiyat sistemi kullanıldığı halde, iç ticaret hadlerine bakıldığında, sanayileşme-nin önemli bir bölümünün gerçekleştiği 1950' li yıllarda tarım aleyhine bir fiyat hareketi görülmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye kesimlerarası verimlilik farklarının çok büyük olduğu bir ülkedir. Bu farklılığı saptayabil-mek için Chenery ve Syrquin'in 100 kadar ülke için yaptıkları ve 1950-1970 dönemini kapsayan çalışmalarından yararlanacağız. (3) Ülkelerin nüfus ve kişi başına gelirleri-nin açıklayıcı değişkenler olarak kullanıldık-ları regresyon denklemlerine her ülkenin 1965 yılındaki verileri oturtularak, aktif nüfusun ve GSYİH'nin sektörel dağılımı için beklenen değerler elde edilebilir. Bu beklenen değ-ler ülkenin gerçek değerleri ile karşılaştırıla-caktır. Türkiye için sektörel ürün ve nüfus

dağılımının gerçek ve beklenen değerleri aş-ğıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo : 1

Türkiye'de sektörel nüfus ve ürün bileşimi Nüfus Dağılımı

Kesimler	Gerçekleşen	Beklenen (I)	Beklenen (II)
Tarım (x)	.7242	.526	.531
Sanayi	.0951	.186	.198
Hizmetler	.1802	.285	.293

Ürün Dağılımı

Kesimler	Gerçekleşen	Beklenen (I)	Beklenen (II)
Tarım (x)	.3694	.293	.311
Sanayi	.2221	.247	.258
Hizmetler	.4085	.377	.460

(x) Madencilik sektörünü de içermektedir.

(I) İlgili regresyon denkleminde dış kaynak giriş gö-zönüne alınmamıştır.

(II) Dış kaynak girişi regresyon denkleminde açıklayıcı değişkenlerden birisidir.

Kaynak : H. Chenery ve M. Syrquin, *Patterns of Development 1950-1970*, s. 38-39 Tablo : 5, s. 195 Tablo S3 ve s. 204 Tablo S9'dan yararlanılarak dü-zenlenmiştir.

Bu tabloya göre, faal nüfusun tarımda çalışan kısmı, benzer ülkeler için beklenen değerlerin çok üzerindedir. Faal nüfusun ta-rımdaki yüksek payına koşut olarak, GSYİH içinde de tarımın beklenen payı gerçekleşen değerlerden düşüktür. Bu verilerden hare-kele, faal nüfus başına düşen GSYİH anla-mına gelen ortalama verimliliğe göre, kesim-lerin nisbi verimliliği hesaplanabilir.

Verimlilik ölçüsü,

$$v_i = \frac{Y_i/N_i}{GSYİH/N} = \frac{Y_i/GSYİH}{N_i/n}$$

olarak tanımlanabilir. Burada, Y_i ve N_i , i sek-töründeki üretim ve faal nüfus, GSYİH fak-tör fiyatlarıyla gayrisafi yurtiçi hasıla, N ise toplam faal nüfustur.

Bu hesaplamanın gösterildiği Tablo 2' den çıkan sonuca göre, Türkiye'de tarım kesiminin nisbi verimi beklenenden düşük, sanayi ve hizmetlerinki beklenen değerlerden yüksektir. Dış kaynak girişinin gözönüne alındığı ikinci hesaplama, tarım için beklenen verimliliği daha yüksek göstermektedir. Bunun anlamı, dış kaynağın varlığında sanayileşmenin finansmanı için tarımsal gelirlerin düşürülmesine daha az gerek duyulmasıdır. Dış kaynak yetersiz kaldığında, sanayi kesiminde sermaye birikimini hızlandırmak için tarımın kaynaklarına daha fazla yüklenilmesi mantıktır.

Tablo : 2

Kesimlerin nisbi verimliliği (1965)

Kesimler	Gerçekleşen	Beklenen (I)	Beklenen (II)
v_1	.5101	.5570	.5857
v_2	2.3354	1.3280	1.3030
v_3	2.2669	1.3228	1.5700

Kaynak : Tablo : 1

(1, 2, 3 sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerini gösterir.)

Kesimlerin nisbi verimliliği, gelir dağılımına ilişkin sonuçlar vermektedir. 1965'de nüfusun % 72 sinden fazlasını tutan tarım kesimi gelirin % 37'sinden biraz fazlasını almakta, buna karşılık geriye kalan % 28'lik tarım dışı nüfus gelirin % 63'üne sahip olmaktadır.

Tarım kesiminin 1965 yılı için gerçekleşen ve dış kaynak girişi gözönüne alındığında beklenebilecek nisbi verimliliği arasındaki fark .0756'dır. Bu verimlilik farkı, faal nüfusun tarım kesimindeki payı ile çarpıldığında, bu kesimin gelir kaybına ulaşırız :

$$(.0756) (.7242) = (.0547)$$

Buna göre, birinci kesimin geliri 1965'de GSYİH'nin % 5.47'si kadar daha yüksek olabilirdi.

Tarım kesiminin düşük nisbi verimi sanayileşme sürecinin başlangıç evrelerinde

doğal bir olgudur. Bu yüzden, karşılaştırma yaptığımız, Türkiye ile aynı gelir düzeyindeki ülkelerin de sanayileşme sürecinin bu aşamasında fiyat sistemini kullanarak benzer kaynak aktarımı yöntemlerinden yararlandığını düşünmek gerçek dışı olmaz. Bu durumda, % 5.47 oranı yalnızca Türkiye'nin bu ülkelere göre daha uç durumda bulunduğu bir göstergesi olabilir.

Ancak, daha ileri aşamalarda tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki bu farkın daralması beklenir. Halbuki, Türkiye'deki bugünkü duruma baktığımızda bu farkın azalmayıp, aksine açıldığını görüyoruz. Tablo 3' den anlaşılacağı gibi, tarım kesiminin nisbi verimliliği 1965'den bu yana daha da bozulmuştur. Bu bozulma cari fiyatlarla yapılan hesaplamada daha belirgindir.

Tablo : 3

Tarım kesiminin nisbi verimliliği

	1975	1980	1985
$Y_t/GSYİH$			
(I)	.2906	.2257	.1877
(II)	.2481	.2401	.2178
N_t/N	.640	.622	.591
v_1			
(I)	.4541	.3629	.3178
(II)	.3877	.3860	.3685

(I) : Cari faktör fiyatlarıyla

(II) : 1968 faktör fiyatlarıyla

Kaynak : DİE, DPT.

B) Kesimler Arası Akımlar

Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki kaynak akımlarına değişik yaklaşımlar yapılabilir. Mal bazında bir ölçüm yapmak için tarımdan tarım dışına akan tarım bazlı ihrac ürünleri, sanayi girdileri ve besin maddeleri gözönüne alınmalıdır. Tabloyu tamamlamak için, tarım dışından tarıma akan girdiler, sabit sermaye yatırımları, tüketim malları ve kamu harcamalarının toplamı ilk gruptan çıkarılmalıdır. (4) Ancak bu yakla-

şım nakdi kaynak akımlarını göstermez. Nakdi kaynak akımları içinde, korumacılık başlığı altında ele alınan destekleme fiyatları, sanayi kesiminin fiyat belirleme gücünü etkileyen kıtlık rantları, ithal yasakları, gümrük duvarları ve faktör fiyatlarını etkileyen aşırı değerli döviz kuru, negatif faiz hadleri ve ücretlere yapılan müdahaleler sayılabilir. Bu çalışmada, ikinci yaklaşımı benimseyerek, nisbi fiyatlardaki değişimin kesimlere-rası akımlara etkisini inceleyeceğiz.

Değinilen nakdi kaynak aktarıcı mekanizmaların etkisiyle, Türkiye'de tarım kesimindeki kişi başına gelirin ulusal ortalamaya göre düşüklüğünün toplamının 1965 yılında GSYİH'nin % 5.47'sine eşit olduğunu varsayıyoruz. Bu noktayı esas alarak, diğer yıllardaki fiyat değişmelerinin bu fazlayı nasıl etkilediğini ölçmeye çalışacağız. i yılında tarımdan tarım dışına aktarılan kaynağın GSYİH'ya oranı olan k_i , şöyle tanımlanabilir :

$$k_i = Vt^* - Vt + k_0$$

Burada Vt^* , 1965 fiyatlarıyla, Vt cari fiyatlarla tarımın GSYİH içindeki payını gösterir. k_0 1965'deki k_i yani .0547 dir. Formüle göre, tarımdan aktarılan kaynak GSYİH'nin bir oranı olarak ifade edilmekte ve tarım kesiminin cari ve 1965 yılı fiyatlarıyla GSYİH içinde tuttuğu paylardaki farklılık k_0 'a eklenmekte veya çıkarılmaktadır. Formül biraz açılırsa,

$$k_i = \left[\frac{Yt/(Pt, 1965)}{GSYİH/(Pt, 1965)} - \frac{Yt, cari}{GSYİH, cari} \right] + k_0$$

$$k_i = \frac{Yt, cari}{GSYİH, cari} \left(- \frac{P_{gs}, 1965}{Pt, 1965} - 1 \right) + k_0$$

Yt cari fiyatlarla tarımsal gelir, P_t ve P_{gs} 1965 bazına göre sırasıyla tarım ve GSYİH zımni fiyat deflatörleridir (5). Tarımsal fiyatlar genel fiyatlardan yüksek olduğunda,

fiyat oranlarını içeren parantezin içi negatif değer alır ve o yıl için k_i 0.547'den küçük çıkar. Eğer tarımsal fiyatlar genel fiyatlardan düşük ise, k_i 1965'deki bu değerinin üzeri ne çıkar.

Tablo 4'de 1975-1986 yılları arasında tarımdan tarım dışına fiyat sistemiyle gerçekleşen kaynak akımları hesaplanmıştır. Tarım kesiminin cari fiyatlarla GSYİH içindeki payı [sütun (2)] hızlı bir düşüş gösterirken, 1979 yılından itibaren tarım dışına çekilen kaynaktaki belirgin bir yükseliş vardır. Nisbi fiyatların tarım lehine seyrettiği 1975-1978 yıllarında tarım dışına aktarılan kaynak GSYİH'nin % 2.19'unu aşmamaktadır. Aynı hesaplama 1950'li ve 1960'lı yıllar için yapıldığında da, k_i 'nin 1965 değeri olan % 5.47'yi genellikle aşmadığı görülmektedir (6). Dışa açık birikim modelinin benimsendiği 1980'li yıllarda tarım dışına aktarılan kaynak GSYİH'nin % 5.78'i ile % 9.04'ü arasında değişmektedir.

k_i 'deki değişimin yorumlamasına geçmeden önce, bu ölçütün kendisiyle ilgili bir değerlendirme yapabiliriz. k_i , uluslararası karşılaştırmalara göre tarımın düşük gelirin gösterir, ancak mutlak olarak tarımdan aktarılan kaynağa bu yolla ulaşamayız. Bunun için, yukarıda değindiğimiz mal bazında bir hesaplama gerekir. k_i yalnızca fiyat makaslarının ve kaynak aktarma mekanizmalarının fiyata yansıyan yönlerini ölçer.

Kesimlerarası dolaysız fon akımları k_i 'ye yansımaz. Örneğin tarım kesimine açılmış donmuş krediler, bu kesime yapılan cari ve yatırım harcamaları, toprak sahipleri tarafından tarım dışına yapılan yatırımlar ve tarımdan toplanan banka mevduatının tarım dışına kredi olarak verilmesi bu ölçütte görülmez. Buna karşılık, fiyat ve destek politikaları, taban fiyatlarının piyasa veya dünya fiyatlarından yüksek veya alçak saptanması gibi tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki gelir farkını büyüten veya frenleyen politikalar k_i 'ye yansır.

Tablo : 4

Fiyat sistemiyle tarımdan tarım dışına aktarılan kaynak (1975-1986)

Yıllar	(1)	(2)	k i
1975	—1483	.2986	.0116
1976	—1721	.2958	.0038
1977	—1656	.2761	.0090
1978	—1295	.2532	.0219
1979	.0141	.2311	.0651
1980	.0614	.2257	.0686
1981	.0516	.2200	.0661
1982	.0149	.2078	.0578
1983	.1568	.1958	.0855
1984	.1295	.1958	.0801
1985	.1581	.1877	.0844
1986	.1956	.1824	.0904

(1) : $[(P_{gs}/P_t) - 1]$

(2) : V_t

k i : (1) x (2) + .0547

Kaynak : DPT, 1988 Yılı Programı. (DiE verileri)

Tarım dışı kesim için uygulanan koruma politikalarını bazıları ki'de görülür. Örneğin yerli üretimin fiyatlarının dünya fiyatlarının üzerinde olması ki'yi yükselten bir etkidir. Ancak, ithal malı girdilerin ve sermayenin, aşırı değerli kur yüzünden ucuza gelen maliyeti ki'de görülmez. Ancak bu politikanın dolaylı etkilerini sözü edilen ölçütten izlemek mümkündür. Şöyle ki, bu korumacı uygulamalar tarım dışı kesimin gelirini ve dolayısıyla k o'yu büyümüşür. Ayrıca, tarımsal gelirler açısından bakıldığında, tarımsal ihracatın ağır bastığı durumda aşırı değerli kur tarımsal gelirleri düşürür. Böylece, korumanın dolaylı bir etkisi daha ortaya çıkar.

Rantlar ve spekülâtif kazançlar fiyatlara yansdıkları ölçüde ki'yi etkiler. Örneğin fiyat kontrollerinin ve çift fiyatların yaygın olduğu devalüasyon öncesi durumlarda, «resmi» fiyatlara yansmayan kıtlık rantları bu ölçütte görülmez. Ancak, rantlar fiyatlara yansdığı zaman—örneğin ithal yasakları ithal malı fiyatlarını yükselttiğinde—ki de yükselir.

Buraya kadar yazılanlar kesimler arası akımları belirleyen başlıca ögenin fiyat belirleme gücü olduğunu ima etmektedir. Tarım kesimi için bu öge, tarımsal fiyatları belirleyen hükümet politikalarıdır. Tarım dışı kesimin fiyat belirleme gücü ise, korumacılık, eksik rekabet koşullarından kaynaklanmakta ve enflasyon ve kriz dönemlerinde artmaktadır.

Dışa açık birikim modelinin benimsenmesiyle birlikte, ki göstergesine yansıyan mekanizmalarla tarım dışına çekilen kaynak GSYİH'nın % 8- % 9'una ulaşmıştır. Bu hesaplama, M. Celasun'un 1978-83 dönemi için yaptığı çalışmanın bir bulgusuyla uyum içindedir. (7) Sektörel katma değerlerdeki nominal değişimleri reel büyüme, fiyatlar genel düzeyi ve nisbi fiyatlardaki değişme olarak üç kaynağa ayıran bu çalışmada tarım kesiminin 1978-1983 döneminde iç ticaret hadlerindeki bozulmadan doğan kaybı GSYİH'nın % 7'sine eşittir. (8)

C) Dışa Açık Büyüme ve Tarımdan Tarım Dışına Kaynak Aktarımı

1980 sonrasında benimsenen birikim modeliyle birlikte kaynak aktarıcı mekanizmalarda ne gibi değişiklikler olmuştur? Yeni birikim modelindeki korumacı uygulamalar, artık mal piyasalarındaki fiyat çarpılmalarına dayanmamaktadır. Kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları sürekli olarak yükseltilerek bir kaynak toplama aracı olarak kullanılmakta, dış piyasalarda tarım ürünleri aleyhine gelişen nisbi fiyat yapısı ülke içine yansıtılmakta ve yükselen döviz kuru nedeniyle ithal edilen sınai girdi fiyatları yükselmektedir. Bu alanda korumacılık amacıyla yapılan iki uygulamadan biri sınai ürünler ihracatına prim veya sübvansiyon verilmesi, diğeri ise geçmişin bir devamı niteliğinde olan kota ve gümrük tarifeleriyle bu kesimin korunmasıdır. Sanayi kesiminin fiyat belirleme gücünü etkileyen dış ticaret politika-

larında büyük bir değişiklik meydana gelmemiştir. Ancak, kriz dönemlerinin ortaya çıkardığı ve daha sonra yatırıma dönüşen birikim potansiyeli ortadan kalkmıştır.

Buna karşılık, korumacı uygulamalar arasında faktör piyasalarına müdahale olarak nitelendirdiğimiz ve içe dönük birikim modelinde tarım kesiminden artık aktaran en önemli mekanizma olarak görülen aşırı değerli döviz kuru artık uygulanmamaktadır. Buna rağmen, tarım kesiminin nisbi verimliliği hiç bir zaman bu kadar düşmemiş, tarım dışına aktarılan kaynağın GSYİH'ya oranı hiç bir zaman bu kadar büyümemiştir. Tarım kesiminin toplam ihracatta azalan ağırlığı, aşırı değerli döviz kurunun önemini azaltmıştır. Bununla birlikte, tarım ürünleri ihracatında uygulanan fonlar ve sınai ürünleri ihracatına verilen sübvansiyonlar aşırı değerli döviz kuruyla telafi edici niteliktedir.

İçe-dönük büyüme modelindeki birikim kaynakları arasında ithal yasakları ve kriz dönemlerinin yarattığı rantlar ve spekülasyon kazançları gibi fiyatlara yansımaya kalemler başı çekiyordu. Dışa dönük büyüme modelinde ise korumacı uygulamaların etkileri fiyatlara yansımaktadır. Böylece tarımdan tarım dışına aktarılan kaynak ki'de gözükmemekte, kullandığımız verilerde elle tutulur hale gelmektedir.

İç ticaret hadlerinin tarımdan kaynak aktarma mekanizması olarak kullanılmasının gerisinde, dış dünyada ilkel ve tarımsal ihracat ürünleri aleyhine işleyen ticaret hadleri bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarım kesimi, gelir dağılımı politikalarının bir sonucu olarak kayırılmakta ve korunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki korumacılığın tam tersi olan bu politikaların sonucu olarak, ABD, Japonya ve AT ülkelerinde hem bütçelerden büyük miktarlar sübvansiyonlara harcanmakta, hem de yurtiçi tarımsal ürün fiyatları uluslararası piyasalardakinin birkaç katına çıkabilmektedir.

Tarımsal ürün ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler açısından bu olgu, hem pazarların daralması hem de ihracat ürünleri fiyatlarının düşmesi anlamına gelmektedir. (9) Bu trend, Türkiye'nin tarımsal ihracat fiyatlarında da görülmektedir. 1980-85 döneminde bu fiyatlar sürekli düşmüştür. (10) Tablo 5, 1980-1986 yılları arasında dünyada hem gıda hem de gıda dışı tarım ürünlerinin ve 1980-85 döneminde Türk tarım ürünlerinin bu düşüşünü göstermektedir.

Tablo : 5

Tarımsal ürün fiyat endeksleri
(1980 = 100)

	(1)	(2)	(3)	(4)
1979	74	86	96	—
1980	100	100	100	100
1981	104	89	93	96
1982	99	78	82	85
1983	91	77	86	76
1984	90	74	91	69
1985	85	66	74	80
1986	63	74	75	—

(1) : ilkel maddeler (dünya)

(2) : gıda maddeleri (dünya)

(3) : gıda dışı tarımsal ürünler (dünya)

(4) : Türkiye'nin tarımsal ürün ihracat fiyatları endeksi

Kaynak : 1, 2, 3: U.N., *Monthly Bulletin of Statistics*,

4: H. Akder, s. 90, Table 2.

Dış dünyada düşen tarımsal fiyatların ülke içine yansıtılması birkaç amaca birden hizmet eder. Bunlardan birincisi, düşük besin maddeleri fiyatlarının reel ücretlerde yarattığı rahatlama, ikincisi ise tarıma dayalı sanayilerin ucuz girdi kullanma olanağıdır. Türkiye'deki imalat sanayiinin % 40.6'sının tarıma dayalı sanayi olduğu gözönüne alınırsa özellikle bu ikinci faktörün önemi daha belirginleşir. (11) Bu faktörler bir yandan uluslararası planda rekabet gücü kazanmağa katkıda bulunurken, diğer yandan, TL'nin değerinin düşürülmesiyle sanayi kesiminin uğra-

diği gelir kaybına da bir çözüm getirir. Yükselen ithal malı fiyatlarının hem sınai girdiler, hem de ücret malları üzerindeki olumsuz etkisi, nisbi fiyatların tarımsal ürünler aleyhine dönmesiyle dengelenir. Diğer bir nokta, dışa dönük büyüme modelinin iç tutarlılığı açısından mal piyasalarında çarpılma yaratılması ilkesi ile ilgilidir. Kaynak yaratma amacıyla uygulanan politikanın bir yan ürünü olarak, bu ilke de karşılanmış olmaktadır.

1980 sonrasında uygulamaya konulan birikim modelinde, Türk ekonomisinin temel sorunlarından biri olan kaynak ve tasarruf yetersizliği hüküm sürdüğüne göre, tarım kesiminden dışarıya aktarıldığını ileri sürdüğümüz kaynak nereye gitmektedir? Bir kaynak aktarım mekanizması olarak iç ticaret hadlerinin bu denli tarım aleyhine dönmesinin nedeni, içe dönük sanayileşme modelindeki birikim kaynaklarının artık ortadan kalkmasıdır. Başka bir deyişle, nisbi fiyatlardaki tarım aleyhine bozulma, aşırı değerli kur ve benzeri mekanizmaların eksikliğini telafi etmektedir.

IV. Sonuç

Dışa açık büyüme modeli çerçevesinde tarım kesimi aleyhine dönen nisbi fiyatların yaratabileceği sonuçlardan bir tanesi, tarımsal üretimin düşmesi ve tarım dışına aktarılacak artığın küçülmesidir. Verim artırıcı tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar ve fiyat düşüşlerinin üreticiyi caydırıcı etkileri bu kesimin potansiyelini daraltabilir. Çeşitli ürünlerde ortaya çıkan üretim ve verim düşüşleri, hayvan varlığındaki azalma, tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılması bu gi-dişin işaretleri olarak yorumlanabilir (12).

Diğer bir etki, tarımdaki mülksüzleşmenin hızlanmasıdır. Bir yanda topraksız aile sayısındaki artış, diğer yanda düşen tarımsal fiyatların açığa çıkardığı verimsiz, küçük işletmelerin tasfiyesi (13) yeni birikim modelinde bu sürecin işlediğini göstermektedir.

Ancak tarım dışındaki istihdam olanaklarının sınırlı kalması ve tarım dışı kesimdeki reel ücretlerin zaten düşük olması, mülksüzleşme sürecinin sanayileşmeden çok sosyal sorunlara katkıda bulunmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte, tarım kesimine yönelik politikaları fiyatlarla sınırlandırmamak ve tarım kesiminin sorunlarının kaynağını iç ticaret hadleri olarak görmemek gerekir. Dışa açık birikim modelinin dikte ettiği nisbi fiyat yapısı, tarım kesiminin yapısal zaafalarını açığa çıkarmıştır ki bunlara fiyat dışı politikalara da yaklaşmak mümkündür.

Nisbi fiyatların tarım aleyhine dönmesinin gündeme getirdiği başka bir soru, tarım kesiminin pazar potansiyelinden yararlanılıp yararlanılmayacağıdır. Yukarıda, sanayide uzmanlaşma stratejisini ele alırken, Güney Kore ve Tayvan'da tarımsal nüfusun payının sanayileşmenin erken evrelerinde düştüğünü ve büyümenin dinamiğinin dış talep olduğunu belirtmiştik. Ancak, her iki ülkeden de birkaç kat fazla nüfusa sahip olan ve aktif nüfusunun % 59'unun hala tarımla uğraştığı Türkiye'nin geniş iç pazar potansiyelinden vazgeçerek, bu modele uyum sağlaması gerekliliği kuşkuludur. Bu nedenle, sanayide uzmanlaşma ve dışa açık sanayileşme modelleri arasında yukarıda getirmeğe çalıştığımız ayrımın üzerinde özenle durulması gerekir. Ancak böyle bir çaba bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır.

NOTLAR

- (1) M. Ahluwalia, «The Scope for Policy Intervention,» *Redistribution with Growth*, ed H. Chenery et. al. içinde, s. 71-90. London, 1975.
- (3) J. Fei ve G. Ranis, «A Model of Growth and Employment in the Open Dualistic Economy: The Cases of Korea and Taiwan,» *Journal of Development Economics*, II (2) (January 1975) 32-63. Bu makalede 1952-54 ve 1967-69 yılları arasında Tayvan'ın, 1955-57 ve 1968-70 yılları arasında

- G. Kore'nin geçirdiği değişimler karşılaştırılmaktadır.
- (3) H. Chenery ve M. Syrquin, **Paierms of Development 1950-1970**, London, Oxford University Press, 1975.
- (4) Bu mantık, Kenya için yapılan bir hesaplamada kullanılmıştır. J. Sharpley, «Intersectoral Capital Flows», **Journal of Development Economics** 6 (1979) 557-5717.
- (6) Bu deflatörler DiE'nin 1968 bazlı milli gelir serilerinden türetilmiştir. Şöyle ki,
 $P_t = (\text{cari faktör fiyatlarıyla } Y_t) / (1968 \text{ faktör fiyatlarıyla } Y_t)$ ve $P_{gs} = (\text{cari faktör fiyatlarıyla GSYİH}) / (1968 \text{ faktör fiyatlarıyla GSYİH})$ ve 1968 bazlı deflatörlerdir. Chenery ve Syrquin (1975) ile uyum sağlanabilmesi için bu deflatörler tarafımızdan 1965 bazına getirilmiştir.
- (6) N. Tuncer, **Tarım Toplumundan Sanayi Toplumu-na Geçişte İktisat Politikalarının Rolü (1945-1967)**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, (yayınlanmamış doktora tezi), s. 242-7.
- (7) M. Celasun, «Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983», **METU Studies in Development** 13 (1-2), (1986), 193-216.
- (8) ibid., s. 197.
- (9) A. Valdés, «Agriculture in the Uruguay Round: Interests of Developing Countries», **The World Bank Economic Review**, I (4) (September 1987) 571-593 ve **The Economist**, «Dairy, Prairie», (November 15, 1986).
- (10) H. Akder, «Turkey's Agriculture and Foreign Trade», **Yapı Kredi Economic Review**, I (3) (April 1987), 86-98.
- (11) G. Kazgan, «Industrialization and Technology», (İktisat Fakültesi ve Türk Henkel tarafından Ekim 1986 da düzenlenen **Technological Change in Agriculture and the L.D.C.'s** başlıklı seminerin tebliğ metni), s. 26.
- (12) Y. Çağlar, «Tarım Sorunlarının Kaynakları Üzerine», **İktisat Dergisi**, (Eylül-Ekim 1986), 11-20.
- (13) ibid., s. 18-19.

AT ile Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Bilimsel ve Teknolojik Alt Yapısı

Nurhan YENTÜRK - ÇOBAN

Dr. Yentürk - Çoban, İTÜ İşletme Fakültesinde
ders veriyor.

AT'de 1980'lerden itibaren ekonomik ve politik konuların ötesinde bilimsel ve teknolojik bütünleşme ve gelişme konusundaki tartışmalar önem kazanmıştır. 1987-1991 çerçeve ve planı «Bilim ve Teknoloji Topluluğuna Doğru» başlığını taşımakta ve içerdiği hedeflerin bu yönde olduğu görülmektedir (AT (1986)). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve AT ülkeleri arası koordinasyon konusunda çok önemli hedefler saptayan ve bu konuya büyük fonlar ayıran AT'ye girmek isteyen Türkiye'nin en temel sorunlarından biri bilimsel ve teknolojik açıdan dışa bağımlılıktır. Türkiye kendi teknolojisini üretmek ve yatırım malı sanayisini kurmakta benzeri birçok ülkeden oldukça geri durumdadır.

Bu nedenle Türkiye AT'ye giriş sürecini, ancak kendi teknolojisini üretmek ve özellikle çok geri olduğu enformasyon ve iletişim teknolojisi konusunda yol almak üzere değerlendirebildiği takdirde, söz konusu integrasyonun olumlu yanından söz edilebilir.

Bu yazıda, AT ile Türkiye arasındaki bilimsel ve teknolojik altyapı ve hedefler konusunda karşılaştırmalar yapılması amaçlanmıştır. Birinci bölümde önce, AT ile ABD ve Japonya arasında karşılaştırmalar yapılacak daha sonra AT'nin bilim ve teknoloji konusundaki hedefleri ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye'nin bilim ve teknoloji alanındaki göstergeleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

1) AT'DE BİLİM VE TEKNOLOJİ

Bilimsel ve teknolojik gelişmede en temel etken olarak görülen ARGE harcamaları açısından incelendiğinde, AT, ABD'nin arkasından Japonya'nın önünde ikinci sırayı almaktadır.

Ancak bu karşılaştırma kişi başına ARGE harcamaları itibarıyla yapıldığında AT üçüncü sıraya düşmektedir (Tablo : 1).

TABLO : 1

**ARGE HARCAMALARI
KİŞİ BAŞINA
ABD DOLARI
1981**

ABD	353
JAPONYA	248
AT	112

Kaynak : OECD (1986) s. 25 tablo 5'ten hesaplanmıştır.

Yatırım malı ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payı açısından bakıldığında AT ABD ve Japonya'nın ardından 3. sıradadır ve bu ülkelere oranla oldukça düşük bir ortalaması vardır (Tablo : 2).

TABLO : 2

**YATIRIM MALI İHRACATININ
İMALAT SANAYİ İHRACATI
İÇİNDEKİ PAYI
1983**

JAPONYA	0.58
ABD	0.44
AT	0.25

Kaynak : World Bank (1986) s. 199

70'li yılların sonlarında, yatırım malı üreten sektör içerisinde yer alan enformatik sanayinin gelişmesi gelişmiş ülkelerde sonuçlarını göstermeye başlamıştır. Bu sanayi gerek imalat sektöründe, gerek hizmet sektöründe temel girdi olarak kullanılmaya başlandı ve üretim sürecini, firma içi işbölümünü temelden değişikliğe uğrattı. Bu sektörün gelişmiş olması ülkeler için bilimsel ve teknolojik gelişmenin bir göstergesi olarak kullanılmaya başlandı (Tablo : 3).

TABLO : 3

**KOMÜNİKASYON BÜRO BİLİMSEL
ALETLERİ VE MAKİNALARI ARAÇLAR
ELEKTRONİK VE BİLGİSAYAR
PARÇALARI**

İHRACAT/İTHALAT 1983

ABD	0.83	1.80	0.88
JAPONYA	6.92	5.01	6.06
AT	0.83	0.66	0.85

Kaynak : OECD (1985) s. 60-63

Tablo 3'te görüldüğü gibi, iletişim aletleri ve bilimsel araçlar açısından AT'nin ABD'ye eşit yada çok yakın ihracat/ithalat oranları vardır. Büro makineleri ve bilgisayar ihracatının ithalatı karşılama oranı ise hem ABD'den hem de Japonya'da oldukça düşüktür.

AT içerisinde bilimsel ve teknolojik alanda ABD ve Japonya arasındaki farkları kapatmak amacıyla 1984 yılında birincisi olmak üzere, iki adet bilim ve teknoloji çerçeve program hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Ancak AT'nin ARGE çalışmalarının tarihi 1955'lere dayanmaktadır (*). Bu yıllardaki araştırmalar AT'nin ilk nüvesini oluşturan sektör olan kömür ve çelik sektörüne yöneliktir. 1957 yılında topluluk ilk ARGE merkezini kurmuştur: «Ortak Araştırma Merkezi» (Centre Commun de Recherche). Bu merkez 1970'lerde enerji, çevre, tarım konularını kapsayan ilk hedeflerini öne atmış ve bu yıllarda söz konusu hedefleri yerine getirmiştir.

1980'li yıllarla beraber ikinci kuşak program serisine girilmiştir. Bu program enfomasyon teknolojisi ve bioteknoloji ile ilgilidir. 80'li yıllarda toplulukta ARGE çalışmalarının artması ile birlikte bu çalışmaların hukuki ve kuramsal çerçevesinin düzenlenmesine başlanmıştır. 1984'te topluluk tüm çalışmaların koordineli bir şekilde yürütmesi için bilim

(*) Bu konularda daha geniş bilgiler için bkz. AT (1986), (1987a) ve (1987b).

ve teknoloji konusunda ilk çerçeve programını çıkarmıştır (1984-1987).

1987'de «Tek Senedin» oluşturulması bilim ve teknoloji alanındaki çalışmalar içinde bir temel atmış ve ikinci çerçeve program (1987-1991) bu anlaşmasının üzerinde filizlenmiştir.

1987-1991 çerçeve programı AT'nin bilim ve teknoloji topluluğu olması için ortak hedef ve perspektifler içeren bir dokümandır. Bu program ile ilgili komisyon kararı 17.12.1987 tarih ve 1355 sayılı AT resmi gazetesinin 41-46. sayılarında yer almıştır. AT'yi bir bilim ve teknoloji topluluğu haline getirme amacı, önce 28/29 Haziran 1985'te Milan toplantısında karara bağlanmış, daha sonra Hanovre'da Kasım 1985'te açıklanmıştır.

Bu çerçeve program bilim ve teknoloji konusundaki ARGE önceliklerini saptamak ve bütçe dağılımlarını açıklamaktadır. 1987-1991 çerçeve programı Topluluğun iki konuda mücadele etmesini amaçlamaktadır:

1) Teknolojik olarak katma değeri yüksek olan sektörlerde ABD ve Japonya ile rekabeti sürdürmek ve güçlendirmek.

2) Üye ülkelerin arasında bilimsel ve teknolojik konularda varolan farklılıkları kapatmak.

28 Eylül 1987'de yürürlüğe giren çerçeve programın bütçesi 5396 milyon ECU'dür ve 8 temel alan bölünmüştür :

TABLO : 4

	MİLYON ECU
1) YAŞAM KALİTESİ	375
1. 1) SAĞLIK	80
1. 2) RADİOPROTEKSİYON	34
1. 3) ÇEVRE	261
2) BÜYÜK BİR ENFORMASYON VE KOMÜNİKASYON TOPLULUĞU VE PAZARI OLUŞTURMA	2275
2.1) ENFORMASYON TEKNOLOJİSİ	1600
2.2) TELEKOMÜNİKASYON	550
2.3) ORTAK ÇIKARLARA YÖNELİK HİZMETLER	125

3) ÜRETİM SEKTÖRLERİNİN MODERNİZASYONU	845
3.1) İMALAT SANAYİNİN BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK İLERLEMESİ	400
3.2) İLERİ BİLİM VE TEKNOLOJİ MATERYELLERİNE YATIRIM	220
3.3) İLKEL MADDELER	45
3.4) TEKNİK NORMLAR, ÖLÇÜM MET. VE REFERANS MATERYELLERİ	180
4) BİYOLOJİK MADDELERİ DEĞERLENDİRME VE BUNLARDAN YARARLANMA	280
4.1) BİOTEKNOLOJİ	120
4.2) TARIMSAL BİOTEKNOLOJİ	105
4.3) TARIMDA REKABET VE TARIMSAL KAYNAKLARIN İŞLETİLMESİ	55
5) ENERJİ	1173
5.1) FİSYON: NÜKLEER GÜVENLİK	440
5.2) TERMONÜKLEER FÜZYON	611
5.3) NÜKLEER OLMAYAN ENERJİ VE ENERJİNİN RASYONEL KULLANIMI	122
6) GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN BİLİMSEL VE TEKNOLOJİ HİZMET	80
7) SU ALTI KAYNAKLARINI DEĞERLENDİRME VE BUNLARDAN YARARLANMA	80
7.1) SUALTI BİLİM VE TEKNOLOJİSİ	50
7.2) BALIKÇILIK	30
8) TOPLULUĞUN BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK İŞBİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ	288
8.1) İNSAN KAYNAKLARININ KULLANIM, DEĞERLENDİRME VE GELİŞTİRİLMESİ	180
8.2) TESİSLERİN KULLANILMASI	30
8.3) İLERİYE YÖNELİK ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER	23
8.4) BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK ARAŞTIRMA SONUÇLARININ YAYIMLANMASI VE BUNLARDAN YARARLANILMASI	55
TOPLAM	5396 ECU

Kaynak : AT (1987a) s. 28

1987-1991 çerçeve programı incelendiğinde bütçenin % 42'sinin enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki araştırmalara ayrıldığı görülmektedir. Bu orana % 16'lık sanayinin modernizasyonu da eklenirse AT'nin ARGE bütçesinin yaklaşık % 58'ini endüstriyel rekabeti güçlendirmeye ayırdığı görül-

mektedir. 1984-87 ve 1987-91 çerçeve program hedeflerinin karşılaştırması ikinci çerçe-

ve programda ARGE önceliklerindeki değişmeyi göstermektedir (Tablo : 5).

TABLO : 5

ALAN	1982 DURUMU	84-87 PROGRAM HEDEFİ	84-87 GERÇEKLEŞEN	87-91 PROGRAM HEDEFİ
	%	%	%	%
TARIM BALIKÇILIK				
İLKEL MADDELER	3.3	5.6	2.6	2.0
ENERJİ	65.4	47.2	47.3	21.0
ENDÜSTRİYEL				
REKABET	16.9	28.2	35.7	60.0
YAŞAM KALİTESİ	9.7	10.3	10.5	7.5
G.O.Ü. BİLİMSEL				
VE TEK. HİZMET	0.7	4.0	1.7	1.5
BİLİMSEL VE TEK. POTANSİYEL	0.0	2.3	1.6	5.0
BİLİM VE TEK. GENEL DESTEK	4.0	2.4	0.6	3.0

Kaynak : AT (1986) s. 20

Program hedefleri ve gerçekleşme oranlarından da anlaşılabilceği gibi AT, ABD ve Japonya karşısındaki eksiklikleri saptamakta ve bu konuda tedbirler almakta başarılıdır. 1987-1991 çerçeve program hedefleri de gerçekleştirilebilirse AT'nin enformatik ve iletişim teknolojilerini güçlendirmek ve endüstriyel rekabeti artırmak konusunda önemli gelişmeler göstermesi söz konusudur.

Bu hedeflere ulaşıldığı takdirde, AT'nin 1980'lerde imalat sanayi üretiminde robot kullanımı açısından ABD'yi geçeceği beklenmektedir (Tablo 6).

TABLO : 6

**ÜLKELER İTİBARIYLA
ROBOT MİKTARI
ORANLARI TAHMİNİ
1990**

JAPONYA	% 45.6
AT	% 26.6
ABD	% 21.5

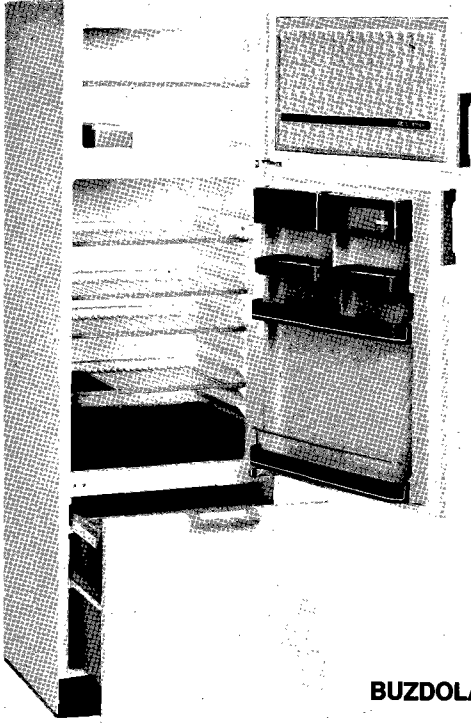
Kaynak : Echelmann, R. (1983).

AT'nin bilimsel ve teknolojik gelişmeler konusunda aldığı bu tedbirler ve ARGE hedefleri dikkate alındığında, Türkiye'nin durumunu karşılaştırmalar yaparak incelemek önem kazanmaktadır.

II) TÜRKİYE'DE BİLİM VE TEKNOLOJİ

Türkiye'nin bilimsel ve teknolojik gelişmesini sağlamak konusunda 5 yıllık kalkınma planlarında önemli bazı hedeflere rastlamak mümkündür. 5 adet 5 yıllık kalkınma planlarına bakıldığında öncelikle imalat sanayi ürünlerini daha sonra da yatırım malı sanayi ürünlerini yurt içinde üretip ihraç eder hale gelebilmek için saptanmış bir çok hedef görülebilir.

I. plan dönemi başında hazırlanan 15 yıllık perspektif plandan itibaren Türkiye'nin sanayi ürünleri ihraç edebilir hale gelmesi önemli hedeflerden biri kabul edilmiş ve bu konuda politikalar saptanmaya çalışılmış-

BOSCH

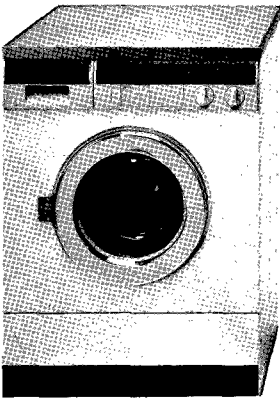
tüm çeşitleri ile **BOSCH** Türkiye'de

Dünyanın en ileri
Teknolojisi ile üretilen
BOSCH elektrikli ev aletleri,
rakipsiz kaliteleri ile şimdi Türkiye'de

BUZDOLABI

Buzdolapları, Çamaşır makineleri
Çamaşır kurutma makineleri
Bulaşık makineleri, Fırınlr
Fritözler, Tost makineleri
Ekmek kızartıcılar
Mikserler, Kahve makineleri
Elektrikli diş fırçaları
Ütüler, Ütü makineleri
Elektrikli süpürgeler
Klima cihazları ve diğerleri

ÇAMAŞIR MAKİNASI

BULAŞIK MAKİNASI

Robert BOSCH GmbH
Türkiye umum mümessili
Dizel Magnet A.Ş.
bol yedek parça ve servis
garantisi ile hizmetinizdedir.

DİZEL MAGNET

TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

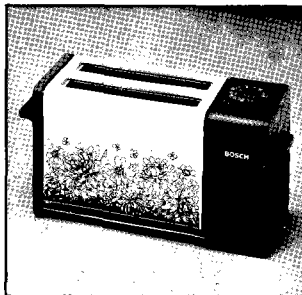
Yeni Tarlabası Cad.Ardan Apt.
No: 6 Kat: 1 TAKSİM-İSTANBUL
Tel: 144 70 89 - 145 77 53 - 155 34 59
155 32 12 - 149 67 00
Tlx.:24208 AVKA TR

AM AHMET VELİ MENER HOLDİNG A.Ş. KURULUŞUDUR.

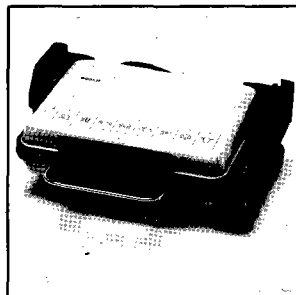
MİKSER

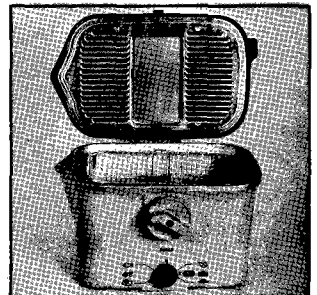
EKMEK KIZARTACIĞI

TOST MAKİNASI

FRİTÖZ

“Yarının Türkiyesi” için bugünden...

1987 yılı sonuçlarına göre;
% 10’u aşan bir yıllık artışla,
toplam **675.000 ton/yıl**
düzeyine ulaşan
cam ve camla ilgili mamul üretimi...

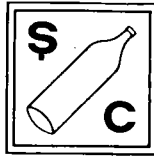
Bir önceki yıla göre % 33 artarak,
5 kıtada, 64 ülkeye
toplam **223 milyon dolar**’ı
aşan ihracat...

Böylelikle;
53 yıllık bilgi-tecrübe birikimi,

17000 kişilik insan gücü
ve ekonomik bir bütün oluşturan
26 şirketiyle,
Türkiye’nin toplam ihracatındaki payı
sürekli büyüyen bir topluluk...

Yarınki hedefi, üretimini
1.000.000 ton/yıl’a çıkarmak,
ve dünya çapındaki önemini
daha da pekiştirmek olan

bir Türk kuruluşu:
Şişe-Cam.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., Türkiye \$ Bankası kuruluşudur.

tir. 15 yıllık perspektif planda Türkiye'nin 70 lerin sonunda sanayi ürünleri ihraç etmeye başlayabileceği, bu süreye kadar ise gerekli sanayi tabanını oluşturmaları hedeflendiğinden söz edilmektedir (DPT (1963) ss. 35-42).

II. beş yıllık kalkınma planında Türkiye'nin sahip olduğu üretim yapısı ve teknoloji eleştirilmekte ve sanayinin küçük ve optimal olmayan birimlerden oluştuğu, ileri teknolojilerin seçilmediği ve maliyeti yüksek ve düşük kaliteli üretimlerde bulunduğu ileri sürülmektedir. II. beş yıllık kalkınma planında Türkiye'nin sanayileşmesinde içe değil, dışa dönük gelişmeler hedeflenmesi gerektiği ve uluslararası koşullara uygun rekabet gücüne sahip bir sanayileşme gerçekleştirmek zorunda olduğu vurgulanmıştır (DPT (1982) ss. 20-21). Hızla gelişen üretim teknolojilerinden ve işletme tekniklerinden yararlanılmadığı ve uygulamaya yönelik sınıai araştırmalar yapabilecek organların geliştirilememiş olduğu belirtilmiştir (DPT (1967) s. 43).

III. beş yıllık kalkınma planında ise sanayi ve teknoloji politikasında daha somut hedefler belirlenmiştir. III. beş yıllık kalkınma planına göre kullanılacak teknolojilerin saptanmasında, mevcut teknolojileri tamamlayıcı ve teknoloji düzeyini yükseltici nitelikte olmasına dikkat edilecektir. İthal edilen teknolojilerden, ilgili üretim dalındaki diğer işletmelerin de yararlanma olanakları araştırılacak ve benzer teknoloji kullanan farklı patent ithalatından kaçınılacaktır. İthal edilen teknolojiler ile yurt içi araştırma geliştirme faaliyetleri arasında sürekli ilişki kurularak özellikle değişme hızı yüksek olan dinamik teknolojilerin ithalatında bu teknolojiyi ortam koşullarına uyduracak ve gelişmelerini izleyip değerlendirecek bilimsel alt yapının yeterliliği sağlanacaktır. Teknolojilerin yurt içinde üretimine dönük araştırma geliştirme çalışmaları plan hedef ve amaçlarına uygun biçimde yürütülerek araştırma geliştirme harcamaları buna göre yönlendirilecektir. Yurt

içinde teknoloji üretimini gerçekleştirecek olan mevcut araştırma geliştirme birimleri ile yeni kurulacak olanlar arasında koordinasyon sağlanacak ve bu birimlerin çalışmaları daha etkin bir hale getirilecektir. Yurt içi teknoloji üretimini desteklemek amacıyla kamu ve özel mühendislik ve proje hizmetleri özendirilecektir (DPT (1982) ss. 21-27, DPT (1972) ss. 114-115).

IV. 5 yıllık planda 3 plan döneminde ARGE faaliyetlerine ayrılan payın düşüklüğünden söz edilmiş ve bilim teknoloji politikasının yetersizliğine değinilmiştir. Bu plan döneminde teşvik araçları sisteminin en son ve modern teknolojilerin seçilmesinin özendirilmesi yanında teknolojinin yurt içinde geliştirilmesini çekici kılabacak önemli ölçüde özendirici araçlara sahip olmasının önemi vurgulanmaktadır (DPT (1982) ss. 126-127). Bu amacı yerine getirebilmek için de ARGE çalışmalarının üretime dönük ve sanayi ile organik ilişki içinde geliştirilmesi ve ARGE harcamalarına daha büyük kaynak ayrılması amaçlanmıştır. Ayrıca dünyada var olan teknolojik gelişmenin yurt içinde tanınması amacıyla teknolojik enformasyon merkezinin kurulmasından söz edilmektedir. Kaliteli ürün üretilmesi amacıyla kuruluşlarda entegre kalite denetim tekniklerinin kullanılmasının sağlanacağı belirtilmektedir (DPT (1978) ss. 273-275).

V. 5 yıllık kalkınma planında ihracat potansiyelli yatırımların teşviki ön plana çıkarılmıştır. Genç işletmelerin tekeldi kimlik taşımadıkları takdirde korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır. V. 5 yıllık kalkınma planında teknolojik yetkinliği artırıcı yönde etkisi olabilecek bir potansiyel taşıyan ihracatın teşvikinin yanı sıra kimi bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ilgili hedefler de vardır. Örneğin ülkenin ekonomik, sosyal ve endüstriyel sorunlarının çözümüne dönük araştırma ve geliştirme çalışmalarına öncelik verilecektir denmektedir. Ayrıca teknoloji üretimi ve

masında özel sektörün teşvik edilmesine ilişkin önlemlerin uygulamaya konulmasından söz edilmektedir (DPT (1985) s. 153). Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin gerisinde kalınmaması ve dünyada meydana gelen hızlı değişimlere ayak uydurulabilmesi için bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından izleyecek ve sonuçlarını en uygun zamanda ilgililerin hizmetine sunacak mekanizmaların kurulması ve var olanların etkinliğinin artırılmasının önemle üzerinde durulması plan hedeflerinde belirtilmiştir (DPT (1985) s. 159).

Aynı plan dönemi için bilim ve teknoloji ana planı hazırlanmasından «Türk Bilim Politikası 1983-2003» adlı çalışmadan yararlanılmasından söz edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin ARGE etkinliği ve harcamaları, bilimsel alanda uzun vadeli hedefler belirlenmiş, bilim ve araştırma alanlarındaki öncelikler ortaya konulmuştur (Devlet Bakanlığı (1983)). Ayrıca V. 5 yıllık kalkınma planında gerek temel araştırmalar ve gerekse uygulamalı araştırmalar açısından bilimsel ARGE'ye sağlanacak kaynakların, altyapı olanakları elverişli olan araştırma kuruluşlarında yoğunlaştırılması ve bu yolla çeşitli alan ve sektörlerde teknolojik gelişmenin sağlanması amaçlanmıştır (DPT (1985) s. 159). 1987 yılında yayımlanan Bilim ve Teknoloji Politikası isimli dokümanda ARGE harcamalarının teşviki için yapılacak vergi istisna ve ertelemelerinden söz edilmektedir (DB (1987) ss. 15-17). Aynı dokümanda mart 1987 itibarıyla söz konusu teşviklerin henüz uygulamaya girmediğinden söz edilmektedir.

Türkiye'nin 5 adet 5 yıllık kalkınma plan incelendiğinde gelişmekte olan bir ülkenin teknoloji üretim potansiyeline ve bilimsel alt yapısının gelişmesine katkıda bulunabilecek kimi hedeflerin varlığını saptamak olasıdır. Özellikle üretim, ölçeğin büyütülmesi, kalitenin yükseltilmesi, ARGE harcamalarının ve ARGE kurumlarının artırılması sanayi malları ihracatının hedeflenmesi, genç şirketlerin

korunması, dış ticaret mevzuatının basitleştirilmesi, yatırımların ve ihracatın teşvik edilmesi önemli ve gerekli hedeflerdir.

Ancak, ARGE harcamaları, ARGE'de çalışan insangücü, yatırım malları üretim ve ihracatı, bazı elektronik sanayi ürünleri ticareti gibi önemli göstergeler incelendiğinde söz konusu plan hedeflerine ve 1983 ve 1987'de hazırlanan bilim ve teknoloji politikalarının öngördüğü düzeylere ulaşamadığı görülebilir (*). Bu göstergeler AT üyesi ülkelere karşılaştırıldığında Türkiye'nin genellikle son sırayı tuttuğu kolayca görülebilir.

Türkiye ile AT ülkeleri arasında, bilim ve teknoloji konusunda karşılaştırma yapabilmek için bakılabilecek göstergelerin başında, yukarıda sözü edilebildiği gibi, ARGE harcamaları gelmektedir (Tablo : 7).

TABLO : 7

	ARGE HARCAMALARININ GSMH İÇİNDEKİ PAYI	KİŞİ BAŞINA ARGE HARCA	NUFUSA ORANLA ARGE'DE ÇALIŞANLAR
	%	ABD DOLARI	%
ALMANYA	2.6	279	13.6
İNGİLTERE	2.5	203	11.7
FRANSA	2.1	225	10.7
HOLLANDA	2.0	194	10.1
BELÇİKA	1.4	108	3.8
DANİMARKA	1.0	105	5.4
İTALYA	1.0	88	4.5
İRLANDA	0.8	49	4.3
İSPANYA	0.4	24	2.3
PORTEKİZ	0.4	15	2.0
YUNANİSTAN	0.8	10	1.3
TÜRKİYE	0.2	5	0.2 (*)

Kaynak : OECD (1986) s. 25

(*) UNESCO (1984) tablo 5-3

(*) Aynı konuda Türkiye ile benzeri bazı sanayileşmekte olan ülkeler arasında karşılaştırmalar için bkz. Yentürk, Ç.N. (1988)

Türkiye ARGE harcamalarının GSMH içindeki payı açısından Yunanistan ile birlikte son sırayı paylaşmaktadır. Kişi başına ARGE harcaması ise Yunanistan'ın yarısı kadardır. Yunanistan'ın 1985 yılı ARGE harcaması 149 milyon ECU olarak tahmin edilmektedir (AT (1987a) s. 12). 1987-1991 çerçeve program bütçesinden de alacağı pay dikkate alınırse Türkiye'nin son sıradaki yerini koruyacağı açıktır. Nufusa oranla ARGE'de çalışan insan gücü rakamları da dikkate alındığında, Türkiye'nin 1990'larda AT ile arasındaki teknolojik ve bilimsel açığı kapaması beklenmemelidir.

Teknolojik altyapının karşılaştırılmasında kullanılabilecek olan bir başka gösterge yatırım mali katma değeri ve ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payı olabilir. olabilir (Tablo : 5).

TABLO : 5

**YATIRIM MALİ İHRACATI/
İMALAT SANAYİ İHRACATI
1983**

ALMANYA	0.46
İNGİLTERE	0.31
FRANSA	0.35
HOLLANDA	0.16
BELÇİKA	0.22
DANİMARKA	0.25
İTALYA	0.32
İRLANDA	0.27
İSPANYA	0.26
PORTEKİZ	0.15
YUNANİSTAN	0.03
TÜRKİYE	0.05

KAYNAK : World Bank (1986) s. 198-199.

Bu açığın diğer bir göstergesi bazı önemli enformatik ve iletişim teknolojisi ürünlerinde ihracat / ithalat oranları olabilir (Tablo : 9).

TABLO : 9

**KOMÜNİKASYON BÜRO BİLİMSSEL
ALETLERİ VE MAKİNALARI ARAÇLAR
ELEKTRONİK VE
PARÇALARI BİLGİSAYAR
İHRACAT / İTHALAT**

ALMANYA	1.16	0.91	1.40
BELÇİKA	0.92	0.54	1.53
DANİMARKA	0.89	0.25	0.75
FRANSA	1.21	0.65	0.75
HOLLANDA	1.29	0.75	1.05
İNGİLTERE	0.83	0.66	0.32
İRLANDA	1.12	1.67	1.88
İSPANYA	0.24	0.20	0.19
İTALYA	0.90	0.89	0.59
PORTEKİZ	0.45	0.77	0.28
YUNANİSTAN	0.15	0.02	0.02
TÜRKİYE	0.02	0.00	0.01

Kaynak : OECD (1985) s. 60-63

Tablo: 9 özellikle elektronik teknolojisi alanında Türkiye'nin teknolojik olarak dışa bağımlı olduğunu AT ülkelerine oranla ihracatının ithalatı karşılama oranının çok düşük olduğunu göstermektedir. 1987-1991 ARGE bütçesinin % 42'sini enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere ayıran AT karşısında Türkiye'nin açığı kapaması için çok uzun bir yol olduğu görülmektedir. Türkiye'nin kendi teknolojisini üretmesi özellikle elektronik - enformatik alanında yerli sanayini kurması, eğitim politikasını buna bağlı olarak yönlendirmesi, ARGE harcamaları ve ARGE'de çalışan işgücünü artırması entegrasyon sürecinde üzerinde dikkatle durulması gereken konulardır.

KAYNAKLAR

- AT, (1986), La Communauté de la Science et Technologie : Orientations pour un Nouveau Programme Communautaire de Recherche et Développement Technologiques, 1987-1991. AT yayınları, Brüksel.
- AT, (1987a), La politique de Recherche et Développement Technologique de la CE. AT yayınları, Brüksel.

- AT, (1987b), Recherche et Development Technologique pour l'Europe. AT yayınları, Brüksel.
- DB, (1983), Türk Bilim Politikası 1983-2003. Devlet Bakanlığı, Ankara.
- DB, (1987), Bilim ve Teknoloji Politikası. Devlet Bakanlığı, Ankara.
- DPT, (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT yayınları, Ankara.
- DPT, (1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT yayınları, Ankara.
- DPT, (1972), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT yayınları, Ankara.
- DPT, (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT yayınları, Ankara.
- DPT, (1982), Yatırımların ve İhracatın Teşviki. DPT yayınları, Ankara.
- DPT, (1985), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT yayınları, Ankara.
- Echermann, R., (1983), A Study of the Competitive Prospects of USA Robotics Industry. US Dept. of Commerce, International Trade Adm. Vaşinton.
- OECD, (1984), Politique National de la Science : Grece. OECD yayınları, Paris.
- OECD, (1985), Science and Technology Indicators: 1981-1986. OECD yayınları, Paris.
- OECD, (1986), Politique National de la Science et de la Technologie : Portugal. OECD yayınları, Paris.
- UNESCO, (1984), Statistical Yearbook. UNESCO yayınları, Paris.
- World Bank, (1986), World Development Report. World Bank yayınları, Vaşinton.
- Yentürk - Çoban, N., (1988), Gelişmekte Olan Ülkelerde Teknolojik Yetkinlik ve Teknoloji Transferi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (XIII): Piyasa Sosyalizmi Efsanesi

Ernest MANDEL

Dr. Mandel'in Dr. Nove'nin piyasa sosyalizmine ilişkin görüşlerine yönelttiği eleştiri (»Sosyalist Plânlanmanın Savunusu») bu dizi içinde iki bölüm hâlinde (No. 273 (Ağustos 1987) ve No. 275 (Ekim 1987), Nove'nin cevabını da Mandel'in yazısının ikinci bölümüyle birlikte yayımlamıştık. Şimdi de Mandel'in Nove'nin cevabına cevabını **New Left Review**'nin 169. (May/June 1988) sayısından çevirerek sunuyoruz. Yazının özgün başlığı »The Myth of Market Socialism»dir.

Alec Nove'ye, tartışmayı en önemli noktalarla sınırlı tuttuğu, konuyu bile bile sap-tırmaktan kaçındığı için teşekkür etmemiz gerekir. (1) Tartışmamız, görece olarak az gelişmiş ülkelerde hızlı iktisadî büyümeyi bir an önce sağlamak ve toplumsal eşitliği artırmak için izlenmesi gereken en uygun stratejinin ne olduğuna ilişkin değildir. Tartışmanın konusu ne SSCB ve Doğu Avrupa'nın bürokratik olarak yönetilen ekonomilerindeki işleyişin giderek bozulmasının neden(ler)i, bu ülkelerin bundan sonra atması gereken adımın hangisi olduğudur; ne de Batı'daki kapitalizmden kopmanın yolunun belirlenmesi ya da kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş hükmeden birtakım »genel yasalar»ın keşfidir. Tartışmamız yalnız iki sorun çevresinde dönüyor: Marx tarafından tasarlanmış biçimiyle sosyalizmin —yani özgürce bağlaşılmış üreticilerin yönettikleri, meta üretiminin (piyasa ekonomisi), toplumsal sınıfların ve devletin körelmiş olduğu bir toplumun— **yapılabilir** olup olmadığı ve **istenilir** —en çok sayıda insanın olabildiğince çok özgürleşmesi ve öz gerçekleştirimi için zorunlu bir ön gerek— olup olmadığı. Benim her iki soruya cevabım kesin bir »evet»tir. Alec Nove'nin birinci soruya cevabı kesin bir »hayır», ikincisine cevabı ise oldukça ikircikli bir »hayır»dır. Bu, değinmiş olduğumuz öteki sorunların önemsiz olduğu ya da piyasa mekanizmalarına **hic et nunc**, Doğu'da ve Batı'da, verilmesi gereken görece ağırlık konusundaki tartışmayla ilişkisiz olduğu anlamına gelmez. Meta üretiminin bulunmadığı bir toplum olarak »Marxçı sosyalizm»in kararlı yandaşlarının, Trotskiy'in ötuzların başında yaptığı gibi, kapitalizm sonrası toplumlarının belli bir aşamasında piyasa mekanizmalarının kısıtlanmasını değil, genişletilmesini savunmaları pek âlâ mümkündür. Bu soruna ilerde döneceğiz.

(1) Nove'ye yapılan bütün göndermeler Alec Nove, »Piyasalar ve Sosyalizm», **İktisat Dergisi** 275, Ekim 1987, s. 54-60'dır.

Ama bu, meta üretiminin bulunmadığı bir toplumun hem olanaklı hem de istenilir olup olmadığından farklı bir sorundur. Önce bu sorunu —yani sosyalistlerin çabalarının **amacının** ne olduğu sorununu— çözmezsek XVIII. Louis'nin restorasyoncu bakanının, nereye gittiğini bilmediği hâlde oraya varacağından kesinlikle emin olan Richelieu Dükü'nün, talihsiz durumunda buluruz kendimizi.

Piyasa Ekonomisi ve İktisadî Dalgalanmalar

Nove, Sovyet tecrübesinin dersleriyle ilgili bir önermeyle başlıyor söze. Şöyle yazıyor: «Mandel soruyor: Sovyet tecrübesinden devşirilen kanıtları kullanmak uygun mudur? Evet, Rusya'ya ya da Sovyetler'e özgü etkenler söz konusuydu —geri kalmışlık, 'bürokratik kötü yönetim' gibi. Ama (söz gelimi) ölçek, karmaşıklık, kısmî ve genel çıkar arasındaki çatışmalar, plân gerçekleşme göstergeleri, yatırım ölçütleri, teori ve pratikte fiyatlar, emek özendiricileri, tarımda ölçek ekisi ekonomileri, kullanıcı ihtiyaçlarının plân ve çıktı üzerindeki etkisi, bölgesel politikanın rolü ve bunun gibi konularda çıkarılması gerekli dersler de vardır. Sovyetler'in bu ve öteki sorunların (çevre kirlenmesi dahil) üstesinden gelme alanındaki sicili yetkin oluktan uzak olsa da Sovyet tecrübesini 'sosyalist değil' diye sınıflandırma yolunda önceden verilmiş bir karar yüzünden bu tecrübeyi yok saymak budalalık olur» (s. 55).

Sosyalist olmadığı, yani sınıfsız bir topluma götürmemiş olduğu açıktır diye Sovyet tecrübesini «yok saymak» gerekeceğini hiç kimse ciddi olarak öne sürmez. (2) Tersine,

(1) Meta üretiminin bulunmadığı sınıfsız bir toplum biçimindeki klâsik Marxist (hatta Marxizm öncesi) sosyalizm tanımına bağlı kalmanın mı, yoksa sosyalizm ile üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kalkışını eşitleyen «indigemeci» tanımı benimsemenin mi doğru olacağı sorunu şu yazımızda ele alınmıştır: «Bürokrasi ve Meta Üretimi», *Quatrième Internationale* No. 24, Nisan 1987.

bürokratik kötü yönetimin Sovyet ekonomisini ve toplumunu içine sürüklemiş olduğu birçok tuzaktan kaçınmaya çalışmak için dahi, bu tecrübeyi alabildiğine özenle incelemek gerekir gerçekten. Bu konuda Nove ile aramızdaki ayrılık, her şeyden önce, onun Sovyet tecrübesinden çıkarmak istediği derslerin çoğunun SSCB'nin görece geri kalmışlığı, yalıtılmışlığı ve bürokratik kötü yönetimi **çerçevesi içerisinde** görülmesi gerektiği noktasındadır.

Sorun, Sovyet ekonomisinin eksikliklerinin ne ölçüde başlı başına «merkezî plânlama ilkeleri»nden kaynaklandığını, ne ölçüde daha olgun koşullar altında kaçınılabilecek olan, geri kalmışlık ve bürokratik despotizmin birer ürünü olduğunu belirlemektir. Bir tek örnek verelim: SSCB'deki ünlü kuyruklar, ne ölçüde «merkezî plânlama»dan **kaçınılmaz olarak** kaynaklanan kıtlıkların sonucu, ne ölçüde ulaşım, dağıtım ve tarıma yapılan yatırımları sanayie, özellikle ağır sanayie yapılan yatırımlara kıyasla sistemli olarak ihmal etme yolunda alınmış yanlış kararın bir ürünüdür? Yatırımlarda böyle bir orantısızlık ne iktisadî açıdan rasyoneldir, ne de merkezî plânlamanın otomatik bir ürünüdür. Tersine, bürokratik kötü yönetimin olgunlaşmamışlığının, yanlışlığının, çarpıklığının, «plânsızlığının», tutarsızlığının, savurganlığının kanıtıdır. Olgun sanayileşmiş ülkelerde **demokratik olarak** merkezileştirilmiş bir işçi yönetimi sisteminde bu orantısızlıktan, uluslararası ölçekte, kaçınılabilirdi, kaçınılacaktır da.

Bu, somut tecrübeden yararlanmaya karşı, her hangi bir «sosyalist» (elbette Marxist değil!) dogmacılık ya da ön yargı adına ileri sürülmüş bir sav değildir kesinlikle. Tam tersine. Söz konusu olan, sosyalist bir dünyadaki olanaklı davranış kalıplarının iz düşümünü çizmek için —yalnız SSCB'deki değil— dünyanın en gelişmiş ülkelerindeki tüketiciler ve üreticilerin davranışlarıyla ilgili göz alıcı istatistiksel veriler yığınınından da yararlanmayı savunan bir savdır olsa olsa. Aslın-

da bize kalırsa durum bunun tam tersidir. Sosyalizmin «yapılabilirliği» konusunda açılıp gelişmekte olan tartışmada, (ya geçmişe ya da görelî olarak geri ekonomilere ilişkin) gitgide önemsizleşen trendleri son kırk ilâ elli yılda ileri ekonomilerde gerçekten olup bitenlerin karşısına çıkarıp, inatçı bir dogmatizm, ampirik veriler karşısında artan bir körlük sergileyenler piyasa ekonomisinin, o arada «piyasa sosyalizmi»nin sözde «ebedî» üstünlüklerini savunanlardır.

Böylece Nove'nin muhakemesinin geri teptiği bir başka noktaya geliyoruz. Nove, «düzenlenmeyen bir piyasanın büyük çaplı iflâslara ve yığınsal işsizliğe yol açabileceğini, bunların hata kaydetmek için israfli yollar olduğunu» iddia ederek diyor ki: «İşte bundan dolayıdır ki (başka sebepler yanında) 'Şikago' ideologlarıyla ve özelleştirme illetine tutulanlarla tartışmaya giriyorum» (s. 59). İyi ama Nove, piyasaları «düzenlemek» için girişilmiş, hepsi de dönemsel iktisadî bunalımları, dönemsel yığınsal işsizliği önlemekte başarısızlığa uğramış çabalarla dolu yüz yılı aşkın tecrübeyi niye göz ardı ediyor? Niye «düzenlenmeyen bir piyasanın ... yığınsal işsizliğe yol açabileceği [!]

» gibi özürücü bir formülün ardına saklanıyor? 1825'ten beri görülen en az yirmi bir iktisadî dalgalanma sırasında, piyasa ekonomisine dayalı batı ülkelerinin hepsinde bu görüngüye tanık olmadık mı, şimdi yirmi ikinci kez tanık olmuyor muyuz? Batı dünyasının 160 yıllık «reel» uluslararası piyasa ekonomisinden dersler çıkarma gereği üzerindeki bunca ısrarımız mantıkça tutarsız mıdır?

«Piyasayı Düzenleme»nin Sınırları

Hiçbir piyasa ekonomisinin dönemsel iktisadî felâketlerin yığınsal iflâslar (sermaye/ üretim teçhizatının yığınsal tahribi / değersizleşmesi), yığınsal işsizlik, yaşam düzeylerinde dönemsel düşüşler ve milyonların manevî sefaletinde dönemsel olarak görülen artış-

lar gibi illetlerinden kaçınamamış oluşu elbette bir rastlantı değildir. Bu durum, doğrudan doğruya söz konusu iktisadî sistemin doğasıyla bağlantılıdır.

Piyasa için üretim **bilinmeyen** alıcılar için, **bilinmeyen** miktarlarda yapılan, malî sonuçları **bilinmeyen** ürettir. Nove, bunun genel olarak mevcut toplumsal kaynakların onaylanmış toplumsal ihtiyaçlarla ilişki içinde dağılımının **ex ante** ve **ex post** biçimleri arasındaki farka bağlanamayacağını iddia ediyor. Bu iddia bize en hafif deyimle tuhaf geliyor. Piyasanın doğası üretici birimlerin de, tüketici birimlerin de birbirinin kararlarını önceden, yani apriori bilmemesi değil midir tam da? Peki ama bir araba fabrikasının dingil üretme birimi, fabrikanın, üretmeyi plânladığı araba sayısı için tam olarak kaç dingil ihtiyacı olacağını önceden bilmez mi?

Adam Smith ile öteki klâsikler, piyasanın «görünmeyen el»inin arz ve talebin denetlenmesini sağladığını savunduklarında bunun her zaman **post festum**, yani aposteriori gerçekleştiğini ima etmişlerdir. Serbestçe oluşan fiyatlar «iktisadî ajanlar»a davranışlarını **değiştirmeleri** için verilmiş birer **sinyal** değilse bunların yararı nedir piyasa ekonomisini savunanlara göre? Gel gelelim davranış **değişikliği**, **önceki** kararları düzeltme (üretim miktarlarını değiştirme, bunların niteliklerini ya da ürün bileşimlerini uyarlama, üretim tekniklerini dönüştürme, girdilerin emek/ sabit sermaye oranlarında değişiklik yapma vb.) gereğini —yani önceden alınmış **kararlarda** bir **temel belirsizliği** (kuşkululuğu)— içerir.

Nove, araba fabrikasının **nihai** ürününün, ne de olsa, piyasa aracılığıyla satılması gereken bir meta olduğunu, bunun satışının ise belirsiz olduğunu belirtiyor. Çok doğru. Ama bu besbelli olgu, apriori ve aposteriori kaynak dağılımı ya da, isterseniz, **dolaysız** ve **piyasaca-belirlenmiş** dağılım arasında yapmış olduğumuz temel ayrımı, zayıflatmak şöyle

dursun, güçlendirir. Araba satışları 2 milyondan 1,5 milyona düşerse piyasa, kaynakların yeniden dağılımını dayatmış demektir. Ama piyasa, 1,5 milyon araba için 1 milyon dingil ya da 7 milyon tekerlek üretilmesini **dayatamaz**. Fabrikanın **içinde** hükmeden, piyasa **değil**, teknik kat sayıdır. Kaynakların dağılımı **x** adet araba üretme kararının **otomatik ve katı sonucudur**, bölümler arası «satış rakamları» ya da «kârlar»ın bir fonksiyonu olarak **dalgalanmaz**. Aynı şekilde toplumun bütününü düzeyinde de tasarlayıp kurarak saptanmış öncelikler, apriori dağılımla hüküm sürer. Belirsizlikten kaçınılmaz olarak iktisadi dalgalanmalar çıkar. İşsizliğe yol açmaksızın üretimi azaltmak ya da emek-tasarruflu devrimci üretim tekniklerine geçmek (3) **olanaksızdır**. Bir dizi iflâsa neden olmaksızın fiyatlarda (kâr marjlarında ve kâr hadlerinde) keskin ve anî düşüşler yaratmak **olanaksızdır**. Özel mülkiyet ve rekabet, piyasa belirsizliğinin bütün bu kaçınılmaz kötülüklerini son derece artırır. **Hedefin gerisine atışı** kaçınılmaz kılarlar. Hedefin gerisine atış, dalgalanmaların çapını büyütür.

Hiçbir firmanın gücü, «genel yarar»ı ya da «toplumsal temettü»ü **azamileştirmeye** yönelik olarak davranmaya **elvermez**. Rekabet baskısı altında **hepsi**, «işler yolundayken» (yani piyasalar ve kârlar genişler gibi görünürken) yatırımlarını **artırmaya**, bunalım patlak verince de aynı şekilde yatırımlarını **azaltmaya**, o arada bu davranışın bir bütün olarak

ekonomi üzerindeki genel etkisine **aldırmamaya** zorlanır. Böylece dönemsel olarak «gereğinden çok» yatırımdan (tama yakın istihdam, aşırı ısınma) «gereğinden az» yatırıma (yığınsal işsizlik) geçer dururuz. «Piyasanın düzenlenmesi», yani kamu kesiminin müdahalesi, ancak iki dizi koşul altında bu dalgalanmaları yansızlaştırabilirdi. Dalgalanmalar olduktan sonra, ki bu durumda bunlardan kaçınılmış olmaz, sadece süreleri sınırlandırılmış olurdu. Kamu yatırımları toplam yatırımların dev —ve büyüyen— bir parçası olsaydı, ayrıca kamu kesimi iktisadî dalgalanmanın vargılarından büyük ölçüde yalıtılmış, yani özünde piyasa dışı bir niteliğe sahip olsaydı düzeltme ancak o zaman etkili olabilirdi. İkinci alternatif, özel yatırımlardaki düşüş gelip çatmadan kamu yatırımlarını artırarak, işsizlik türünden kötülüklerin oluşmasını **önlemek** olurdu. Ama genel ekonomi üzerindeki saptırıcı etkileri bir yana —meğerki özel yatırımlar zaten marjinal hâle gelmiş olsun—, böyle bir davranış tam da gerçek belirsizliğin varlığından soyutladığı için, özel yatırımlardaki yavaşlamanın çapı ve zamanlaması konusunda kesin bir ön deyide bulunmak olanaksızdır.

Dolayısıyla etkin «piyasa düzenlemesi» düpedüz olanaksızdır: Teorik tahlil tarihin kaydettiklerini doğrulamaktadır. Yığınsal işsizlikten ve çok sayıda iflâstan kaçınırken oldukça büyük bir piyasa ekonomisini muhafaza etmek istemek pastayı hem yiyip hem de satmaya benzer.

Toplumsal Öncelikler ve Sınırlı Kaynaklar

Toplam kaynaklar daima sınırlı olduğundan bu söylenenler daha da doğrudur. Sınırlı kaynakların kamu kesimi eliyle ya da ihtiyaçların doğrudan karşılanması için piyasa dışı amaçlarla her kullanışı, bunların piyasaya yönelik üretim için elde edilebilirliğini kısıtlar. Zaten Nove'nin kendisi de, «sağlık, eğitim, kamusal konut, posta, kentsel kamu

(3) Sırası gelmişken, bunlar, ortalama kâr haddi üzerinden satılması gereken çıktı hacminde hemen her zaman hatırı sayılır bir orta dönemli ya da uzun dönemli artışı içerir. Her hangi bir yeterli bunalım (iktisadî dalgalanma) teorisinin ikili doğası da buradan ileri gelir: Böyle bir teori, yalnız değer üretimini değil, kârın gerçekleşmesini de, yalnız değer (emek miktarları) akımını ve yapısını değil, üretim akımının ve onun sınıfsal yapısının ürettiği parasal talebi (satın alma gücünü) ve bunlar arasındaki orantılı (ya da orantısız) ilişkileri de incelemek zorundadır.

ulaşımı, çevre koruma, su sağlama, sokakların aydınlatılması ve temizlenmesi, parklar vb nin, para kazanma isteğiyle yapılan hizmetler olmadığını (olmaması gerektiğini)» (s. 58) belirtmiş. Bu listeye kültür ve bilgi (iletişim) hizmetleri ile temel yiyecek ve giyecek maddelerini eklersek —ki eklemek gerekir— dünyanın çoğu sanayileşmiş ülkelerindeki sivil harcamaların yüzde 70 ilâ 80'ini zaten kapsamış, ekonominin olsa olsa küçük bir kesimini piyasa ilişkilerinin tasarrufuna bırakmış oluruz. Kuvvetle inanıyoruz ki temel yiyecek, giyecek maddeleri ile herkes için ortalama konut ve kültür mallarının, dağıtımları yalnız kullanım değerleri biçiminde ihtiyaç giderme esasına dayandırılması, yani para/piyasa ilişkilerinden ayrılması gereken ürün ve hizmetlerin listesine dahil edilmesini **gerektiren** zorlayıcı toplumsal ve psikolojik sebepler bulunmaktadır.

Binlerce yıldır insanoğlu, açlık, güvensizlik, hastalık, salgın ve doğal afetlerin gölgesinde ve temel ihtiyaçlarının giderilmesinde anı ve feci düşüşlerle karşılaşma tehlikesi içinde yaşayageldi. İktisadî güvenliğin uzun dönemli bir temel üzerinde sağlanması için özünde birbirinden farklı olan yalnız iki çeşit iktisadî mekanizma vardır: ya bireysel kavgaya yoluyla büyük para tutarlarının (servetler) biriktirilmesi ya da her bir bireye, bireysel durum ve çabalarından bağımsız olarak, temel ihtiyaçlarının karşılanması güvencesini veren bir toplumsal düzenleniş. Birinci mekanizma, rekabete, bencilliğe, saldırganlığa, toplumsal hayatta evrensel çürümeye (yiyiciliğe), gittikçe artan yabancılaşmaya, kısacası kayıkçı dövüşüne dayalı toplumsal davranışları (toplumsal değerler ve, bu terim kullanılmak istenirse, toplumsal **ethos** dahil) besler. Bunun, yalnız kapitalist toplum için geçerli değilse de, en yüksek derecesine orada ulaştığı besbellidir. Söz konusu durum, kapitalizm öncesi küçük meta üretiminde de görülür. SSCB, Doğu Avrupa ve Çin örnekleri-

nin çarpıcı bir biçimde doğruladığı üzere, kapitalizm sonrası kısmi meta üretiminde de geçerli olduğu kesindir. Gerçi bu durum maddi koşullar piyasa ve para ilişkilerinin köklü olarak körelmesine izin vermediği sürece kaçınılmaz olabilir; ama milyonlarca insana ağır fiziksel ve zihinsel güçlükler dayatan bir toplumsal kötülük olduğu kuşkusuzdur. (4) Aynı zamanda toplumsal alt üst oluşları ve global tehlikeleri de artırır.

Mahşerin dört atlısının —hayatın nükleer imhası; eko-sistemlerin ve biyosferin tahribi; Üçüncü Dünya'da açlık; kuzey yarı küresinde «ikili toplum»un kurbanları arasındaki yığınsal yoksullaşma— soluğunun ensemizde olduğu bir zamanda bu günkü dozlarda rekabetçi ve saldırgan davranış düpedüz insanoğlunun katlanabileceği bir şey değildir. Bunun tersi bir **ethos**'u, iş birliği, dayanışma ve evrensel olarak uygulanan ahlâk kurallarını, besleyen bir toplumsal düzenleniş, insanlığın sırf fiziksel olarak varlığını sürdürmesi için bile bir **sine qua non** hâline gelmiştir. Ya iş birlikli davranış, yani sosyalizm ya da sefalet ve barbarlıkla birlikte elle tutulur bir fiilen yok olma riski: Budur insanoğlunun bu gün önünde duran seçim. Temel maddi güvenlik sağlanmadan ve ihtiyaçlar karşılanmadan dünya çapında iş birlikli davranışın beslenebileceğine, bunun ise ortak ahlâk kurallarına evrensel olarak uyulmasıyla sonuçlanabileceğine inanmak ütöplerin en kötüsüdür. İhtiyaçların giderilmesinin aç göz-

(4) 28 Şubat 1988 günlü **The Sunday Times**, Çin Halk Cumhuriyeti yüksek mahkeme başkan vekili Lin Jun'un, 1987'de 5 200 «kadın taciri»nin mahkeme önüne çıkarıldığını —1986'dakinden yüzde 150 daha fazla—, ama bu rakamın bu işle meşgul olanların ancak bir bölümünü oluşturduğunu belirttiğini aktarıyor. «Piyasa sosyalizmi»nde beyaz kadın ticareti anlayacağınız, hem de artan ölçüde! Ortalama ücret ayda 50 000 TL dolayındayken yoksul bölgelerden ve katmanlardan genç kızları fuhuş için satanlar tam 12 500 000 TL kazanıyorlarsa bunda şaşacak ne var?

rin hayli üstünde ücretler teklif etmek zorunda olacaklardır. Çok sayıda teklif de, çok sayıda talep de çıkmayacaktır. Zaruret karşısındaki bu özgürlüğü yok ederseniz az sayıda girişimcinin çok sayıda ücretli emekçi bulundurma özgürlüğünü ancak o zaman sağlamış olursunuz.

«Çoğunluk tahakkümü» müdür bu? İsterseniz öyle diyebilirsiniz, nasıl ki her türlü çoğunluk yönetimine de azınlığın açısından bakıp «tahakküm» diyebilirsiniz. Ama sermayeciliğe heveslenenlere dayatılacak «güçlükler», kapitalizmin işsizlere ve yoksullara dayattığı güçlüklerle kıyasla, en hafif deyimle, ılımlı olacaktır. Güvenceli tüketim standardından onlar da yararlanacaktır. İlâve lükslerinin birazından vazgeçmek zorunda kalacaklardır, o kadar. Ayrıca gittikçe daha çok boş zamana sahip olacaklar, bu boş zamanı istedikleri, bireysel ya da iş birlikli, her türlü faaliyet —üretim dahil— için kullanabileceklerdir. Bunun alternatifi, yani ücretli emek üstündeki tahakküm, sarsıcı ve yıkıcı mantığıyla, çok daha fazla insana çok daha ağır güçlükler dayattığından âdil bir toplum arayışında «çoğunluk tahakkümü»ünün, piyasa tahakkümü dahil, «azınlık tahakkümü»ne göre ehvenişer gözükeceği kuşkusuzdur.

Para, Tüketici Doyumu ve Toplumsal Öncelikler

Nove, piyasa ilişkilerinin ancak toplumsal hizmetler ve su ya da elektrik enerjisi gibi birkaç türdeş malda kaldırılabilirliğini savunuyor (s. 58). Bu ilişkilerin, talep elâstikiyetleri sıfıra doğru düşmekte, hatta eksi hâle gelmiş olan bütün mallarda aynı şekilde körelebileceği yolundaki savımızı yok sayıyor. Düzinelerle ekmek çeşidi ya da yüzlerce çorap modelinin bulunuşu, bu malların genel tüketimini var olan istatistiksel kanıtlar ışığında daha az kestirilebilir kılmaz. Ve bunların üretimi artık kâr için yapılmaz da tüketicilerin seçiş ve ısmarlamalarına —ilâveten

açıktan ve çelişik kalite kontrolüne— dayanırılırsa sonuç, tüketimde, piyasa sisteminde geçerli olandan daha büyük doyum ve çeşitlilik olur. Bunun için birçok sebep gösterebiliriz; birkaçı üzerinde yoğunlaşalım.

Birincisi, ticarî bir sistemde çeşitli araçların her birinin kâr marjlarını araya sokmalarından ve reklâm maliyetlerinin —ki etkisi çoğu kez halkın aldatılması, yönlendirilmesi ve hüsrana uğratılmasıdır— de tüketicilere yüklenmesinden dolayı dağıtım maliyetleri tüketici aleyhine yapay olarak şişirilir. Geçenlerde Belçika oteller, lokantalar, kahveler ve barlar Ticaret Birliği (HORECA), barlarda 35 franga (1,00 \$) satılan bir fincan kahvenin içindeki fiilî kahvenin fiyatının yalnızca 0,5 frank, yani yüzde 1,5 olduğunu itiraf etti. Dağıtım maliyetleri malzeme giderleri ile o kesimde çalışanların tüketici gelirine indirilebilse dağıtım birimlerinin önemli ölçüde artırılması, bireysel tüketicilerin bu satış noktalarına çok daha kolay erişebilmesi ve tüketici istekleri, dağıtıma ulaşma ve üretim çeşitliliği arasında kâr sistemindekine oranla daha güçlü bir fidbeğin oluşması, topluluk açısından daha az maliyetle, mümkün olur.

İkincisi, kâr sisteminde bir malın üretilip üretilmeyeceğini belirleyen, ortalama maliyet değil, kâr marjıdır. Nove, **New Left Review**'nin yayımlanması —yani basın özgürlüğü— sorununa, bunun «alternatif kullanımları olan girdilerin, üretim araçlarının edinilip kullanılmasını gerektirşine» (s. 58) değinme ihtiyatsızlığını gösteriyor. İyi ama devlet bu gün kaynaklarının yüzde 6'sını silâh üretimi ve yönetimine ayırmaya apriori karar verabiliyorsa ya da Nove'nin «piyasa sòsyalizmi»nde ortaklaşma (collectivity) ulusal kaynakların yüzde x ya da y kadarını eğitime, sağlığa, toplu ulaşma, kamusal konuta vb.ne ayırıyorsa özgür ve çeşitli bir basın için gerekli kaynakların dağılımı ne diye piyasaya bırakılsın? Ne diye topluluk, mevcut kaynakların diyelim ki yüzde 0,5'ini ya da yüzde 1

veya yüzde 1,5'ini, belirli bir sayıdaki her tüketici kümesine tercih ettikleri günlük, haftalık, aylık gazete ve dergilerin verilmesine —bu belirli sayının basında bu günden çok daha büyük bir çeşitliliği (çokluğu) mümkün kılmak üzere günümüzün ticarî koşulları altında olduğundan çok daha düşük olması koşuluyla— yetecek kadar yayın evi, basım işçisi, gazete kâğıdı ve bayi bulunmasını sağlayacak şekilde ayırmaya apriori karar veremesin? Bunun alternatifi, ister büyük sermayenin, ister devletin, isterse her ikisinin merkezî denetimi yüzünden basın özgürlüğünün gitgide **kısıtlanmasından** başka bir şey olmaz. Bir iki yıl önce Fransa'da piyasa sisteminin basın özgürlüğü açısından ne gibi uğursuz içermeleri olabileceğinin örneğini gördük. Dünyanın en büyük gazetelerinden birinin, **Le Monde**'un, baskı sayısında topu topu yüzde 5'lik bir düşüş, bir milyondan fazla insanı tercih ettikleri günlük okumalarından yoksun bırakmakla tehdit etti. Tüketicilerin seçişini ve çeşitliliğini sağlamanın en iyi yolu bu mudur gerçekten?

Üçüncüsü, kâra yönelik piyasa üretiminde bir metanın üretimi yerine bir başkasını ikame etmek, tekeli ya da oligopolcü firmaların çoğu zaman işine gelir; yeter ki ikinci meta, tüketici tercihlerinden bağımsız olarak ve birinci meta hâlâ kârlı olsa bile, kârları artıracağına benzesin. Böylece tüketiciler, aranan bir metadan sırf artık üretilmediği için yoksun kalabilirler. Uzun çalar plâklardan **Compact Disc**'lere geçilmesiyle olmaya başlayan da budur.

Nove'nin de, «piyasa sosyalizmi» savunucularının her hangi bir başkasının da piyasa rekabetinin en zayıf rakiplerin ayağını kaydırma, yani tekele yol açma yönündeki **kaçınılmaz** eğilimi, bunun tekeller arasında daha yüksek bir düzeyde rekabetle sonuçlanması, bunun ise daha da büyük (günümüzde esas olarak çok uluslu) tekellere yol açışı üzerinde fazla yorum yapmayışı oldukça anlamlıdır.

Sermayenin bu yoğunlaşma ve merkezleşme süreçleri, sanayi kapitalizminden önceki günlerden bu yana, yani en aşağı dört yüz yıldır piyasa ekonomisinin gelişmesine düzenli olarak eşlik etmiştir. «Fiilen var olan piyasa ekonomisi»nin bu pratik tecrübesi ceffelkalem savsaklanabilir mi? (6)

Temel ihtiyaçlar bir kez giderilince piyasa ilişkilerinin daha zengin bir toplulukta daha büyük tüketici egemenliği sağladığı düpedüz yanlıştır. Doğrusu bunun tam tersidir.

Nove, «paranın ... ihtiyaçların yoğunluğunu değerlendirmek için vazgeçilmez bir ölçme çubuğu» (s. 59) olduğu savını tekrar tekrar öne sürüyor. Öyle midir gerçekten? Bir rey açısından baksak bile önerme, en hafif deyimle, kuşkuludur. **Ek** gelirinizi çoğunuza bir piyano almak yerine daha pahalı bir tatile harcarsanız bu, değişik malların üretim maliyetinin aralarında oldukça kilit bir rol oynadığı birçok etkenin bir fonksiyonu olur.

Mikro-iktisadî bir düzeyde bile kuşku bulunan söz konusu önerme makro-iktisadî açıdan bakıldığında baştan aşağı yanlıştır. Satın alma gücü —derneşik talep— **eşitsiz biçimde** dağıldığı sürece üretim, ihtiyacın daha yoğun olduğu yere değil, paranın daha

- (6) Kilit toplumsal tüketici ihtiyaçlarını gidermesi gereken metalarda tekeli örnekleri —her ne kadar tersine bir efsane varsa da— artmaktadır. Bunların içermeleri ve potansiyeli ürktücüdür. 3 Mart 1988 günlü *The New York Review of Books*'ta yazan Prof. M. F. Perutz, 1964'te ABD'de aşısı yapan on iki firma bulunmasına karşılık 1984'te bu sayının beşe düştüğünü açıklıyor. Bu daralma, moleküler biyolojideki ilerlemelerin sıtmaya, hepatit-B'ye, koleraya ve dünyada en çok sayıda insanı etkileyen öteki hastalıklara karşı aşılarda geliştirilmesine yol açmakta olduğu ve AIDS salgınının önleyecek bir aşıya şiddetli ihtiyaç duyulduğu bir zamanda meydana geldi. Bu tekel benzeri konum, geriye kalan birkaç firmaya, artan dava masrafları gibi çeşitli özürlere sığınarak, kuş palazı, tetanos ve boğmacaya karşı bir aşının fiyatını, altmış katı bir artışla, 16 cent'ten 10 dolara çıkarma olanağı vermiştir.

çok, kârların daha hızlı olduğu yere gidecektir. İkincil konutlara olan ihtiyacın evsizlerin konut ihtiyacından daha yoğun olduğunu her hâlde hiç kimse ciddi olarak iddia etmeyecektir. Gene de, dünyanın geriye kalan bölümü bir yana, göreceli olarak zengin ülkelerde bile hâlâ milyonlarca evsiz varken, ikincil konutlar (ve lüks evler) geniş çapta inşa edilmektedir. Ya Batı'nın refah içindeki orta sınıfları arasında ikinci bir televizyon cihazına ya da ev bilgisayarına duyulan ihtiyaç karşısında Üçüncü Dünya'nın aç insanlarının gıdaya olan «ihtiyaç» yoğunluğu? Oysa çok daha fazla kaynak, piyasa mekanizmaları aracılığıyla bu ihtiyaçların ikincisinin değil, birincisinin giderilmesine ayrılmaktadır.

Makro-iktisadî açıdan yanlış olan önerme, piyasa güçlerinin dayattığı belirli dağılım tercihlerinin **bütün** toplumsal maliyetlerini ve bunların **eş zamanlı olarak var olan çeşitli ihtiyaçlar** bakımından içermelerini derneşik hâle getiren, yani toplumsal öncelikler sorununu hesaba katan **makro-toplumsal** bir açıdan daha da yanlıştır. Bu açıdan bakıldığında para rasyonel bir ölçme çubuğu değildir —meğerki parasal «maliyet-fayda» tahlilinin sonuna dek insanlık dışı mantığını benimseyip binlerce insanın hayatlarının ve ölümlerinin «değer»ini, bunların gelecekteki «kazancı»nın (gelecekteki mesleklerinin ne olacağı henüz bilinmeyen çocuklarındaki dahil!) kapitalizasyonuna dayalı olarak hesaplayalım.

Bu bakımdan en yıkıcı örnek ev ile iş yeri, ev ile alış veriş merkezi arasında bir ulaşım aracı olarak korkunç boyutlarda bir iktisadî savurganlık kaynağı olan özel otomobildir. (7) Dört ya da beş kişilik, ama her

biri yalnız bir ya da iki kişi taşıyan, günde bir ilâ iki saatten fazla çalışmadığı hâlde kentlerimizi sekiz, dokuz, hatta yirmi iki saat boyunca tıkayan, trafiği bütünüyle felce uğratmasa bile gittikçe yavaşlatan, aynı zamanda kent ve kırlarımızı öldürücülüğü gittikçe artan zehirli bir egzoz bulutuyla kirleten on milyonlarca arabalık bir filo. Dahası sorumsuzca ve beceriksizce yönetilen bu filo, ancak büyük savaşlarla karşılaştırılabilecek bir katliam aracıdır. Gerçekten son otuz yılda otomobil, dünya çapında I. Dünya Savaşı'ndakinden daha çok insanı öldürmüş ya da sakat bırakmıştır! (8)

Bütün kentlerin büyük caddelerinin sözelimi her üç dakikada bir geçen küçük otobüslerden oluşan bir filoyla kapsanması, böylece bütün muhtemel yolcuların rahat bir yer bulmalarının güvence altına alınmasıyla park sorunlarının ve kirlenmenin bu günkü düzeylerin yüzde onuna düşürülmesi —hele bunlar elektrikli otobüsler olursa— ve enerji harcamasının aynı mertebeye azaltılması, **makro-toplumsal** bir açıdan tercihe değer olmaz mıydı? Ve bu tür bir ihtiyaç-gideren sistem bütün yurttaşlar için **parasız** olsa, yani topluluk mevcut kaynaklarının yüzde ikisini ya da üçünü bu ücretsiz hizmeti herkes için güvence altına almak için ayırmaya apriori karar verse sözüm ona «edinmecilik iç güdüsü» boşa çıkarılmış olmaz mıydı? Bu koşullar altında hâlâ özel araba satın alıp benzin için özel olarak **para verecek** kaç kişi çıkar? Bu gibi alımları «yasaklamak» için her hangi bir «polis»e gerek kalmaz. Tüketici açısından maliyet karşılaştırması çoğunluk açısından işi halledecek, yavaşılmaz otobüs park biletlerinin de buna katkısı olacaktır tabii.

Otobüs ve araba üretiminde ölçek eksik

(7) Özel araba boş zaman alanında bir özerklik (özgürlük) aracıdır. Ama bu işlevi ancak, özel mülk konusu olmayıp **gerektiğinde** fiili kullanıcılarının emrine verilecek bir araba filosu yerine getirebilir. Böylesi, bu işleve ayrılacak kaynaklarda gene büyük bir makro-iktisadî indirim beraberinde getirir.

(8) Özel otomobilin parlak bir genel sosyalist eleştirisi, dostumuz Winfried Wolf'un **magnum opus**'unda geliştirilmektedir: **Eisenbahn und Autobahn**, Hamburg 1987.

ekonomileri buna eşlik etse ve kamu mülkiyetindeki fabrikalar mikro-iktisadî açıdan bu günün özel oto şirketlerinden daha az etkin olsa bile —ki bu var sayıma hiç de kanıtlanmış gözüyle bakmıyoruz— kirlletici bir hareketizliğe doğru her gün yapılan çılgınca yarıştaki bu köklü indirimin getireceği **genel** sonuçlar, maddî kaynaklar ve insan hayatları açısından gene de devasa bir tasarrufu içerecektir. Tüketici doyumu —yani ihtiyaç doyumu— artacaktır. Para, kendisine genellikle atfedilen rolün tam tersini oynayacaktır: uyarıcı değil, caydırıcı rolü. Bir kez daha: Bir topluluğun, büyük ölçüde yerinden ve komünal biçimde yönetilen ve her hangi bir piramidal bürokrasiye ihtiyaç göstermeyen ya da en azından günümüzün dev tekellerinden çok daha az ihtiyaç gösteren, parasız, rahat ve etkin bir kamusal ulaşım sistemi lehine çoğunluk oyuyla karar vermesini «piyasa sosyalizmi»nin hangi müstebit savunucusu ne hakla **yasaklayacaktır?**

Utque Tertium Datur!

Gerek bürokratik merkezileştirmenin, gerekse «piyasa sosyalizmi»nin yaşayabilir ve istenilir bir alternatifi olduğuna karşı çıkan Nove, çağdaş bir ekonomide merkezden kaynak (özünde maddî girdi) dağılımının kaçınılmaz olduğu gerekçesiyle «tertium datur»u reddediyor: «Eni konu basit ürünler bile bazen çok sayıda son derece özgül girdileri gerektirir. O zaman, hiyerarşik bir otorite piramidi olmadan, binlerce girdinin her birine ilişkin delege toplantılarının girdi-çıkıtı uyarılığıyla sonuçlanacağını nasıl güvence altına alabileceğiz —meğerki girdiler satın alınabilsin ve piramit gereksiz kılınsın? Heyhat, **tertium non datur.**» Bu, işin başına dönmekten başka bir şey değildir, sanki bütün önceki tartışma hiç yapılmamış gibi.

Bir kere, piyasa, «girdi-çıkıtı uyarılığı»na otomatik olarak yol **açmaz**. Kapasite fazlaları ile kıtlıklar, dönem dönem yan yana var

olur. Kıtlıklar, patlayarak bumlara, kapasite fazlaları ise çoküntüye dönüşür. «Fiilen var cian piyasa ekonomisi» ile iki yüzyıldır bağlı olan iktisadî dalgalanmalar dev «girdi-çıkıtı» **uyarsızlıklarının** kanıtıdır.

İkinci olarak, «binlerce» girdinin çoğu, fiyat dalgalanmalarına bağımlı değildir. «Satın alma» yalnızca biçimseldir, seçişi belirlemez. Girdiler, genellikle hiç fiyat rekabeti olmaksızın, sipariş üzerine yapılır ve önceden saptanmış teknik niteliklere bağlıdır. Ancak vahim başarısızlık (düşük kalite, teslim tarihlerine uyulmaması, fahiş fiyat) durumunda ciddi uyumsuzluklar çıkar.

Üçüncü olarak, ademi merkezizetçi dağılım fiyat dalgalanmalarının bir fonksiyonu olarak dağılımla, yani piyasa aracılığıyla dağılımla nasıl özdeş değilse **merkezî** kaynak dağılımı —ki gerçekten kaçınılmazdır— da **ayrıntılı** dağılımla özdeş değildir. Nove, **eklemlenmiş** öz yönetimin pek âlâ mümkün olduğu yolundaki savımıza cevap vermiyor. **Ulusal** (ya da uluslararası) bir delegeler kongresinin, farklı ve **tutarlı** girdi-çıkıtı varyantları arasında seçim yaparak, söz gelimi yirmi ya da otuz tane kilit sınai-toplumsal dala GSMH'nin ne kadarının ayrılacağına demokratik bir biçimde karar vermesi yeter. (9) Daha sonra kongre, diyelim ki, çelik ya

(9) Bu tür toplumsal önceliklerin kapitalizmde bile nasıl kendilerini dayattığı, on iki Batı Avrupa ulusu arasında «1992 serbest ortak pazarı» için şu sıralarda yapılan hazırlıklarda çarpıcı bir biçimde açığa çıkıyor. Başka şeylerin yanı sıra 350 milyon insanın gündelik hayatlarına ve ticaretine yön verecek 300 tane «iç piyasa yönergesi»nin saptanmasıyla ilgili bu hazırlıklar arasında veteriner denetimleri, makyaj gereçleri, zehirli ilaçlar, vinçler, su miktarı, tekerleklerde dış lastik derinliği, kamyon ağırlıkları, oyuncakların güvenliği, hayat sigortası, araba egzozları, asbest kirlenmesi, araç telefonları, çimen kırma makinelerinin gürültüsü, sigorta düzenlemeleri, eğitimde aranan nitelikler vb. vb. gibi değişik konular var.

da deri sanayinin veya eğitimin daha ayrıntılı plânlanması yetkisini, bu sanayilerin ve hizmetlerin başka kongrelerde bir araya gelmiş temsilcilerine (tüketici temsilcileri dahil) devreder. Sonra da bunlar, daha da ayrıntılı kararlarla ilgili yetkiyi bölgesel, yerel konseyler ile işletme konseylerine devreder. **Sınırlı kaynaklar üzerindeki alternatif talepler ne yok sayılır, ne de gizlenir. Değişik düzeylerde demokratik olarak çözüme bağlanırlar.** Bu tür kurumlardan katı hiyerarşik yapılar doğmaz. Bu, gerek kör piyasa güçlerinin zorbalığı, gerekse kibirli teknokrat ya da bürokratların zorbalığı karşısında üretici/tüketici egemenliğini —yani kendi kaderlerini belirleme hakkını, kelimenin gerçek anlamında özgürlüğü— kesinlikle güvence altına alır. Bunda bütünüyle yapılabilir olmayan ne var? (10) Aşırı siyasallaşmayla sonuçlanır mı bunlar? Belki. Ama siyasal çoğulculuğa dayalı, kitle iletişim araçlarından serbestçe yararlanılabildiği, sürekli açıklık ve **kamu denetiminin** bulunduğu **özgür** bir toplumda siyasallaşma, yığinsal işsizliğin ya da bürokratik kötü yönetimin bir sonucu olan devasa israfın yanında hiç kuşkusuz ehvenişerdir.

Alec Nove'nin «piyasa sosyalizmi»nin gerçekliğine olan inancı, kısmen, karmaşık bir modern ekonomide yurttaşların öz yönetiminin her nasılsa gerekçilikten uzak olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor. Oysa sosyalistlerin öz yönetim savunusu, Nove'nin üzerinde durmadığı ikinci derecede toplumsal koşulları

ön-gerektirir: herkese yüksek öğretim hakkı, çalışma haftasının radikal olarak kısaltılması, bilişim teknolojisinin üretici ve tüketici grupları arasında yaygınlaştırılması, kitle iletişim araçlarından geniş çapta yararlanılması. Görüş ve çıkar çatışmaları hiç kuşkusuz gene ortaya çıkacaktır; ama bu, sosyalistlerin çoğulcu bir demokrasiye bağlı kalmaları için bir nedendir.

Sömürünün kurumlaşmış eşitsizlik biçimindeki temel tanımına dönersek sorun biraz daha aydınlanır. «Piyasa sosyalizmi»nin savunucuları, piyasa ilişkilerinin sistemli olarak eşitsizlik doğuracağını genellikle teslim ederler; nitekim günümüzde Sovyetler Birliği ve Çin'de öyle pazarlaşma savunucuları vardır ki bunlar, çoğu kez Alec Nove kadar bile kayıt koymaksızın, eşitsizliğin gerekli olduğunu ilân etmektedirler. Son tahlilde sömürü kimileri daha çok tüketip daha iyi yaşayabilsinler diye birçoklarının uzun saatler boyu çalışmak zorunda kalması demektir. Çoğunluğu dil dökerek kandırmak gerekir ki sömürüye razı olsunlar. Yavaş yavaş kandırıldıklarının farkına varırlarsa onları zorlamak gerekir. Sonunda «salt iktisadî» zora baş kaldırırlarsa bu kez de iktisat dışı zorla ikna edilmeleri gerekir. Sömürünün hizmetindeki bir kurum olarak devletin doğuşu, böyle olur. O hâlde bir uyarıyla sözlerimizi bitirebiliriz. Bazıları, bürokrasiye olan şiddetli muhalefetleri yüzünden «piyasa sosyalizmi»ni yeğliyorlar. Gel gelelim sonunda devleti yurttaşlar kitlesinden ayrılmış bir baskı aygıtı olarak yeniden icat etmek onların kadeRIDIR. Meta üretiminin körelmesinin ütöpik olduğuna inananlar, devletin körelmesinin de ütöpik olduğu sonucuna ulaşmak zorunda kalacaklarını göreceklerdir.

İnsan Özgürlüğüne Dair

Tartışmanın yüreğine dönüyoruz yeniden. Biz iddia ediyoruz ki tartışmanın yüreğinde yatan, iktisadî etkinliğin olabildiğince artırıl-

(10) Bilgisayar çağı —yani üçüncü teknolojik devrim— işçi yönetimini büyük ölçüde kolaylaştırıyor: «Bir imalat tesisinde bir de bakıyorsunuz ki bilgiler, makineleri işletenlerin elinde toplanıvermiş; hiyerarşinin iki üç basamak yukarısındakiler için saklı tutulmuyor artık bunlar» diyor Bay Eberle (Proctor and Gamble'in eski imalat başkanı yardımcısı). «Birinci düzeydeki âmirler, işçilerin eline geçinceye kadar bu bilginin gücünü takdir edemiyorlar. Sonraki direnişleri müthiş oluyor» (International Herald Tribune, 15 February 1988).

ması değil (iktisatçıların genellikle sunduklarından çok daha kesin bir tanım olmadan bunu ölçmek mümkün müdür ki zaten?), insan özgürlüğünün, yani, ister iktisadî, ister siyasal, isterse sosyokültürel olsun, bireylere dışarıdan dayatılan tahditler karşısındaki özgürleşmenin olabildiğince artırılmasıdır. Tartışma insan var oluşunun **asli** amacı olarak kendi kaderini belirleme üzerinedir.

Herkesin temel insanî ihtiyaçları karşılanmadan özgürlük ve kendi kaderini belirlemenin olanaksız olduğu, bize göre apaçıktır. Dolayısıyla bu temel ihtiyaçların fark ya da ayırım gözetmeden karşılanmasının güvence altına alınmasının bir aracı olarak iktisadî etkinlik, bu kavramsal çerçeve içerisinde alabildiğine anlamlıdır. Ama bütün öteki kaygıların ve güdülenmelerin üstüne çıkarılarak insan çabasının **sürekli** bir amacı hâline getirilirse akıl dışı bir niteliğe bürünür, giderek ters teper.

Öyleyse gerçek tartışma, tam tamına şu soru çevresinde dönmektedir: Bir kez temel ihtiyaçlar karşılanınca, iktisadî etkinliğin olabildiğince artırılması amacı, bireysel ve toplumsal maliyetlerine bakmadan, mutlak bir şekilde hüküm sürmeye devam etsin mi, yoksa çalışma haftasının (yetişkinlik yıllarının tümündeki çalışma zamanı) radikal olarak kısaltılması, yönetenler ile yönetilenler arasındaki toplumsal iş bölümünün radikal olarak azaltılması, yaratıcı boş zamanda patlayıcı bir genişleme, doğal çevrenin korunması, fiziksel ve zihinsel illetlere karşı mücadele vb. gibi amaçlara tâbi mi kılınsın?

Bütün bunların ütöpik olduğunu iddia edenler, insanoğlunun hangi koşullar altında

olursa olsun «nesnel iktisadî yasalar»ın zorbalığına ve toplumsal eşitsizliğe boyun eğmeye mahkûm olduğunu söylemiş oluyorlar aslında. Bunlar, bu tahditleri kabul etmemenin ihtiyaçların karşılanmasında kabul edilemeyecek kadar düşük standartlara yol açacağını ekliyorlar söylediklerine. Bu, ilk günah hurfesinin yeniden ısıtılıp önümüze sürülmesidir düpedüz. Bu ön yargıya bağlı bir de **homo oeconomicus** efsanesi vardır ki o da, büyüklü küçüklü) rekabetçi burjuvaların, insanlık tarihinde görece yeni edinilmiş olan davranış kalıplarının zaman ve mekân boyunca insan var oluşunun tümüne genelleştirilmesi çabasından başka bir şey değildir. Bu iddiaların hiçbir bilimsel temeli yoktur.

Gerek Nove'nin, gerekse benim anladığımız biçimiyle «Marxçı sosyalizm»in anlamı yalnızca şudur: özgürce bağlanmış üreticilerin maddî ve insanî kaynakları birtakım «ebedî iktisadî yasalar»a göre kullanma **zorunluluğundan** kurtulmaları. Bu üreticiler/tüketicilerin hem toplumsal hem de iktisadî önceliklerini özgürce belirledikleri bir toplumdur söz konusu olan. Daha çok boş zaman ya da daha az yorucu ve daha az tek düze iş karşılığında ikinci televizyon cihazından vazgeçmek isterlerse buna sonuna kadar hakları vardır. Hiç kimse, bu tercihleri onlara **dayatmamalıdır**, ne piyasalar ne uzmanlar, ne bilim adamları/filozoflar, ne karizmatik önderler, ne de partiler —bunların hepsinin de allâmelikten ne kadar uzak olduğunu tarih kanıtlamıştır. Bu kararları kendi bilinç ve duyarlıklarının ışığında özgürce almak onların hakkı olmalıdır. İnsan özgürlüğü budur işte. Sosyalist plânlama budur işte.

İçtiklerinizin en iyisi

meysu

meyve suyu ve gıda sanayii a.ş.

- ★ meyve suyu
- ★ konsantre
- ★ pulp
- ★ reçel
- ★ marmelat
- ★ komposto
- ★ salça
- ★ her çeşit yem

Teİgraf : meysu
Telefon: 60809-60810-69149
Yem Sanayii tel: 60808
Teleks: 49527 mey tr
Sicil No: 4227
Kaleönu V.D.KA-7891
Ankara Asfaltı 10.Km. Keykubat-KAYSERİ

İSTANBUL
33579 50-33579 51
ANKARA
118 52 89-125 55 05

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

KURULUŞUNUN 35 NCİ YILINI İDRAK EDERKEN YURDUMUZ EKONOMİSİNDE KÖKLÜ BİR YER SAĞLAYARAK ÇİFTÇİMİZİN İHTİYACI BULUNAN GÜBRENİN SAĞLANMASINDA KENDİSİNE DÜŞEN GÖREVİ BAŞARI İLE YERİNE GETİRMekten KIVANÇ DUYAN ŞİRKETİMİZ, BÜYÜK TECRÜBESİ VE TRİPLE SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRE TESİSLERİ İLE HİZMETİNİZDEDİR.

GÜBRELERİMİZ, BİTKİ İÇİN GEREKLİ BESİN MADDESİNİ TOPRAĞA SAĞLAYARAK BOL ÜRÜN ALINMASINDA BAŞLICA ETKEN OLMAKTADIR. BÜTÜN MAHSULLER İÇİN GÜBRE, ÜRÜNDE BEREKET DEMEKTİR.

ŞİRKETİMİZ TESİSLERİNDE ÜRETİLEN VE TÜRK STANDARTLARINA UYGUNLUĞU TESCİL EDİLMİŞ BULUNAN SÜPERFOSFAT VE KOMPOZE GÜBRELERİMİZ 50'ER KİLOLUK AMBALAJLAR İÇİNDE SATIŞA SUNULMUŞTUR.

ÇİFTÇİ VATANDAŞ, BOL VE İYİ VASIFLI MAHSUL ALMAK VE ÇOK KAZANMAK İSTERSEN, GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.'nin KOMPOZE VE TRİPLE SÜPERFOSFAT GÜBRELERİNİ KULLAN.

Genel Müdürlük : Kasap Sokak No. 22 Esentepe / İSTANBUL
Tel. : 174 28 82 (8 Hat)

Fabrikalarımız :

Yarımcı Süperfosfat Fabrikası - İzmit
Tel. : 0.211. 31306-9. 921174721-22

Sarıseki Süperfosfat Fabrikası — İskenderun
Tel. 0.881 13794-95-96-97

Aygaz

Hayata g z ellikler sunar.

SAHİN sahipleri!

siz de otomobilinizi "değiştiren" jantı secin

Şimdi,
DOĞAN'lara orijinal olarak takılan
CEVHER ÖZEL ALAŞIMLI
ALÜMİNYUM JANT'lar,
ŞAHİN'lere de
farklı bir güzellik kazandırıyor.

Vakit geçirmeden
jantlarınızı değiştirin!

Artık bütün ŞAHİN'ler
pınl pınl CEVHER JANT'larıyla
DOĞAN'larla yaşıyor.

TSEK Belgelidir

5 YIL GARANTİ

Türkiye Genel Distribütörü:

CEVHER
MOTOR TİCARET A.Ş.